

Voruta

Nr. 22 (688)

2009 m. lapkričio 21 d.

Lietuvos istorijos laikraštis

ISSN 1392-0677

Kaina 1 Lt

Šiame numeryje

9

Vytautas ČESNULIS

Palaimintasis kun.
Henrikas Hlebovičius

„Vorutos“ prenumeratorių dėmesiiui

Lietuvos paštuose priimama laikraščio „Voruta“ prenumerata 2010 metams.

Prenumeratos kaina (indeksas 0135):

1 mėn. – 2,00 Lt
3 mėn. – 6,00 Lt
6 mėn. – 12,00 Lt
12 mėn. – 24,00 Lt

Prenumeratos kaina (pensininkams):

1 mėn. – 1,74 Lt
3 mėn. – 5,22 Lt
6 mėn. – 10,44 Lt
12 mėn. – 20,88 Lt

Visuose Lietuvos paštuose JAU priimama periodinės spaudos prenumerata 2010 metams:

- visų 2010 metų prenumerata priimama iki šių metų gruodžio 19 dienos;

- 2010 metų II pusmečio prenumerata priimama iki 2010 metų birželio 19 dienos;

- prenumerata trumpesniai nei metų ar pusmečio laikotarpiui (pvz., ateinančiam mėnesiui) priimama iki einamojo mėnesio 22 dienos (jeigu nenurodyta kitaip).

Gyventojų ir organizacijų užsisakyti periodiniai leidiniai nurodytais adresais pristatomi kasdien, išskyrus sekmadienius, švenčių dienas ir – kai kuriose kaimo vietovėse – pirmadienius. Periodinius leidinius galima užsisakyti ir internetu, bendrovės tinklalapyje www.post.lt.

Lenkiškos mokyklos Lietuvai kainuoja 80 milijonų litų per metus

Trakų rajono lenkiškos mokyklos iškabos fragmentas

Lenkijos tautos edukacijos ministerija parengė „Švietimo vystymo lenkų ugdomąja kalba ir mokymosi lenkų kalbos kaip dalyko 2009–2011 metais programą“ užsienio šalyse. Tai yra internete adresu: http://www.polskaszkoła.lt/files/plan_dzialan_projekt.pdf.

Programoje rašoma, kad JAV gyvena 10 milijonų lenkų, Vokietijoje – 2 milijonai, Brazilijoje – 1,8 milijono, Prancūzijoje, Baltarusijoje, Ukrainoje po 1 milijoną, Didžiojoje Britanijoje apie 500 tūkst., o Lietuvoje ir Rusijoje – apie 300 tūkst.

Programoje nurodoma, kad lenkų ugdomąja kalba Lietuvoje yra 121 mokykla, Čekijoje – 36 mokyklos, Latvijoje – 5 mokyklos, Ukrainoje ir Baltarusijoje po 2 mokyklas. Visose kitose valstybėse lenkai lanko arba sekmadienines lenkų mokyklas, arba mokosi lenkų kalbos kaip dalyko.

Taigi Lietuva, kurioje gyvena 40 kartų mažiau lenkų negu JAV, išlaiko didžiausią pasaulyje lenkiškų mokyklų, kuriose visi

dalykai dėstomi lenkiškai, tinklą. JAV ar Vokietijos mokesčių mokėtojai tokios prabangos sau leisti negali!

Tokių mokyklų, kur visi dalykai būtų dėstomi tautinės mažumos kalba, nėra ir pačioje Lenkijoje. Reikia pabrėžti, kad visose (taip pat ir privačiose) Lenkijos mokyklose istorija ir geografija dėstoma tik LENKIŠKAI.

Kiek kainuoja Lietuvai tokių, kaip sako Lenkijos URM valstybės sekretorius Jan Borovski, unikalių mokyklų išlaikymas?

Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas paskelbė komentarus Lenkijos nevyriausybinių organizacijų WSPOLNOTA POLSKA 2009 m. publikacijai apie lenkų tautinės mažumos padėtį Lietuvoje. Komentaruose rašoma, kad lenkų ugdomąja kalba šiuo metu mokosi 15064 moksleiviai. Valstybės biudžeto projekte skelbiama, kad 2010 metams mokinio krepšelio lėšos (iš to mokamos algos mokytojams, keliama kvalifikacija ir t. t.) vienam mokiniui – 3310 litų. Tautinėms

mažumoms šis krepšelis yra 15 proc. didesnis. Taigi vienam lenkui – mokiniui jis bus lygus 3806 litų. Dar Lietuva skiria vadinamas aplinkos lėšas, tai yra mokyklai išlaikyti, apšildyti, valyti. Vienam mokiniui vidutiniškai yra sunaudojama 1500 litų aplinkos lėšų. Iš viso vienam mokiniui lenkų ugdomąja kalba reikėtų 5306 litų metams.

Visiems 15064 moksleiviams lenkų ugdomąja kalba lenkiškomis mokykloms išlaikyti Lietuva per metus sumoka 80 milijonų litų. O jeigu įskaiciuotume mokyklų renovaciją, darželių, kitų švietimo įstaigų lenkų ugdomąja kalba išlaikymą, tai kainuotų daug daugiau nei 80 milijonų litų. Ko negali sau leisti Vokietija, JAV ar Lenkija, tai sugeba atlikti Lietuva. Bet ar nenukenčia dėl to mokyklos, kur dėstoma valstybine (lietuvių) kalba? Beje, Lietuva dar finansuoja ir lietuviškas mokyklas Lenkijoje.

Gintaras SONGAILA,
LR Seimo narys

Rinkimai i LR Seimą

Artūras Paulauskas: ar Lietuva baigiasi ties Šalčininkais?

Artūras Paulauskas Šalčininkuose

Ši sekmadienį vyko rinkimai į LR Seimą dviejose vienmandatėse apygardose. Vilniaus–Šalčininkų apygardoje jau pirmame ture nugalėjo Šalčininkų meras L. Talmont.

Mažai kas abejojo kitokia rinkimų baigtimi šioje apygardoje, nes Lenkų rinkimų akcija jau seniai valdo šį rajoną ir yra sukūrusi geležinę sistemą reikiamam balsų skaičiui gauti.

Rinkimuose, gali pasirodyti netikėta, bet dominavo ne šūkis *apginkime lenkų teises Lietuvoje*, o visai kitas *jeigu nebusuosite už rajono merą L. Talmont, negausite socialinių išmokų (tarp jų ir pensijų), socialinės paramos (malkų, maisto paketo)*. Pagrindiniai agitatoriai šiuo atveju buvo seniūnai ir seniūnijų darbuotojai.

Apsilankęs Šalčininkų rajone labai nustebau, kiek žmonių, ypač kaimuose, yra priklausomi nuo vietinės valdžios. Daugelį metų nesprenžiamos jų problemos: žmonės gyvena nepritaikytuose tam gyventi būstuose, be geriamojo vandens, jų gyvenvietės aplenkia visuomeninis transportas. Sukurti tikrų tikriausi baudžiaminiai santykiai, kurie leidžia valdžiai manipuliuoti šiais žmonėmis. Pavyzdžiui, Utos ir Sakalinės kaimuose nemažai socialiai remtinų žmonių (neigalieji, pensininkai, motinos su mažamečiais vaikais) gyvena visiškai susidėvėjusiuose būstuose, kuriuos nuomoja iš savivaldybės. Jie moka nuomos mokesčių, tačiau savivaldybė visiškai nesirūpina tų pastatų būkle, nors jie yra avarinės būklės. Dar įdomiau pasidaro sužinojus, kad šių namų savivaldybė ne tik neremontuoja, bet ir neleidžia norintiems juos privatizuoti.

Tačiau daugiausia nusiskundimų išgirdau dėl vandens, pasirodo, ištisi kaimai neturi geriamojo vandens. Šuliniai užteršti, vandens bokštai neveikia, nes nėra siurblių, o žmonės yra priversti gerti vandenį iš šachtos, kurioje plaukioja varlės...

Ir minėtuose kaimuose žmonės skundėsi, kad jiems savivaldybės darbuotojai tiesiai pasakė – jei nebalsuosite už reikiamą kandidatą – malkų žiemai nelaukite.

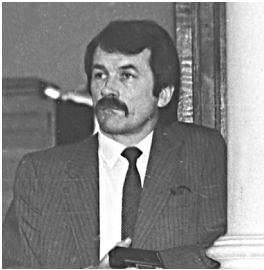
Pasiekti rajono centrą žmonės, gyvenantys Pėpės, Sakalinės ir kt. kaimuose, praktiškai neturi galimybių, nes nekursuoja autobusai. Todėl jų vienintelė viltis – įlipti į vaikus į mokyklas vežiojantį autobusiuką. Todėl šie autobusai yra perpildyti, vaikai vyksta į mokyklą suspausti, tėvai nepatenkinti, nes iškyla rimtos saugumo problemos.

Nukelta į 16 p.

Dėl Lietuvos valstybės atkūrimo

Atviras laiškas Lietuvos Respublikos Prezidentei

J. E. Daliai Grybauskaitei

Romualdas Ozolas

Jūs Ekselencija!

Lietuvos valstybė dūsta, merdi ir griūva. Švedijos bankai paralyžavo finansų apytaką. Lenkijos naftininkai nusitaikė į paskutinę jų monopoliją tramdantią Lietuvos atramą – „Klaipėdos naftą“. Europos Komisijai nė motais, kad Ignalinos atominė – gana saugi, o Visagino atominė – šakėmis ant vandens rašytas lietuvių projektas, blokuojamas dar ir Rusijos bei Baltarusijos atominų užmojų. Ką mes gaminame pasaulio rinkoms? Net pagrindinė mūsų – žemės ūkio – produkcija brangi ir nepakankamai konkurentiška. Privatizavom aukštojo mokslo studijas. Mediciną baigiam paversti privačiu verslu. „Sodra“ perpuvus ir kiaura. Sunaikinom savo oro linijas, užsimojam privatizuoti geležinkelius. Išparceliavimui ir išskirtimui rengiami valstybės miškai. Konstitucinis Teismas iš principo legalizavo nacionalinio raidyno – mūsų bendrinės kalbos stuburo – sunaikinimą.

Tai tik bendriausi šiandieninio mūsų Valstybės peizažo kontūrai. Kasdienybės darbai skandina juos miglose ir pavojingai fragmentizuoja, nusistemina. Bendras vaizdas yra kraupus.

Kaip ir daug kas Lietuvoje, ateities viltis

siejau su valdžių kaita. Klostosi įspūdis, kad visą valstybės tvarkytojų energiją tebedegina kova dėl valdžios, dėl įtakos sferų ir finansinių srautų administravimo be apčiuopiamesnės naudos nacionalinei bendruomenei ir pačiai valstybei.

Kaip ir daugelis, buvau įsitikinęs, kad pasaulio finansų krizė, Lietuvoje sustiprinta beveik visuotinės privatizacijos ir visiško valstybės finansų iškaštavimo, privers mus išspręsti ne tik einamųjų mokėjimų subalansavimo, bet ir fundamentaliųjų valstybės pajamų klausimus. Ką daryti, kad mūsų biudžetiniai mokėjimai priklausytų ne tik nuo užsienio paskolų bei varganų Lietuvoje reziduojančių užsienio verslininkų mokesčių? – apie tai šiandien nebekalbama. Visą užgožia rūpesčiai dėl kasdienių išmokų. Netgi nedarbas ir nemažanti emigracija laikomi ne Vyriausybės reikalais.

Vargu ar išdrįstų kas nors neigti, kad Lietuvoje susiklostė nepaprastoji padėtis. Tačiau dar labiau neįtikėtina, kad Vyriausybė išdrįstų tai viešai pripažinti.

Tačiau kalbėti apie radikalų Valstybės atnaujinimą, jeigu mes dar norime Valstybę turėti, yra būtina.

Į idėjų banką norėčiau įnešti savo indėlį. Siūlau tokius neatidėliotinus Valstybės atkūrimo darbus.

1. *Sustabdyti bet kokią valstybės (ir savivaldybių) turto išpardavimą.* Kai, naudodamiesi sunkmečiu, ir valdžios, ir privataus sektoriaus vertelgos pardavinėja pastatus, žemes, miškus, geležinkelius, paštą ir visa, ką tik pasiekia jų rankos, moratoriumas „privatizacijai“ yra neišvengiamas, o šis nacionalinei bendruomenei priklausantis turtas

Nukelta į 16 p.

Mažoji Lietuva

Pagerbiant spaustuvininką Martyną Jankų

Astrida PETRAITYTĖ, Vilnius

Daugelis mūsų, eilinių skaitytojų, matyt, nematome reikalo pasidomėti mokslo institucijų leidiniais – tarkim, Vilniaus universiteto „Mokslo darbai“, a priori manydami, jog tai siauram specialistų ratui skirti ir ypatingo pasirengimo reikalaujantys raštai. O štai gavau progą susimąstyti, ar kartais po šia „mokslo darbų“ kepure dažnųsyk nepradings-ta ir plačiąją visuomenę dominančios publikacijos – pirmiausia turiu galvoje humanitarinės krypties žurnalų serijas. Į rankas pakliuvo šiemetinės „Knygotyros“ 52-asis tomas, ir sunerimau – kad tik jo nepražiopsotų Mažosios Lietuvos mylėtojai! Juk leidinys dedikuotas Martyno Jankaus 150-osioms gimimo metinėms, parengtas šiam Mažosios Lietuvos patriarchui skirtos konferencijos pagrindu, kone prilįgsta rimtai monografijai! Tiesa, kaip ir pernai vykusios tarptautinės konferencijos, taip ir šio leidinio tema nėra apribota vien M. Jankumi, tiesiogiai su juo susijusia aplinka – Baltarusijos, Latvijos, Lenkijos, Estijos atstovai aptaria savo šalių tautinio atgimimo XIX a. pabaigoje ar/ir XX a. pradžioje situaciją. Vis dėlto leidinio ašis – bitėniškis spaustuvininkas, aktyvusis lietuvių skleidėjas ir Mažosios Lietuvos susijungimo su Didžiąja Lietuva idėjos skelbėjas Martynas Jankus!

Tiesa, ir „eilinis“ šio tomo skaitytojas turi nusiteikti imas į rankas mokslo leidinį – į tai nurodo ne tik formalioji tekstų struktūra („reikšminių žodžių“ pateikimas prieš straipsnį ir pan.), bet ir jų daugiakalbiškumas: užsienio autorių tekstai, kaip įprasta, neversti į lietuvių kalbą, tad keletą straipsnių randame rusų, vieną – anglų kalba; beje, šią sistemą sugriaunantis iš vokiečių kalbos išverstas Manfredo Kleino straipsnis „Martynas Jankus ir Vokietijos reichas“ leistų manyti, jog „moksliskumo“ principas nebūtų pažeistas išverčiant ir kitus konferencijos „kitakalbius“ pranešimus. Na, bet kaip po lietuviškųjų tekstų pateikiamos santraukos anglų kalba, taip po kitakalbių – dar ir lietuvių kalba, tad „kalbinių barjerų“ skaitant kaip ir neturėtų rasti.

Įvairiaspalvė Patriarcho asmenybė

Žurnalas (taip ir norisi sakyti: „veiklas“) pradedamas plačiu Domo Kauno straipsniu „Martyno Jankaus leidybinė veikla ir vaidmuo kultūriniame sąjūdyje“. Smagu, kad tai ne apologetiško stiliaus rašinys – jame ne tik keliama „nuopelnai“, bet ir piešiamas įvairiaspalvis veiklaus, komplikoto charakterio mažlietuvių portretas. Įvertinęs, jog Jankaus „interesai atitiko ir dabar atitinka gyvybiškus lietuvių tautos ir Lietuvos valstybės interesus“, jo įnašas spaudos istorijoje itin reikšmingas, autorius pažymi ir šiai asmenybei būdingą taktą bei išvalgumo stoką, aktyvumą nekart pavertusią destruktivumu. Bet, žinia, dabar mums labiau rūpi pozityvusis M. Jankaus vaidmuo žadinant lietuvių Mažajoje Lietuvoje, skleidžiant lietuvišką žodį ir spaudos draudimo suvaržytoje „carinėje“ Lietuvoje, įtvirtinant vieningos lietuvių tautos idealą. Jankus buvo ir pirmųjų mažlietuviškų kultūrinių („Birutė“) bei politinių (Lietuviškos konservatyvų draugystės komitetas) draugijų kūrėjas, ir Klaipėdos krašto prisijungimą prie Lietuvos inicijavusių bei „vainikavusių“ organizacijų lyderis (Prūsų tautinės tarybos narys, vadinamojo Tilžės akto signataras; vienas iš trijų mažlietuvių, 1920-aisiais kooptuotų į Lietuvos Tarybą; Vyriausiojo Mažosios Lietuvos gelbėjimo komiteto

pirmininkas). D. Kauno dėmesio centre, suprantama, – leidybinė Jankaus veikla. Apie spaustuvininko užmojų mastą galime spręsti iš leidinių adresatų (užsakovų): „leidiniai, spausdinti savo arba užsakovų lėšomis, buvo skirti Mažajai ir Didžiajai Lietuvai, lietuvių išeivijai, vokiečių, lenkų, baltarusių ir kai kurioms kitoms kaimyninėms tautoms“ (p.20). Spaustuvininko veikla, apėmusi 1889–1923 metus (maždaug trejetui metų pertraukta, į Mažosios Lietuvos teritoriją įsiveržusiai carinei kariuomenei 1914-ųjų gruodį deportavus šeimą į Rusijos gilumą), nesukrovė Jankui turtu, bet patyrus ne vieną bankrotą, vėl ir vėl steigtos spaustuvės, imtasi užsakymų, redaktoriauta, leista, bendradarbiauta (ir konfliktuota), kurta... Jankaus vardas dabar neišvengiamai siejamas ir su lietuviškuoju laikraščiu „Aušra“ („Auszra“) – 1883–1885 metais jis, atsakomasis redaktorius, suteikė „gyvenimo ir darbo sąlygas tikriesiems redaktoriams“ (J. Šliūpiui). Savo kaip spaustuvininko ir leidėjo veiklą Jankus pradėjo 1889 m. ir iki 1892-ųjų, anot D. Kauno, tęsėsi pirmasis šios veiklos laikotarpis. Tuo metu kupinas polėkio Jankus Ragainėje ir Tilžėje leido ne tik lietuvišką pasaulietinio turinio literatūrą, bet ir bendradarbiavo su kitų tautų nelegaliosios spaudos veikėjais, tuo patraukdamas Vokietijos policijos dėmesį. Vienas iš aktyviausių užsakovų tuomet buvo inžinierius Petras Vileišis, bet jo pakankamai dosnus leidinių finansavimas neišgelbėjo nepatyrusio spaustuvininko. Po pirmojo bankroto įkūręs spaustuvę Bitėnų sodyboje, Jankus pradėjo sėkmingiausią savo kaip leidėjo etapą, trukusį iki 1909-ųjų. „Šiuo laikotarpiu iš viso išėjo apie 320 lietuviškų knygų, brošiūrų ir smulkiųjų spaudinių, sudariusių 90 proc. visos M. Jankaus produkcijos, taip pat keliolika leidinių kitomis kalbomis“ (p. 20). Leistos daugiausia Didžiajai Lietuvai skirtos istorinės bei grožinės literatūros knygos – sutrumpinti Simono Daukanto „Pasakojimai apie veikalus lietuvių tautos senovėje“, Jono Basanavičiaus apybraiža „Apie senovės Lietuvos pilis“, Stanislovo Dagilio, Mečislovo Davainos-Sivestraičio ir kitų kūriniai; nemažai mokomojo turinio knygelių. Imta glaudžiai bendradarbiauti su Lietuvos socialdemokratų partijos veikėjais, užsakymus gausino „dažnėjantis 1905–1907 metų Rusijos revoliucijos pulsas“ (p.21), 1904 m. išleistas ir „Komunistų partijos manifestas“. Šiai bangai atslūgus, spaustuvė perkelta į Klaipėdą (1909–1912), bet viltys, išitraukus į mažlietuvių kultūrinį judėjimą gausinti ir darbų srautą, nepasiteisino. Vis dėlto spaustuvininko ir aktyvaus veikėjo vardas jau buvo užsitarnautas, tad, po Versalio sutarties pakibus Klaipėdos krašto klausimui, M. Jankus kartu su Albertu Bruoželiu pakviestas vadovauti Lietuvos vyriausybės lėšomis nupirktai (galime numanyti – propagandinės prolietuviškos spaudos leidimui) Šilutės spaustuvei kartu su laikraščiu „Memelgau-zeitung“. Po 1923-ųjų sausio ginkluotosios akcijos „Šilutės lietuviškosios spaustuvės misija buvo baigta“ (p.21), Jankaus spaustuvininko karjera taip pat baigėsi. Kaip žinia, jis toli gražu nepasitraukė į šešėlį – jau pelnęs Mažosios Lietuvos patriarcho laurus, svetingai Bitėnų sodyboje priiminėjo oficialias ir neoficialias delegacijas, buvo lietuviškųjų švenčių ant Rambynų kalno svarbiausias asmuo...

Ir daugiau potėpių Patriarcho portretui...

Didesnioji likusių leidinio straipsnių dalis gražiai glaudžiasi prie šio gan deta-

Martyno Jankaus (Merčiaus) šeima Drevernoje apie 1935 metus. Iš kairės: Jurgis Jangus, motina Anė Jankuvienė, sūnus Andrius Jankus, tėvas Martynas Merčius Jankus ir Ieva Milda Jankutė

laus „protagonisto“ asmenybės ir veiklos paveikslas. Tai būtent Martynui Jankui skirti, tik siauresniu aspektu apsiribojantys tyrimai. Pavyzdžiui, gvildinami šio mažlietuvių veikėjo santykiai, dalykinis bendravimas su kitomis ryškiomis asmenybėmis. Štai Vaclovas Bagdonavičius sugretina: „Martynas Jankus ir Vydūnas: bendrumai ir skirtybės“, o Jonas Aničas aptaria „Petro Vileišio ryšius su Martynu Jankumi (1883–1894)“. Bagdonavičius primena, kad „Birutės“ draugija jautėsi aktyvios Giedotųjų draugijos skriaudžiama, tad, natūralu, pirmajai atstovavęs Jankus, o antrajai vadovavęs Vydūnas neišvengė konfrontacijos. Tačiau tai nesutrukdė jų ne tik šventiniam bendravimui („Bitėnai ir Rambynas ilgainiui tapo ne epizodiniu, o nuolatinį M. Jankaus ir Vydūno kontaktų vietomis“, p.97), bet ir asmeninei (gal tik paviršinei) bičiulystei. J. Aničas, remdamasis išlikusiais P. Vileišio laiškais M. Jankui, aptaria ne visad sklandžius dosnaus užsakovo (kartu ir autoriaus) bei spaustuvininko santykius. P. Vileišio laiškuose aptinkami ne jo, carinės Rusijos geležinkelio inžinieriaus, gana pelningi rūpesčiai, bet – „lietuviškosios spaudos leidimo reikalai“. Už nuopelnus skleidžiant lietuvišką žodį, prisiimant Didžiajai Lietuvai skirto laikraščio „Aušra“ redaktorių, jis žada M. Jankų laikyti „garbė didžiausioj“. Vėlesniuose laiškuose aptinkama nemažai ir priekaištų dėl neprofesionaliai spaudai parengtos medžiagos. Ką gi, darkart matome Jankų leidybinėje veikloje turėjus daugiau entuziazmo nei profesinio pasirengimo.

Beje, J. Aničo straipsnis priverčia atkreipti dėmesį į netikslumus, kurie lengvos rankos perrašinėjami gali skliti toliau. Štai pristatydama 1885-aisiais įkurtą „Birutę“, autorius tarp jos narių nurodo ir Adalbertą Bezenbergerį, ir Janą Boudoiną de Courtenay... Kažin ar šie vokiškosios lietuvių literatūros draugijos nariai galėjo pritapti prie „praktiškai“ (ne moksliniais tikslais) lietuvių puoselėjusių birutiečių. Nepakankamai griežtas Mažosios Lietuvos teritorijoje veikusių draugijų diferencijavimas, gali ne tik išplauti ribas tarp visiškai skirtingų tikslų siekusių organizacijų, bet ir nusiristi tolimesniu netikslumu „kamuoliu“. Ir šiame leidinyje viešnia iš Sankt Peterburgo Nailia Bekžanova, aptardama „Rytų Prūsijos lietuviškuosius leidinius Rusijos mokslų akademijos bibliotekoje“, pagrindinį šios literatūros kaupėją, nuo 1887-ųjų – bibliotekos Slavų literatūros skyriaus vedėją Eduardą Volterį išnašose nurodo buvus „Birutės“ draugijos Tilžėje nariu (galime pasitikslinti D. Kauno knygoje „Knygos kultūra ir kūrėjas“ – čia pateikiamas paskutinis tilžiškės lietuvių literatūros draugijos narių sąrašas, kuriame 228-uoju numeriu įrašytas „Wolter E. Prof.Mitglied der Georg.Ges. in Petersburg“)

Bet verta sugrįžti prie M. Jankui skirtų straipsnių. Štai Daiva Kšanienė aptaria jo indėlį į Mažosios Lietuvos muzikinę kultūrą. Gal mėginimas sieti M. Jankaus

vardą su solidžiais lietuvių literatūros draugijos – mat, pritares draugijos tikslams – narių muzikiniiais leidiniais (pavyzdžiui, Christiano Bartscho „Dainų Balsai“) mažai pagrįstas, kur kas natūraliau šis vardas susiejamas su šventėmis ant Rambynų (juk vien Patriarcho dalyvavimas, tuo labiau ugningos kalbos, pakeldavo renginių „temperatūrą“). Ko gero, naujausia ir prasmingiausia šio straipsnio „žinia“ – apie Jankų kaip liaudies (mažlietuviškų) dainų mokovą, propaguotoją, pavyzdžiui: „1933 m. M. Jankus į Tautosakos archyvo plokšteles įdainavo 53 dainas, o jo dukra Elzė – 15“ (p.66).

Silva Pocyte, aptardama „Martyno Jankaus ir Prūsų lietuvių tautinės kultūrinės veiklos atspindį „Varpo“ puslapiuose (1889–1905)“, pažymi, jog lietuvių abipus Nemuno integracines problemas, bendras kultūrinės veiklos idėjas „daugiausia pabrėžė aktyviausieji lietuvininkų kultūrininkai, tarp jų ir M. Jankus“ (p.85). Vertindama vyraujančias šio Didžiajai Lietuvai skirto laikraščio nuostatas, autorė, regis, nelinksmi konstatuoja, jog Prūsų Lietuva dažniausiai čia iškyla kaip savų, didlietuviškų, tautinių ir politinių aspiracijų įgyvendinimo laukas.

Leidinio „Apžvalgų“ skiltis glaudžia „praktines“ (palikimo pristatymo) publikacijas: štai Danutė Česnulevičiūtė ir Danutė Steponavičiūtė įvardija „Medžiagą apie Martyną Jankų Klaipėdos universiteto bibliotekos rinkiniuose“, o Roza Šikšnienė – „Medžiagą apie Martyną Jankų Šilutės muziejų“ (trečioji skilties publikacija skirta Baltarusijos nacionalinės bibliotekos Knygos muziejui). „Savo kiemo“ turtus pristato ir Ramunė Dambrauskienė, tik jos žvilgsnis ir analitiškesnis, ir aprėpiantis platesnę erdvę; ji aptaria „Mažosios Lietuvos lietuviškų giesmynų rinkinį Kauno apskrities viešojoje bibliotekoje“

P.S.

Greta M. Jankaus asmenybei ir veiklai tiesiogiai skirtų straipsnių, šiame „Knygotyros“ tome randame ir XIX a. pabaigos–XX a. pradžios politinio, kultūrinio konteksto aptarimą. Pastarosios tematikos publikacijos grupuojasi į du blokus: lietuviškasis tautinis sąjūdis (Andriaus Vaišnio „Caus belli problema Vinco Kudirkos publicistikoje“ ir kt.) bei kaimyninių tautų spauda amžių sandūroje (Larisos Dovnar „Vilniaus vaidmuo XX a. pradžios baltarusių spaudos atgimime: idėjiniai ir asmeniniai ryšiai“; Viesturso Zanderso „Pirmųjų latviškų knygų leidėjų veikla paskutiniaisiais XIX a. dešimtmečiais“ ir kt.)

Taigi atsivertę šį solidų (nors ir kukliais žurnalo viršeliais) VU leidinį, galėsime – panorėję – apžvelgti bendrą to nerimastingo tautų budimo laikmečio panoramą, galėsime – panorėję – įdėmiai įsižiūrėti į užsispyrėlio mažlietuvių Martyno Jankaus sėkmes ir nesėkmes, užmojus ir kliuvinius skleidžiant lietuvišką žodį.

Knygotyra, 52 tomas /Mokslo darbai/ – Vyriausiojo redaktoriaus prof. habil. dr. Domas Kaunas. – Vilniaus universitetas: Vilniaus universiteto leidykla. – 2009. – 290 p.

Reportažas

Kraštotybinės vasaros atradimai

Dumpių miško grybas – atmintinė ateities kartoms

Egidijus BACEVIČIUS, Klaipėda

*Vienas iš nuostabiųjų per
laiko negandas išlikusių praei-
ties ženklų yra Dumpių dvaro
miško akmuo-grybas*

Dumpių gyvenvietė ir to paties pavadinimo dvaras yra greta garsių Klaipėdos krašto ir Mažosios Lietuvos XIX–XX a. pr. kultūros istorijos svarbių ir atmintinų vietų.

Nors šiandieną ji geriau žinoma dėl greta įsteigto apskrities atliekų saugojimo ir perdirbimo vietos, tačiau krašto kultūros istorijos brangintojams ši vieta gerai pažįstama, nes čia 1917 m. gimė M. Lietuvos veikėja ir M. Lietuvos fondo vicepirmininkė leva Adomavičienė-Toleikytė, greta esančiame Lėbartų dvare 1873–1887 m. gyveno veiklus krašto dvarininkas, ekonomas ir kultūrininkas Hugo Šojus (H. Scheu, 1845–1937), o netolimame Sudmantų dvare XX a. pradžioje buvo Mažosios Lietuvos politinio- visuomeninio gyvenimo dalyvio ir bibliofilo Jono Birškaus (1870–1959) šeimos židiny. Kone visi smalsūs klaipėdiečiai yra matę puošnų kniedyto plieno tiltą į Šernus per Miniją, statytą apie 1873 m., girdejo apie senąją Šernų girininkiją bei joje dirbančius veiklius girininkus. Tačiau, kaip ir daugelis senųjų krašto statinių, mūsų dienas jie pasiekė dažnai suniokoti bei apverktinos būklės, tačiau nepaliauja liudyti turiningą Klaipėdos krašto praeitį, mena žmones, jų taurias mintis ir prasmingus darbus. Kultūros paminklai traukia keliautojų ir kraštotyrininkų žvilgsnį, siūlo daug naujų atradimų. Vienas iš istabių per laiko negandas išlikusių praeities ženklų yra Dumpių dvaro miško akmuo-grybas.

Dumpių dvaro savininkai

Dvaro praeitį pirmasis išsamiai aprašė Klaipėdos krašto istorijų autorius Johannas Sembritzkis. Ji vertinga dar ir todėl, kad parengta remiantis iki šių laikų neišlikusių (arba kol kas nerastų) raštų nuorašais. Yra žinoma, kad ankstesnieji Dumpių dvaro savininkai iki XX a. vid. turėjo Dvaro įsigijimą liudijantį raštą (Wuste Erbe), įgytą prieš 1636 m. Jame parašyta, kad pavaldinys Mertenas Dumpffas iš kurfiursto Friedricho Didžiojo išsinuomojo žemės sklypą. Nuo pirmojo nuomininko pavardės kildinamas ir Dumpių vietovardis. (Primintina, kad Dumpis latviškai – piktintis, maištauti, triukšmauti.) 1636 m. sklypą išsinuomojo Hansas Baumgartenas. 1639 m. klaipėdiečio Adamo Krohno 12 ūbų 8 margų žemės valdai suteiktos Kulmo teisės. 1698 m. dvarą įsigijo pulkininkas Wilhelmas von Arrotas. Pastarajam išvykus į Angliją, žmona Lovisa

*Prie akmens-grybo stovi, dešinėje –
C. G. Hilgendorfas, kairėje –
miškininkas Šmydingas (Schmieding)
su žmona, Stellmacherio dukterimi,
kilusia iš Juodkrantės, šalia augintinis*

dalį žemės pardavė Kuršo leibgvardijos karininkui Wilhelmui von Koschuilliui, kitą dalį – junkeriui Fromholdui Freilizeriui. Ir vėliau valdos savininkai keitėsi. Nuo 1758 m. dvarą valdė iš Braunschweigo atsikėlęs Christopas Schopmeyeris, 1760 m. buvo Christiano Wilcke nuosavybė, 1775 m. – jau Wiedemanno, o dar vėliau Eliaso Ruppelio. Paskutinis bene geriausiai žinomas dvaro savininkas buvo K. G. Hilgendorfas (Carl Gustav Hilgendorff, apie 1845–1936 m.). 1906 m. vasarą jis iš Karaliaučiaus bankininko Wilhelmo Gleinigo pirko 550 ha ūkį. Apie dvarininkus Hilgendorfus, (2321 Flehm) ir jų veiklą dvare žinoma palyginti nedaug. Jis buvo vedęs Gisela Freiin Goltz (g. apie 1906–?), susilaukė aštuonių vaikų. Vaikai pasklido po pasaulį ir apie juos beveik nieko nežinoma.

Klestintis ūkis

XIX a. vid. Dumpių dvaras buvo erdviame keturkampiam sklype, greta Tilžės–Klaipėdos (Memel) kelio, 12 km nuo pagrindinio apskrities miesto. Tuometis dvaras, statytas 1800 m., buvo pietvakarinėje kelio pusėje. 1887–1907 m. Dumpiai priklausė Budelkiemio kaimui (Buddell-kehmen). Šiauriniame Dumpių gale buvo Toleikiai (nuo sav. Jakob Thaleik), pietiniame – Spengiai. Jiems valdant dvaro statiniai buvo statyti iš naujo arba iš dalies perstatyti. Kiemą puošė išvešėję šimtamečiai parkosodo medžiai; keli iš jų buvo saugomi kaip krašto gamtos paminklai. XX a. pr. dvarui priklausė 417 ha aplinkinių žemių. 1941 m. Dumpiškės dvare, kartu su Kalviais ir Ketvergais, buvo priskaičiuojama 430 gyventojų. Dvaro žemės buvo molingos, su smėlio žvyro priemaiša, gerai sulaikydavo drėgmę. Didesnę dalį nuolat reikėjo sausinti. Pievos buvo tinkamos pašarus ruošti ir užsiimti veisline gyvulininkyste. Dvaro ūkyje laikyta 60–70 karvių ir atitinkamai prieauglio. Tvartuose auginta 150–200 kiaulių ir peniukšlių, taip pat – 80–100 rinkinių juodagalvių Rhode–Tromitten veislės avių. 1936 m. Vokietijos žemės ūkio draugijos (Deutsche Landwirtschaftliche Gesellschaft /DLG) parodoje Leipcige Didįjį prizą pelnė Dumpių dvare išauginta avis. Netoli kiemo telkšojo du 0,25 ha pločio tvenkiniai. Juose auginti karpiai ir lynai, greta buvo nedidelė žuvų veisykla. Pirmojo pasaulinio karo metais dvaras niokojimų beveik nepatyrė. Liudininkų teigimu, – nors tai skamba kiek neįprastai – čia nebuvo rusų armijos kareivių. Tarpukariu dvaras atsigavo ir net suklestėjo. Paskutiniai dvaro savininkai jame išgyveno iki 1944 m. vėlyvo rudens, po to pasitraukė į Vakarų. Antrojo pasaulinio karo metais, rudeni, šiauriau dvaro, dviejų kilometrų nuotoliu nuo fronto linijos, buvo rusų armijos priešakiniai daliniai. Nuo priešininkų antpuolių dvaro pastatus gožė parkas, tad statiniai buvo apgriauti tik iš dalies. Sūnus Heinrichas Hilgendorfas (Heinrich Hilgendorff, 1900–1979) sakė, kad po karo dvaras buvo nugyventas jame įsteigus

tarybinį ūkį. 1958 m. jam draugingas kapitonas iš Klaipėdos pėsčiomis buvo nuėjęs į dvarvietę ir sutiko vienintelį čia likusį vietinį gyventoją – ūkininką. Tai buvo paskutinis savininkus pasiekęs liudijimas apie dvarą (H. Hilgendorff, 1976).

Kiek pasikeitęs, bet dar lengvai atpažįstamas pirmykštis Dumpių dvarvietės pavidalas. Jis yra tarp geležinkelio ir pagrindinio asfaltuoto kelio į Priekulę, dešinėje pusėje. Atokiau yra išlikę dvaro tvenkiniai. Jie apsupti retų mažalapių liepų, paprastųjų uosių ir klevų. Dvaro želdinių liekanos mena peizažinį parką. Iš dviejų ažuolų – gamtos paminklų (daugiau nei 300 metų) – gyvas liko tik vienas. Šiauriau stovintis skėstašakis ažuolas su viršūnėje esančiu gandrulizdžiu, paveiktas grybinio puvinio, sunyko, ir šiandieną rymo belapis bei sudžiuvęs. Greta išliko keli ūkiniai bei medžių apsupti senos statybos plytiniai gyvenamieji pastatai. Jie išpirkti naujųjų savininkų. Viena iš jų atidaryta maisto produktų parduotuvė.

Dumpių miškui jau aštuoniasdešimt

Sūnaus liudijimu, 1917 m. C. G. Hilgendorfas prie turimo 10 ha miško prisidūrė 60 ha prastos žemės sklypą ir jį apsodino pušimis, eglėmis, ažuolais bei beržais. Šalia esančią dalį įsigijo nuomininkas, kuri apsodinta medžiais ilgainiui buvo prijungta prie Stariškių girininkijos. 1917–1928 m. apsodintoji dalis – vadinama Dumpių mišku. Šiandieną jame vyrauja brandžios lieknakamienės eglės ir pavienės pušys, su retu lapuočių medžių bei krūmų pomiškiu.

Atminimo akmuo žymi savininkus

Dumpių miško grybo-akmens atsiradimo istoriją 1976 m. paskelbė Memeler Dampfboot (Luhneburgas) redakcijos darbuotojai. Ilgą laiką laikraščio senienų rinkinyje saugotos nuotraukos nepavyko susieti su vieta ir tikrais įvykiais. Joje – grybo pavidalo atminimo akmuo, prie jo stovi trys žmonės, prie kojų guli šuo – anglų pointeris (English Setter). Galiausiai nuotraukos minklė buvo įminta. Nustatyta, kad kairėje „grybo“ stovintis senyvas vyras yra dvarininkas Carl Gustav Hilgendorffas – grybo pastatymo sumanytojo tėvas. Iš į Vokietiją gyventi persikėlusio dvarininko sūnaus Heinricho Hilgendorfo prisiminimų paaiškėjo, kad Lietuvos Respublikos laikais jam tekė ragauti kalinio duonos, nes buvo politinis kalinys ir laikytas nelaisvėje Bajorų kalėjime (Kretingos priemiestyje). Be veiklos kalinčiam kameroje kartu su kitais – trimis iki gyvos galvos ir dviem daugeliui metų kalėti – nuteistaisiais kilo mintis tėvo sodintam miško gojeliui pastatyti atminimo ženklą. Bajorų sunkiųjų darbų kalėjime veikė akmenų šlifavimo įrenginys antkapiniams paminklams daryti. Tai ir tapo dingstimi retam sumanymui įgyvendinti. H. Hilgendorfas iš laikraščių skiaučių susiklijavo grybo pavidalo pavyzdį ir iš didelės akmenų krūvos išsirinko du reikiamo dydžio pilko granito luitus. Akmens tašymo bei šlifavimo darbus vykdė kartu su šį darbą išmanančiu kaliniu lietuviu. Kadangi po šešių savaičių Heinrichas už 60 000 Lt užstatą buvo paleistas į laisvę, tad spėjo padirbdinti tik grybo ruošinį, liko nušlifuoti paviršių. Į kalėjimo kasą papildomai sumokėjęs 270 Lt, įsigijo jau pradėtą dirbinį su įrašu. Jame buvo iškalti filosofo Johanno Gotlibo Fichtes (1762–1814) žodžiai: Pasodink medį, nors nežinai, kas jo šešėlyje kada šoks! Susimąstyk, žmogau, – tai tavo protėviai, tavęs nepažinę, jį pasodino. (Pflanze einen Baum, und du weißt nicht, wer einst in seinem Schatten tanzt. Bedenke, Mensch, es haben deine Ahnen, eh’ sie dich kannten, auch für dich gepflanzt.) Žemiau priekinėje pusėje galima iškaityti:

Gepflanzt von C. G. Hilgendorff, 1917–28. Šoninėje pusėje, ant „koto“ įrašyta: Kr. K. Bajorai 1934 – t. y. Kretingos kalėjimas. Grybas išlikęs iki mūsų dienų, jame sunkiai, bet dar įskaitomi užrašai. Akmens skulptūra vietos girininkų vadinama grybu-baravyku. „Grybas“ yra 110 cm aukščio, stovi ant betoninio pagrindo, atsuktas į vakarus, t. y. į dvaro pusę. Grybas sudėtas iš dviejų dalių: koto ir kepurės. Kotas stačiakampis, kepurė pusapvalė, priekinė pusė lygi. Apatinėje dalyje yra nedidelė duobutė – mova, kad nenuslystų. Laiko negandos skulptūros pagailėjo – keičiantis aplinkai, ji išliko beveik nepakitusi, – tačiau ir joje išpaustos kelios niokojimų žymės: priekyje matomos trys, o užpakalinėje dalyje dvi kulkų išskeltos 3 cm gylio duobutės.

Girininkų paveldo puoselėtojai

Atminimo akmeniu rūpinasi ir prižiūri Šernų girininkija. Geriau susipažinti su jo kilme ir paskirtimi padėjo Vokietijos pilietis Berndas Dauskardt’as. Jis kilęs nuo Plaškių kaimo (Pagėgių sav.), po Antrojo pasaulinio karo persikėlė gyventi į Vokietijos Hollensstedto miestą. Nuo 1994 m. ne kartą atvyko į Lietuvą ir rinko žinias apie senąsias Klaipėdos krašto girininkijas, lankėsi Šernų bei Kliošų miškuose, bendravo su savo darbui atsidavusiais vietos girininkais. Jo dėka Nor kaičiuose atrastos ir puoselėjamos senosios girininkų kapinaitės, tarp jų – pirmojo vietos girininko Friedricho Augusto Riemanno (1841–1891) kapavietė. Laikraštįje Memeler Dampfboot senų surinktų žinių ir naujų išpūdžių pagrindu paruošė ir paskelbė pažintinių straipsnių apie pamario girininkijų praeitį. Apie apsilankymus vakarų Lietuvoje jis rašė laikraštįje Vokiečių žinios (2006 m.) lietuvių ir vokiečių kalbomis. Būtent jo dėka atsiskleidė mažai žinoma turininga Klaipėdos krašto miškininkų veikla. Senųjų miškininkų palikuonis, miškininkystės istorijos skleidėjas 2004 m. Šernų girininkui Stasiui Mažeikai padėjo įrengti krašto girininkų istorijos sienlaikraštį. Jame kabo paskutiniųjų iki 1945 m. dirbusių girininkų Werner Riede ir Gustav Neuber nuotraukos, šalia – įstabus Dumpių miško grybo su J. G. Fichtės žodžiais nuotrauka. B. Dauskardt’as pasirūpino gauti 1976 m. skelbtą straipsnį apie Dumpių dvarininką C. G. Hilgendorfą, jo sūnų ir atminimo akmens kilmę, taip ji tapo pasiekiamą Lietuvos kraštotyrininkams.

Nuoroda keliautojui

Keletas šykščių nuorodų apie akmenį-grybą skelbiama turistinėse rodyklėse, tačiau žemėlapiuose jo vieta nurodoma netiksliai, o ir grybo istorija tinkamai visuomenei nepristatyta – retas težino. Naudodamasis proga aprašysiu jo radimo vietą. Jis yra Kretingos urėdijos, Šernų girininkijos, Dumpių miško 19 kvartale. Jį nesunkiai surasime eidami nuo Kalvių karjero žvyrkeliu per Dumpių mišką pietų kryptimi. Skulptūra yra miško pusiaukelėje, kairėje kelio pusėje, už 10 m. Prie kelio išlikusi šių laikų nuoroda – lentelė su apsilupusių dažų „grybo“ įrašu lietuvių kalba. Vykstant nuo Dumpių dvarvietės arba pagrindinio Klaipėdos–Priekulės kelio reikia piečiau savartyno pasukti į žvyrkelį ir eiti pietryčių kryptimi, o praėjus ūkinį kiemą su senosios statybos šamotinių plytų statiniais, maždaug už 200 m, ties dešinėje kelio pusėje vandeniui užpildytu karjeru reikia pasukti į kairę ir toliau miško takeliu eiti gilyn. Miškelyje klaidžių kelių nedaug, atkakliausieji bus apdovanoti sėkme.

Paruošta pagal: Hilgendorff H. Ein Gedenkstein im Walde von Dumpen. Memeler Dampfboot. 1976, Nr. 1, (Januar). S. 8.; Sembritzki J. Geschichte des Kreises Memel. Memel, 1918, p. 54.

Lietuvos bajorijos istorija

Kaltinėnų krašto bajorai XIV a. pabaigoje – XV a. pradžioje

Doc. dr. Vytenis ALMONAITIS, Kauno Vytauto Didžiojo universitetas

*Dionizo Poškos, bajoro Vizbaro palikuo-
nio, kapas Kaltinėnų kapinėse. Fotogra-
fuota apytikriai XX a. viduryje. Vytenio ir
Junonos Almonaičių fotorinkinys*

Kaltinėnų kraštas (valsčius) pirmą kartą įvardintas 1371 m.¹ Nuo to laiko iki XV a. pradžios jis šaltiniuose minimas greta Medininkų, Kražių, Raseinių, Viduklės bei Ariogalos kraštų – tuomet svarbiausių etninės Žemaitijos struktūrinių dalių². Tad įvairiapusiai šio valdymo vieneto tyrimai aktualūs tiek Kaltinėnų miestelio, tiek visos Žemaitijos istorinės raidos kontekste.

Šiuo tekstu siekiama apibendrinti duomenis apie XIV a. pabaigoje – XV a. pradžioje Kaltinėnų krašte gyvenusius bajorus. Pirmiausia jie įvardijami 1390 m. Žemaitijos – Vokiečių ordino sutartyje, 1399–1409 m. Marienburgo išdininko knygoje bei 1413 m. protestų arbitrai Benediktui Makrai pateikusios žemaičių delegacijos sąrašė³. Remdamasis šių ir kai kurių kitų šaltinių duomenimis, istorikas Rimvydas Petrauskas jau yra paskelbęs daugumos 1390–1413 m. minimų Žemaitijos bajorų sąrašą, kuriame aprašė ir Kaltinėnų atstovus⁴. Tačiau šį sąrašą galima patikslinti ir papildyti, juo labiau, kad kaltinėniškiai minimi ir vos vėliau: 1415 m. Kaune didžiojo kunigaikščio Vytauto išduotame donaciniame akte⁵, 1419 m. išsiųstuose Ordino maršalo laiškuose⁶. Duomenų yra ir dar vėlesniuose šaltiniuose, pavyzdžiui, i trečiąją Lietuvos Metrikos knygą patekusiame XV a. vidurio akte⁷, tačiau šiame tekste stengtasis sutelkti dėmesį į pačius seniausius, iki 1419 m. paminėtus asmenvardžius. Žemiau abėcėlės tvarka pateikiamas Kaltinėnų krašte gyvenusių kilmingųjų sąrašas, kartu nurodomi ir jų pavaldinių asmenvardžiai. Bajorai, kurių vardai nežinomi, minimi pristatant giminaičius.

Činiūra. Nausučio tėvas. Minimas (Новсутью Чинюровичю) 1415 m. didžiojo kunigaikščio Vytauto donaciniame akte įvardinant sūnų. Pats tuomet nebuvo apdovanotas.

Daukša (Daukas). Kaip Kaltinėnų krašto atstovas įvardijamas (Dawchs) 1390 m. sudarytoje Žemaitijos – Vokiečių ordino sutartyje.

Dirkintas (Dirgintas). Minimas (Диркинъту) 1415 m. išduotame didžiojo kunigaikščio Vytauto dovanojimų akte Kaltinėnų krašto bajorams. Tuomet gavo pavaldų žmogų Masiutį (Масютис).

Eimundas (Eimuntas). Kaip Kaltinėnų krašto atstovas įvardijamas (Eymund) 1390 m. sudarytoje Žemaitijos – Vokiečių ordino sutartyje.

Gaudiktas. Minimas (Gawdikke) 1419 m. Ordino maršalo laiške, vadinamas kamarninku – vietos administratoriumi. Matyt, tuomet buvo nusitekęs prieš Vytautą ir palankus Švitrigailai.

Gėlutis. Skučo brolis. Greičiausiai jį (Gelute), siekdamį patraukti į Ordino pusę, 1406 m. vokiečiai apdovanojo brangiais audiniais⁸. Vėl minimas (Кгялутю) 1415 m. išduotame didžiojo kunigaikščio Vytauto dovanojimų akte Kaltinėnų krašto bajorams. Tuomet gavo pavaldų žmogų Žvinakį (Žvynakį, Жвиникос).

Ginkus. Žygo tėvas. Minimas (Кгинкови) 1415 m. išduotame didžiojo kunigaikščio Vytauto dovanojimų akte Kaltinėnų krašto bajorams. Tuomet gavo pavaldų žmogų Vizgailą (Визггаило). Antrą kartą akte paminėtas įvardijant sūnų (Кгинъковичу Жыкгю).

Kaitenis. Minimas (Коитеню) 1415 m. išduotame didžiojo kunigaikščio Vytauto dovanojimų akte Kaltinėnų krašto bajorams. Tuomet gavo pavaldų žmogų Ruklį (Руклис). Žemiau minimas asmuo buvo jo bendravardis.

Kaitenis. Tikėtina – žemiau minimo Visagino brolio sūnus (Високимову братаничу)⁹. Minimas (Коитеню) 1415 m. išduotame didžiojo kunigaikščio Vytauto dovanojimų akte Kaltinėnų krašto bajorams. Tuomet gavo pavaldų žmogų Kuturį (Кутурис). 1529 m. jo įpėdiniai vadinami Kantauto gimine (Kontowtowego rodu), tad gali būti, jog 1415 m. akte asmenvardis pateikiamas netiksliai¹⁰.

Kantminas (Kantinas, Kantautas). Minimas (Конътиновы) 1415 m. išduotame didžiojo kunigaikščio Vytauto dovanojimų akte Kaltinėnų krašto bajorams. Tuomet gavo pavaldų žmogų Kuturį (Кутурис). 1529 m. jo įpėdiniai vadinami Kantauto gimine (Kontowtowego rodu), tad gali būti, jog 1415 m. akte asmenvardis pateikiamas netiksliai¹⁰.

Kęstautas (Keistautas). Petro Vizbaro brolio ([Ви]сбораву братаничу), greičiausiai, Mingailos sūnus. Minimas (Кеистовтови) 1415 m. išduotame didžiojo kunigaikščio Vytauto dovanojimų akte Kaltinėnų krašto bajorams. Tuokart gavo du pavaldžius žmones – Arvydą (Арвидъ) ir Vabalį (Vabolį, Воболис). Tikėtina, jog XV a. viduryje dar vienu pavaldiniu Kaltinėnų valsčiuje apdovanotas Коистовт yra tas pats asmuo¹¹.

Knipas (Кнепас, Кнепё). Turėjo šaltiniuose minimą sūnų. Gyveno vietovėje Megethen, Mygyeythen – Kaltinėnų kraštui priklausiusiame žemesnio lygio administraciniame centre ir ėjo vietos kamarninko pareigas. Minimas (Кнеппыс, Кнеппе) 1419 m. Ordino maršalo laiškuose. Tuo metu buvo nusiteikęs prieš Vytautą ir palankus Švitrigailai bei Ordinui. Sūnus (Кнеппыс son) kaip Megethen, Kaltinėnų ir Raseinių kraštų (faktiškai – dalies opoziciškai nusiteikusių bajorų) atstovas 1419 m. vyko pas Ordino maršalą.

Mažeikis (Mažeika). Minimas (Можеику) 1415 m. išduotame didžiojo kunigaikščio Vytauto dovanojimų akte Kaltinėnų krašto bajorams. Tuomet gavo pavaldų žmogų Derkį (Dargį, Деркис).

Meirė. Spudučio ir Vismilo dėdė. Matyt, vienas iš turtingesnių ir įtakingesnių bajorų. Minimas (Меирове) 1415 m. išduotame didžiojo kunigaikščio Vytauto dovanojimų akte Kaltinėnų krašto bajorams. Tuokart gavo du pavaldžius žmones – Visdergkoją (Висдеркгоисъ) ir Knistutį (Кнустутį, Книстутис). Minimas akte dar du kartus pabrėžiant minėtų sūnėnų kilmę. Jo ir Vizbaro giminių valdovas 1415 m. apdovanojo gausiausiai paskirdamas penkis pavaldinius. 1529 m. palikuonys pabrėžė priklausantys Meirės giminei (Meyrowego rodu)¹².

Mingaila (Minigaila) Jokūbas. Vizbaro Petro brolis. Greičiausiai – Kęstauto tėvas. Vienas iš įtakingiausių Kaltinėnų bajorų patekęs į valdovui artimų žmonių ratą. Matyt, jį (Migal) 1407 m. vokiečiai paskatino pinigine išmoka ir vadino „žemaičių vyresniuojų“¹³. Tikėtina, tas pats asmuo (Migail) minimas 1408 (ar 1406) m., kai kartu su broliu Vizbaru ir dviem kitais žemaičių vyresniaisiais Karšuvos krašte susitiko su čia atvykusiu vaitu Mykolu Kiuchmeisteriu (Küchmeister) – Žemaitiją tuomet valdžiusiu Ordino pareigūnu¹⁴. 1412 m. įvardijamas (Minigail) kaip atstatytos Veliuonos pilies seniūnas¹⁵. 1413 m. dalyvavo (Jacobo Minigel) sudarant Horodlės susitarimus tarp Lietuvos ir Lenkijos atstovų, čia gavo Sirokomlės herbą¹⁶. Vėl minimas (Миникгялу) ir vadinamas Vizbaro broliu 1415 m. išduotame didžiojo kunigaikščio Vytauto dovanojimų akte Kaltinėnų krašto bajorams. Tuokart gavo pavaldų žmogų Mažbutą (Можъбуть). Tiesa, kaip pastebi R. Petrauskas, kol kas nėra galutinai įrodyta, kad visais šiais atvejais turimas omenyje tas pats asmuo. Juo labiau, kad dėl vardų panašumo ir galimų klaidų juos užrašant Mingaila šaltiniuose ir istoriografijoje gali būti maišomas su kitu bajoru – Nigaila.

Nausutis. Činiūros sūnus. Minimas (Новсутью Чинюровичю) 1415 m. išduotame didžiojo kunigaikščio Vytauto dovanojimų akte Kaltinėnų krašto bajorams. Tuokart gavo pavaldų žmogų Ruslį (Руслис).

Nigaila (Nikaila) Petras. Turėjo sūnų. Vienas žymesnių krašto bajorų. Bent nuo 1406 m. jis (Nygal) palaikė ryšį su Ordino pareigūnais¹⁷. Matyt, būtent šis bajoras (Nygal) už parodytą palankumą 1408 m. gavo iš vokiečių dovanų žirgą, kainavusį 8 markes¹⁸. Didysis kunigaikštis Vytautas nepasitiekė Nigaila, todėl pradėdamas

1409 m. sukilimą jo sūnų (Nigals son) paėmė įkaitu¹⁹. Vis dėlto užuot baudęs, vėliau Vytautas palenkė Nigailą į savo pusę. 1412 m. jis (Nigail) jau randamas atstatytoje Veliuonos pilyje, kurios seniūno pareigas ėjo kitas kaltinėniškis Mingaila. Matyt, ir Nigaila užėmė svarbias pareigas, nes viešai agitavo igulos karius sakydamas, jog Vytautas greitai trauks į Ragainę, o po to į Karaliaučių atsiimti Lietuvai priklausiusių žemių²⁰. 1413 m. Petras Nigaila (Petrus dictus Nicael) jau buvo apsikrikštijęs ir kartu su Petru Vizbaru įėjo į žemaičių delegaciją Kaune pateikusią protestą B. Makrai. Greičiausiai jis (Никгаилу) XV a. viduryje gavo dar vieną pavaldinį Kaltinėnų valsčiuje²¹. Dėl vardų panašumo ir klaidų juos užrašant Nigaila gali būti maišomas su anksčiau minėtu Mingaila.

Pokimas (Pakimas, Pagimas). Minimas (Покгиму) 1415 m. išduotame didžiojo kunigaikščio Vytauto dovanojimų akte Kaltinėnų krašto bajorams. Tuomet gavo pavaldų žmogų Dransutį (Драсутį, Дронсутис).

Ragelis. Kaip Kaltinėnų krašto atstovas įvardijamas (Ragel) 1390 m. sudarytoje Žemaitijos – Vokiečių ordino sutartyje.

Saviginas (Sauginas). Minimas (Совикгину) 1415 m. išduotame didžiojo kunigaikščio Vytauto dovanojimų akte Kaltinėnų krašto bajorams. Tuomet gavo pavaldų žmogų Vizgailą (Визггаило). Jo palikuonys 1529 m. vadinami Saugino gimine (Sowginowego rodu)²².

Skučas. Gėlučio brolis. Kaip Kaltinėnų krašto atstovas įvardijamas (Skutez) 1390 m. sudarytoje Žemaitijos – Vokiečių ordino sutartyje. Minimas (Скучеву брату) 1415 m. išduotame didžiojo kunigaikščio Vytauto dovanojimų akte Kaltinėnų krašto bajorams, bet tik įvardijant brolių. Pats tuomet nebuvo apdovanotas.

Skvaibutas. Kaip Kaltinėnų krašto atstovas įvardijamas (Sqwaybuth) 1390 m. sudarytoje Žemaitijos – Vokiečių ordino sutartyje.

Spudutis. Meirės brolio ar sesers sūnus (Меирову племеньнику), Vismilo brolis ar pusbrolis. Minimas (Спудутю) 1415 m. išduotame didžiojo kunigaikščio Vytauto dovanojimų akte Kaltinėnų krašto bajorams. Tuomet gavo pavaldų žmogų Alsį (Олсисъ).

Tylenis. Kaip Kaltinėnų krašto atstovas įvardijamas (Tilen) 1390 m. sudarytoje Žemaitijos – Vokiečių ordino sutartyje.

Tulys (Tulė). Minimas (Thule) 1419 m. Ordino maršalo laiške, ėjo vietos kamarninko pareigas. Matyt, tuomet buvo nusitekęs prieš Vytautą ir palankus Švitrigailai.

Valačius. Minimas (Волачату) 1415 m. išduotame didžiojo kunigaikščio Vytauto dovanojimų akte Kaltinėnų krašto bajorams. Tuomet gavo pavaldų žmogų Virkutį (Виркутис).

Visaginas (Visginas). Tikėtina, turėjo brolių. Tokiu atveju yra anksčiau minėto Kaitenio dėdė. Buvo vedęs, turėjo vaikų. 1416 m. Konstanco bažnytiniam susirinkimui pateiktame žemaičių skunde rašoma, kad vokiečiai Visaginą (Wyssigynum), taip pat jo žmoną ir vaikus iš pradžių surištus nusivarė į Prūsiją, o vėliau tenai nužudė²³. Tai sutampa su žiniomis Marienburgo išdininko knygoje, kurioje 1408 m. fiksuojama išmoka Visagino žmonai (Wischegenen wyb) iš Kaltinėnų (Caltenenen), kuri tuomet gyveno Prūsijoje, Krimyčiuose²⁴. Taigi tuo metu šeima jau buvo ištremta iš gimtinės, o Visagino žmonos „adresas“ galbūt sako, į kurį regioną patekdavo ir kiti iš Žemaitijos išvaryti žmonės. Matyt, kryžiuočiai iš pradžių dar bandė patraukti Visaginą į savo pusę, nes 1409 m. jam (Wissegen dem Samaythen) skirta nedidelė piniginė išmoka²⁵. Bene paskutinį kartą šis bajoras minimas 1415 m. išduotame didžiojo kunigaikščio Vytauto dovanojimų akte Kaltinėnų krašto kilmingiesiems įvardijant brolio sūnų Kaitenį (Високимову братаничу). 1413 m. Horodlės akte paminėtas Lietuvos bajoras Stanislovas Wyssygn greičiausiai yra kitas bendravardis asmuo²⁶. Mažai tikėtina, kad Visaginas iš Kaltinėnų tuo metu dar buvo gyvas, kad 1413 m. jį apkrikštijus, 1416 m. Konstancie būtų drįsta sakyti netiesą apie to paties asmens nužudymą. Tiesa, Bažnyčios susirinkime vyko atkakli propagandinė kova, tad visiškai tokios tikimybės atmeti negalima.

Vismilas. Meirės brolio ar sesers sūnus (Меирову племеньнику), Spudučio brolis ar pusbrolis. Minimas (Висмилу) 1415 m. išduotame didžiojo kunigaikščio Vytauto dovanojimų akte Kaltinėnų krašto bajorams. Tuomet gavo du pavaldžius žmones – Žvalgenį (Жволкгенис) ir

Vabalį (Vabolį, Воболис).

Vizbaras (Visbaras) Petras. Mingailos brolis, Kęstauto dėdė. Žymus krašto bajoras. Greičiausiai jis (Wezebar), brolis Mingaila ir du kiti žemaičių vyresnieji 1408 (ar 1406) m. Karšuvos krašte susitiko su čia atvykusiu Žemaitijos vaitu M. Kiuchmeisteriu²⁷. 1413 m. Petras Vizbaras (Petrus dictus Vissabor) jau buvo apsikrikštijęs ir kartu su Petru Nigaila įėjo į keturiolikos žymiųjų Žemaitijos bajorų delegaciją Kaune pateikusią protestą B. Makrai. 1415 m. įvardijamas (Визбору) pirmuoju tarp didžiojo kunigaikščio Vytauto apdovanotų Kaltinėnų krašto bajorų. Tuomet gavo du pavaldžius žmones – Sarvydą (Сорвидос) ir Vytilą (Витило). Tame pačiame akte minimas dar du kartus pabrėžiant „garbingą“ minėtų giminaičių kilmę. Jo ir Meirės giminių tuokart valdovas apdovanojo gausiausiai ir iš viso skyrė penkis pavaldinius. R. Petrausko nuomone, tas pats Vizbaras (Визборусы, Визбору) gerokai vėliau – XV a. viduryje – gavo naujų valdų Kaltinėnų ir Raseinių valsčiuose²⁸. Vis dėlto negalima garantuoti, kad šiais atvejais omenyje turimas tas pats asmuo. 1529 m. minimi gausūs „Visbaro giminės“ (Wizborowego rodu) palikuonys²⁹. Tarp jų įvardijamas Jurgis Paškavičius (Jerzy Paszkowicz) – vienas garsios Poškų (Paškevičių) giminės pradininkų³⁰. Taigi Dionizas Poška neatsitiktinai save laikė Vizbaro palikuonimi ir būtent todėl norėjo būti palaidotas Kaltinėnuose.

Žygas (Žigas). Ginkaus sūnus (Кгинъковичу). Minimas (Жыкгю) 1415 m. išduotame didžiojo kunigaikščio Vytauto dovanojimų akte Kaltinėnų krašto bajorams. Tuomet gavo pavaldų žmogų Nemintą (Неминтъ).

Taigi, turimais duomenimis, 1390–1419 m. šaltiniuose įvardijama 30 Kaltinėnų krašte gyvenusių kilmingųjų. Minimi ir keli jų artimieji, bet pastarųjų vardai nenurodomi. 1415 m. akte taip pat užrašyti 22 bajorų pavaldiniai – paprastai valstiečių – vardai. Rimtesni lyginamieji tyrimai kol kas nebuvo atlikti, tačiau bendras išpūdis toks, kad Kaltinėnų krašte, lyginant kitais Žemaitijos valdymo vienetais, bajorų gyveno daug. Kai kurie jų buvo artimi didžiajam kunigaikščiui, ėjo įvairias atsakingas pareigas. Tai patvirtina, o kartu iš dalies ir paaiškina Kaltinėnų krašto svarbą Žemaitijos vidaus politinėje struktūroje.

1 Scriptores rerum Prussicarum, Leipzig, 1863, Band II, S. 569 (toliau – SRP, II); Marburgietis V. Naujoji Prūsijos kronika, V., 1999, p. 144. Polygimui: SRP, II, S. 96–100; Vartberges Hermana Livonijos hronika, Riga, 2005, p. 116–125; Latvī H. Vartberge H. Livonijos kronikas, V., 1991, p. 196–197.

2 Plačiau apie tai: Almonaitis V. Žemaitijos politinė padėtis 1380–1410 metais, Kaunas, 1998, p. 79–83.

3 Codex epistolaris Vitoldi, Cracoviae, 1882, S. 23–24 (toliau – CEV); Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399–1409, Königsberg, 1896, S. 396, 421, 487, 488, 543 (toliau – MTB); Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum, t. 2, Posnaniae, 1892, S. 147.

4 Petrauskas R. Žemaičių diduomenė ir politinė padėtis Žemaitijoje XIV a. pabaigoje – XV a. pradžioje // Žemaičių istorijos virsmas iš 750 metų perspektyvos, V., 2004, p. 163–172 (toliau – Petrauskas R. Žemaičių diduomenė).

5 Jablonskis K. Nauji Vytauto laikotarpio aktai // Praeitis, t. 2, Kaunas, 1933, p. 382–384; Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 1, V., 1955, p. 66 (toliau – LIŠ, I); Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi magni ducis Lithuanie 1386–1430, Warszawa – Poznań, 1986, s. 85–86 (toliau – Vitoldiana). Išlikęs ir 1529 m. surašytas lenkiškas šio teksto vertimas, tačiau jame įvelta daug netikslumų: Акты издаваемые Виленскою комиссиою для разбора древнихъ актовъ, т. XXIV, Вильна, 1898, с. 73–74 (toliau – Акты, XXIV).

6 CEV, S. 439–441.

7 Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 3 (1440–1498). Užrašymų knyga 3, Vilnius, 1998, p. 50 (toliau – Lietuvos Metrika, Kn. 3).

8 MTB, S. 396.

9 Iškreiptą vardą Високимову bandyta skaityti ir kitaip – Visagimio: LIŠ, I, 66. Įrodžius jog tai ne Visaginas, o kitas asmuo, Kaltinėnų bajorų sąrašą tektų papildyti.

10 Акты, XXIV, c. 73.

11 Lietuvos Metrika. Kn. 3, p. 50.

12 Акты, XXIV, c. 73.

13 MTB, S. 421.

14 CEV, S. 159–160. Pastarajame šaltinių rinkinyje pateikiamas tik laiško aprašas. Čia nurodoma vardo forma Nigail, tačiau šaltinio originalu naudojosis R. Petrauskas nurodo, jog iš tikrųjų tekste rašoma Migail: Petrauskas R. Lietuvos diduomenė, p. 269.

15 CEV, S. 232.

16 Akta unjī Polski z Litwā 1385–1791, Kraków, 1932, s. 54.

17 CEV, S. 130. Datuojant šį paminėjimą 1409 m., klystama: Petrauskas R. Žemaičių diduomenė, p. 169.

18 MTB, S. 488. Šio šaltinio rengėjai laikė Nygal kitu asmeniu – skalviu: ten pat, 633.

19 CEV, S. 185.

20 CEV, S. 232.

21 Lietuvos Metrika. Kn. 3, p. 50.

22 Акты, XXIV, c. 73.

23 CEV, S. 1022; LIŠ, I, p. 65.

24 MTB, S. 487.

25 MTB, S. 543.

26 Akta unjī Polski z Litwā 1385–1791, Kraków, 1932, s. 54.

27 CEV, S. 159–160.

28 Lietuvos Metrika. Kn. 3, p. 39, 49, 50; Petrauskas R. Lietuvos diduomenė, p. 269.

29 Акты, XXIV, c. 73.

30 Vanagas V. Dionizas Poška, V., 1994, p. 10–12.

Lietuvos šaulių sąjungos istorija

Mokytojas, šaulys-partizanas Motiejus Aldonis

Gintaras LUČINSKAS, Alytus

Motiejus Aldonis gimė 1897 m. gegužės 4 d. Alytaus apskrityje Varėnos valsčiuje Jokėnų kaime, neturtingų ūkininkų Juozo Aldonio ir Kristinos Keršutės šeimoje. Pakrikštytas Varėnos bažnyčioje. Be jo, šeimoje dar augo broliai Jonas (g. 1901) ir Antanas (g. 1904) bei seserys Petronė (apie 1928 m. išvyko į Argentina) ir Marija.

Motiejus su broliais mokėsi pas kaimo daraktorių ūkininkų Didikų namuose, Jokėnų kaime. Vėliau – pradinėje mokykloje, baigė 4 klases. Mokėjo rusų, lenkų, vokiečių kalbas.

1919 m. rugpjūtį Motiejus Aldonis dalyvavo mokytojų kursuose Marijampolėje. Rugpjūčio pabaigoje, lenkų kariuomenei užgrobęs Seinus, Lietuvos gyventojai pradėjo protestuoti prieš lenkų smurto žygius. Rugpjūčio 28 d. Marijampolėje buvo suroštos didelės manifestacijos. Jaunuomenė buvo kviečiama burtis į partizanų būrelius ir atremti grobuoniškus lenkų žygius. Pasibaigus kursams, klausytojai ruošėsi vykti į savo tėviškes. Motiejus Aldonis su savo pusbroliu Vincu Keršiu, šių manifestacijų paveikti, užėjo pas protesto demonstracijų komiteto sekretorių ir gavo po pundą atsišaukimų. Parvykę į lenkų okupuotą gimtinę – Jokėnų kaimą – parsivežė daug įvairios literatūros, atsišaukimų, lapelių ir viską paskleidė savo apylinkėse bei intensyviai ėmėsi organizuoti partizanų būrį.

1919 m. rugsėjo 1 d. miškelyje netoli Jokėnų kaimo vyko organizacinis susirinkimas. Dalyvavo apie 12 vyrų: Motiejus Aldonis, Vincas Keršis, Jonas Staknys, Antanas Matukevičius, Antanas Aldonis, Pranas Jedzevičius, Pranas Keršis, Andrius Pūtyš, S. Mačionis, Bielevičius ir kt. Pirmuoju partizanų būrio vadu išrinktas Vincas Keršis, kuris čia pat mokytojavo. Susirinkusieji buvo informuoti, kas yra partizanai, kokie jų uždaviniai. Nutarta visiems pasirūpinti šautuvais ir pritraukti į būrį daugiau patikimų žmonių, kaip galima plačiau skleisti po apylinkę partizanų organizavimo idėją ir visiems okupantams priešintis ginklu. Noro ką nors veikti, kenkti lenkams, netrūko.

Nuspręsta susprogdinti ar sudeginti geležinkelio tiltą per Merkio upę. Bet niekas neturėjo sprogstamosios medžiagos. Be to, tiltas buvo saugomas stiprios sargybos. Nutarta pasiusti atstovą į Alytų ar Kauną, parsivežti sprogmenų ir nurodymų, kaip veikti toliau. Atstovu išrinktas A. Matukevičius. Rugsėjo pradžioje iš Alytaus buvo parsivežta informacijos ir atsišaukimų, kuriuose raginama nepaklusti okupantams. Atsišaukimai rugsėjo 8 d. buvo išplatinti Akmens bažnytkaimyje. Partizanų būrys pasiskirstė trimis grandimis po penkis vyrus kiekvienoje. Visų ryžtas buvo didelis. Vienur kitur apšaudžius plėšikaujančius lenkų kareivius, plėšimai liovėsi, o partizanų įvaizdis žmonių akyse išaugo. Suorganizuoti okupuoto krašto vyrai ėjo į Lietuvos kariuomenę savanoriais. Atsišaukimai greitai paplito ir tolakai nuo Jokėnų esančiuose kaimuose, net ir Varėnos miestelyje, kuriame gyveno lenkų žandarai.

Kai lenkų valdžia išvaikė Varėnos valsčiaus savivaldybę ir areštavę nuginklavo lietuvių policininkus bei pareikalavo, kad būtų nutarta jungtis su Lenkija ir išrinkti atstovą į lenkų suorganizuotą Varėnos valsčiaus tarybą, Motiejus Aldonis agitavo gyventojus protestuoti prieš lenkų veržimąsi į Lietuvą ir išvaikyti lenkišką Varėnos savivaldybę. Susirinkimui pritarus, M. Aldonis paršė tokį protesto raštą:

„1919 metų rugsėjo mėnesio 5 dieną mes, Jokėnų seniūnijos – Pabeznegio, Vazgirdonių, I Paručių, II Paručių ir Jokėnų kaimų gyventojai, susirinkę I Paručių kaime, Felikso Gimbučio namuose, lenkų revirui įsakius išrinkti atstovą į Varėnos valsčiaus tarybą, vienu balsu nutarėme: 1) kadangi lenkai, paneigdami apsisprendimo teises, prieš gyventojų norus, veržiasi į Lietuvą; 2) kadangi jie, lenkai, nesisikaitydami su vietos gyventojų valia, nuginklavo Varėnos miliciją ir išvaikė valsčiaus savivaldybę – tai rinkti jų reikalaujamą atstovą atsisakome ir griežtai protestuojame prieš šio nutarimo I ir II punktuose pažymėtus veiksmus.

Igaliojame Andrių Abramavičių, Vazgirdonių kaimo gyventoją, ir Joną Zapolską, II Paručių kaimo gyventoją įteikti šį nutarimą lenkų Varėnos revirui“.

Raštą pasirašė gyventojų susirinkimo dalyviai, ir jis buvo įteiktas lenkų policijos reviro (*nuovados* – G.L.) viršininkui.

Lenkų žandarai, pastebėję apylinkėje daug įvairaus turinio lapelių, kurstantį prieš juos, per šnypus susekė tų lapelių platintojus. Taip pat jiems buvo pranešta, kad Jokėnuose yra susikūrusi ginkluotų žmonių organizacija. Rugsėjo 9 d. į Jokėnus atvyko 3 lenkų lauko žandarmerijos žandarai suimti Motiejų Aldoni ir Vincą Keršį, bet abų partizanų vadai parodė lietuvišką ryžtą. Pirmasis griebė kastuvą ir pasipriešinęs žandarui pabėgo į mišką. V. Keršis per kratą jo namuose nutaikė momentą ir paėmęs kirvį, kirtu žandarų viršininkui į pečius, o antrajam žandarui smogė kirvio pentimi į kaktą ir paėmęs jo šautuvą paspruko į mišką. Nuo tos dienos pakriko ir visas partizanų būrys.

Kita dieną kaimo gyventojus užpuolė didesnis lenkų žandarų būrys. Aplink visą kaimą pastatę sargybinius su kulksvaidžiais, be pasigailėjimo mušė, kankino gyventojus ir grobė jų turtą. Grąsino visą kaimą sudeginti ir žmones iššaudyti, jei M. Aldonio ir V. Keršio nesurasia. Baugino bausmėmis, jei kas pabėgėlius šėls arba priims į savo namus. Tačiau niekas neišdavė, nors žinojo, kur jie slapstosi. Motiejus Aldonis motina buvo areštuota, ją nuvarė į Varėną, paskui į Trakus ir į Vilnių, kur 3 mėn. kalino Lukiškių kalėjime. Tokiomis sąlygomis kiekvienam partizanui

Šaulys-partizanas Motiejus Aldonis (dešinėje), apie 1920 m. Nuotr. iš A. Antanevičiaus kolekcijos.

Tautos šventės renginys Alytaus stadione, apie 1936 m. Motiejus Aldonis sėdi kairėje. Nuotrauka iš P. Grėbliausko kolekcijos.

Mokytojas, šaulys-partizanas Motiejus Aldonis (1897–1940) su šeima Alytaus miesto parke. Nuotrauka iš G. Aldonytės šeimos albumo.

rūpėjo tik gyvam išlikti, organizuotis nebuvo kada. Svetimiesiems priešinoti kaip kas išmanė. Partizanų vadai pasitraukė kuo toliau nuo fronto linijos ir apsigyveno laisvoje Lietuvoje. M. Aldonis mokytojavo Liepakojų kaimo (Simno vls.) pradinėje mokykloje.

1920 m. liepą Raudonoji armija pradėjo Lenkijos kariuomenę stipriai spausti. Lenkų kariai paskubomis traukėsi į Vakarus. Kai kurie jų būriai, patekę į raudonarmiečių jau užimtą sritį ir nenorėdami rusams pasiduoti, slapstėsi miškuose. Jie dažnai plėšdavo ūkininkus. Jokėnų kaimo partizanai, su M. Didika priekyje, tinkamai palydėjo lenkų karius. Pasiėmę šautuvų ir šovinių, mišku nuslinko į Miliūniškes, kur pasislėpė netoli vieškelio tilto per Duobupę, laukė bėgančių plėšikų lenkų. Gurguolėms važiuojant į Duobupės kalną, partizanai pradėjo šaudyti į bėglius. Šie paliko vežimus ir strimagalviais dūmė neatsigreždami. Pamatę atvykstant daugiau, vėl pyškino. Daug tada šlektoms baimės įvarė. Dar ilgai buvo kalbama: „Bėga kaip lenkai iš Miliūniškių“. Žmonės džiaugėsi išsilaisvinę iš sunkios lenkų nelaisvės. Tikėjosi, kad greitai ateis ir išvadotojai lietuviai.

1920 m. pirmomis rugsėjo dienomis sužinojo, kad Lenkijos kariuomenė raudonarmiečius sumušė, o Lietuvos kariuomenė, lenkų puolama, traukiasi, Akmens apylinkės, ypač Jokėnų kaimo, gyventojai nusiminė ir visi vieni kitus ragino ką nors veikti, kad išvengtų lenkų okupacijos. Į tėviškę grįžo Motiejus Aldonis su pusbroliu Vincu Keršiu. Pajutę karingas gyventojų nuotaikas jie pradėjo organizuoti ginkluotą būrį, kad padėtų kariuomenei. Pirmieji partizanai buvo ir pirmieji šauliai. Greitai būrys išaugo iki 60 vyrų. Šautuvų ir šovinių žmonės turėjo dar nuo Pirmojo pasaulinio karo laikų. Reikėjo tik gauti leidimus ginklams laikyti ir juos naudoti.

Rugsėjo 3 d. Motiejus Aldonis nuėjo į 1-ojo pėstininkų pulko štabą Valkininkų miestelyje prašyti leidimų ginklams laikyti. Pulko vadas karininkas. Vladas Skorupskis sutiko išduoti leidimus penkiolikai žmonių – buvusiemis partizanams dar lenkų okupacijos laikų 1919 m. rudenį. M. Aldoniui reikėjo pasirašyti tam tikrą pasižadėjimą, kad privačės atsakyti už padarytus jam pavestų ginkluotų žmonių darbus. Per tris mėnesius būrys neturėjo ramybės – be pasirušimo, kariško apmokymo ir be tinkamų vadų (*M. Aldonis ir V. Keršis net nebuvo tarnavę kariuomenėje* – G. L.) – dieną naktį reikėjo budėti ir paskirtą ruožą ginti. Dėl atsargumo būrys buvo pavadintas ne Jokėnų, nors iš čia buvo daugiausia šaulių, ir čia visas štabas laikėsi, o Akmens koplyčios vietos vardu.

Gavę leidimus, apie 10 vyrų ėjo žvalgų pareigas, kiti rūpinosi organizacijos plėtimu, nes norinčių stoti su ginklu prieš lenkus žmonių daugėjo, taip pat šauliai platino atsišaukimus priešininkų užnugaryje.

1920 m. pirmomis spalio dienomis jau susiorganizavęs apie 80 žmonių būrys buvo įregistruotas IV Šaulių lauko štabe Alytuje ir pavadintas Akmens šaulių būriu. Būrio vadu paskirtas Vincas Keršis, o vado pavaduotoju – Motiejus Aldonis. Iš štabo visi buvo aprūpinti ginklais ir leidimais jiems.

Lietuvos kariuomenės visiems fronto barams užimti buvo per mažai. Ji susitelkdavo ten, kur virė karštos kovos. Ramesnėse vietose jos buvo mažiau. Šauliai turėjo paremti kariuomenę. Akmens šaulių būriui teko užimti Maskaukos–Strielčiškės barą Lietuvos–Lenkijos kariuomenių fronte. Sargybiniai stovėjo Maskaukos, Akmens, Paakmenės, Korpiškių ir Kuklių kaimuose. Į pagalbą atvyko Gražiškių (Vilkaviškio apskr.) ir Prienų šaulių būriai, kurie buvo įsikūrę Babriškių kaime. Susibūrė apie 160 ginkluotų vyrų. Baro štabas buvo Jokėnų kaime. Štabą sudarė: Skrajajamojo partizanų būrio vadas Feliksas Šemeta, Akmens šaulių būrio vadas Vincas Keršis ir prikandiruotas Generalinio štabo informacijų skyriaus karininkas Jurgis Matulaitis. Maistu buvo aprūpinama per IV Šaulių lauko štabą iš Alytaus intendantonų. Slaptazodį, įsakymus ir kitus paliepinimus vyrai gaudavo per kariuomenės užtvaros karininką Adomą Treiderį, buvusį Puodžių kaime. O iš abiejų pusių buvo kariuomenės dalys. Stipriausia dvidešimties šaulių su kulksvaidžių sargyba buvo Paakmenėje. Svarbiausias sargybinių uždavinys buvo saugoti ten buvusį tiltą per Merkį. Lenkai dažnai puldinėdavo Paakmenės sargybinius ir kelis kartus stengėsi užimti tiltą, bet šauliai stropiai jį saugojo ir sumaniai lenkų puolimus atremdavo. Lenkams nuolatos puldinėjant Paakmenės sargybinius, būrio štabe nutartą tiltą nugriauti.

Spalio 10 ir 11 d. pavakariais lenkų reguliariosios kariuomenės grandinės apšaudė mūsiškių sargybinius Paakmenės kaime ir norėjo užimti tiltą per Merkio upę, bet šauliai šautuvų ir kulksvaidžių ugnimi lenkus atmušė ir 11-osios vakare vieškelio tiltą sugriovė, kad lenkų kariai negalėtų juo pereiti į mūsų pusę. Kautynių lauke lenkai paliko keletą užmuštų ir

daug sužeistų saviškių.

Spalio 16 d. Akmens būrio šauliai žvalgai Andrius Pūtyš, Antanas Aldonis ir kt. Čižiūnų kaime (Valkininkų vls.) paėmė į nelaisvę tris lenkų kareivius raitelius, keturis arkliai, du iš jų pabalnotus, ir porinį vežimą su cukrumi, miltais ir kitais daiktais. Belaisviai, arkliai ir vežimai buvo perduoti IV Šaulių lauko štabui Alytuje.

Spalio 18 d. būrys susirėmė su lenkų kariais ties Bartelių kaimu. Tą pačią dieną vyko kautynės su lenkų šarvuotu traukiniu, atvažiavusiu nuo Varėnos. Šauliai, gausesnio priešo spaudžiami, turėjo trauktis.

Spalio 24 d. iš Puodžiuose stovėjusios kariuomenės dalies užtvaros viršininko leitenanto A. Treiderio buvo gautas įsakymas sudeginti prie Pamerkių kaimo geležinkelio tiltą per Merkio upę (kurį dar 1919 m. ruošėsi susprogdinti partizanai). Įsakyme įspėta būti atsargiems, nes lenkų kariuomenė ruošėsi pulti Babriškių–Nedzingės barą, vadovaujamą lt. Petro Daukšio. Pagal paruoštą planą būrio vadas su dešimčia šaulių turėjo vykti į Biekšių kaimą ir pulti lenkus iš priekio, o Motiejus Aldonis su devyniais užmerkiu vyrais išėjo į Paakmenės kaimą, kad vakare, persikėlę per Merkį, sutartu laiku galėtų pulti lenkus iš užnugario.

Saulėi nusileidus, Paakmenėje vietinis ūkininkas valtimi perkėlė visus per upę. Eidami vyrai dar sunaikino telefono liniją ir nukarpė telegrafo laidus. Šauliai naktį iš 24 į 25-ąją pašalino nuo Pamerkių tilto lenkų sargybinius. Susišaudymo metu keli lenkų kariai žuvo. Vyrai prie tilto medinio pamato padėjo šiaudų, o ant jų sukrovė sausų malkų, žibalu aplaistė tilto pamatus ir padegė. Greitai įsikūrė laužas, ir užsidedę medinio tilto pamatus, o netrukus liepsnojo visas tiltas. Šauliai, sunaikinę tiltą, užkirtu kelią lenkų šarvuotam traukiniui judėti Valkininkų link.

Spalio 28 d. šauliai buvo apšaudyti lenkų raitelių, kurie jojo iš Oriškių į Molių kaimą. Lenkai sunkiai sužeidė Eugenijų Miliauską, kuris vėliau Alytaus igulos ligoninėje mirė, palaidotas Šarkiškių kapinėse.

Šaulių būrys žvalgybą atlikdavo gana tiksliai, nes būryje buvo keli šauliai iš lenkų kariuomenės užimto Smalnykų kaimelio. Jie parvykdavo namo ir gerai viską išžvalgę grįždavo būrin. Ūkininkai pranešė, kad lenkų valdžia už Motiejus Aldonio galvą pažadėjo 1000 zlotų atlygį ir patarė saugotis.

1920 m. lapkričio 22 d. karo veiksmai buvo sustabdyti. Greitai šauliai išsisikstė į namus. Būrio vadai išvyko dirbti į jiems paskirtas mokyklas. Motiejus Aldonis pradėjo dirbti mokytoju Dusmenų kaimo (Onuškio vls.) pradinėje mokykloje.

1921 m. balandžio 3 d. Motiejus Aldonis susituo-kė su Gene Mačionyte.

1921 m. birželio 23 d. – rugpjūčio 10 d. M. Aldonis mokėsi mokytojų kursuose Alytuje.

1921 m. lapkritį Motiejus Aldonis, būdamas žvalgyboje lenkų pusėje, netikėtai buvo jų užkluptas, pasislėpęs pelkėje išgulėjo keletą valandų. Persalo ir sunkiai susirgo (buvo paralyžuotas). Karo ligoninėje gydėsi 2 metus, tačiau matydamas, kad nėra vilties pasveikti, patys išsirašė iš ligoninės, kad nedarytu nuostolių valstybei. Nuo to laiko negalėjo vaikščioti, sėdėjo vežimelyje, gyveno artimųjų prižiūrimas. Buvo Akmens šaulių būrio Garbės šaulys.

1922 m. gimė sūnus Algirdas, o 1928 m. – duklė Genutė.

1930 m. sausio 4 d. Motiejus Aldonis kreipėsi, kad būtų pripažintas Lietuvos kariuomenės kūrėju-savanoriu, tačiau Karių savanorių komisija savo posėdyje 1930 m. vasario 25 d. jo prašymą atmetė, motyvuodama, kad jis 1918–1920 m. visai netarnavo Lietuvos kariuomenėje. Tačiau kaip kovų su Lietuvos priešais dalyvis jis buvo pripažintas laisvės kovų invalidu ir šauliu-partizanų, jam paskirta pensija.

Motiejus Aldonis parašė prisiminimus „Kovoje su lenkais“, kurie buvo išspausdinti žurnale „Mūsų Vilnius“ 1930 m. Nr. 11, 12, 15, 23, bei „Kovų metais“, kurie buvo išspausdinti šaulių žurnale „Trimite“ 1932 m. Nr. 2, 3, 4, 5, 31, 32, 33, 34.

1932 m. M. Aldonis su šeima persikėlė gyventi į Alytų.

1932 m. birželio 23 d. Lietuvos Respublikos Prezidento vardu už nuopelnus Šaulių sąjungai Motiejus Aldonis apdovanotas Šaulių žvaigždės ordinu (diplomo Nr. 264).

1935 m. rugsėjo 8 d. Prezidento aktais Nr. 740c ir Nr. 740e už nuopelnus Lietuvai, padarytus 1919–1920 metais kovose su Lietuvos priešais, M. Aldonis apdovanotas Vytauto Didžiojo ordino 3-iojo laipsnio medaliu.

1938 m. spalio 31 d. Žemės Reformos valdybos nutarimu Nr. 1484 M. Aldoniui Alytuje paskirtas žemės sklypas trobesiams statyti.

Pablogėjus sveikatai, 1940 m. spalio 20 d. Motiejus Aldonis mirė. Buvo palaidotas Alytaus II parapijos kapinėse, o 1971 m. perlaidotas į Daugų gatvės kapines, Alytuje.

Nepalankiai susiklostė ir artimųjų likimai.

Sūnus Algirdas Aldonis, Motiejus (g. 1922) pirmosios sovietų okupacijos metu mokėsi Alytaus gimnazijoje. Jis priklausė pagrindinei antisovietinei „Krašto mylėtojų“ moksleivių organizacijai, platin-davo atsišaukimus. Suimtas 1941 m. vasario 15 d. už iškeltą trispalvę vėliavą. Kalintas Kaune. Kilus Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karui, išsilaisvino ir sugrįžo į Alytų. Vokiečių okupacijos metais dalyvavo antinacinėje rezistencijoje. Buvo suimtas du kartus. Antrą kartą A. Aldoni suėmė 1944 m. pavasarį ir kalino Alytuje. 1944 m. liepos pradžioje, vokiečiams evakuojant Alytaus kalėjimą, išvežtas į Vokietiją. Po karo ten ir gyveno.

Duktė Genutė Aldonytė, Motiejus (g. 1928), baigusi Alytaus gimnaziją, studijavo Kauno universiteto Medicinos fakultete. Ji kartu su motina Gene Aldonienė, d. Adomo (g. 1897) nuo 1948 m. gegužės 22 d. iki 1957 m. rugpjūčio 25 d. buvo ištremtos į Krasnojarsko kraštą, Taštupo rajoną. Į Lietuvą grįžo 1958 m. pradžioje.

Kovose dėl Lietuvos laisvės aktyviai dalyvavo ir Motiejus Aldonio broliai.

Antanas Aldonis, s. Juozo, g. 1904 m. gruodžio 4 d., nuo 1919 m. kartu su broliu Motiejumi taip pat dalyvavo partizaninėse kovose su lenkais. Priklausė Akmens-Jokėnų šaulių būriui. Nuo 1926 m. buvo būrio tarybos sekretorius. 1935 m. rugsėjo 8 d. Prezidento aktu Nr. 740e apdovanotas Lietuvos Nepriklausomybės medaliu.

Jonas Aldonis, s. Juozo, g. 1901 m. birželio 20 d., nuo 1918 m. lapkričio 5 d. iki 1921 m. lapkričio 23 d. tarnavo Lietuvos kariuomenėje 1-ame pėstininkų pulke. Nuo 1920 m. rugpjūčio 11 d. iki lapkričio 3 d. buvo išleistas atostogų sveikatai pataisyti. 1919 m. dalyvavo kovose su rusais prie Dvinsko, Alytaus, Jiezno, su lenkais – prie Seinų, 1920 m. – prie Varėnos, Valkininkų, Širvintų, 1919 m. su bermontininkais – prie Radviliškio, Šiaulių. Grįžęs iš kariuomenės iki 1923 m. partizanavo prieš lenkus. 1922 m. gruodžio 7 d. įstojo į Akmens šaulių būrį. 1931 m. kovo 31 d. Karių savanorių komisija savo posėdyje Joną Aldoni pripažino Lietuvos kariuomenės kūrėju-savanoriu ir apdovanojo medaliu (liudijimo Nr. 6640). 1935 m. rugsėjo 8 d. Prezidento aktais Nr. 740c ir Nr. 740e už nuopelnus Lietuvai, jis buvo apdovanotas Vytauto Didžiojo ordino 3-iojo laipsnio medaliu su kardais. Vokiečių okupacijos metais J. Aldonis buvo kaimo seniūnas. Suimtas 1944 m. spalio 23 d. 1945 m. vasario 12 d. pagal Rusijos BK 58-1a str. nuteistas 10 metų lagerio ir 5 metams tremties. Kalėjo Vorkutlage, Komijoje. Paleistas 1952 m.

Šaltiniai ir literatūra:

- LCVA F. 384, Ap. 1, B. 117, L. 135–139.
- Ten pat, F. 561, Ap. 2, B. 791, L. 34, 182.
- Ten pat, Ap. 17, B. 110, L. 37–38, 82–83.
- Ten pat, B. 130, L. 33.
- Ten pat, F. 930, Ap. 3, B. 74, L. 1–7.
- Ten pat, B. 76, L. 1–10.
- Ten pat, B. 77, L. 1–4.
- Ten pat, F. 1248, Ap. 9, B. 4, L. 1–6.
- Maciukas Aldonis. Kovoje su lenkais // *Mūsų Vilnius*. 1930 m. Nr. 11, P. 232–234 (1 dalis).
- Maciukas Aldonis. Kovoje su lenkais // *Mūsų Vilnius*. 1930 m. Nr. 12, P. 253–255 (2 dalis).
- Dzūkias Varėnis. Akmenio iškilmės // *Mūsų Vilnius*. 1930 m. Nr. 14, P. 292–294.
- Maciukas Aldonis. Kovoje su lenkais // *Mūsų Vilnius*. 1930 m. Nr. 15, P. 313–314 (3 dalis).
- M. Aldonis. Kovoje su lenkais // *Mūsų Vilnius*. 1930 m. Nr. 23, P. 484–486 (4 dalis).
- Trimitas*, 1929 m. spalio 24 d. Nr. 43, P. 719–720.
- Trimitas*, 1932 m. sausio 7 d. Nr. 2, P. 29–31 (1 dalis).
- Trimitas*, 1932 m. sausio 14 d. Nr. 3, P. 49–51 (2 dalis).
- Trimitas*, 1932 m. sausio 21 d. Nr. 4, P. 69–72 (3 dalis).
- Trimitas*, 1932 m. sausio 28 d. Nr. 5, P. 89–93 (4 dalis).
- Trimitas*, 1932 m. liepos 28 d. Nr. 31, P. 613–615 (5 dalis).
- Trimitas*, 1932 m. rugpjūčio 4 d. Nr. 32, P. 633–635 (6 dalis).
- Trimitas*, 1932 m. rugpjūčio 11 d. Nr. 33, P. 653–656 (7 dalis).
- Trimitas*, 1932 m. rugpjūčio 18 d. Nr. 34, P. 673–677 (8 dalis).
- Tumosa Vincas. Trispalvės pražydėjimas naktį // Alytaus naujienos, 1989 02 16. Nr. 34, P. 2.
- Trimitas*, 1995 m. Nr. 12, P. 16.
- Liekis Algimantas (sudarytojas). Lietuvos šaulių sąjungos istorija. Vilnius, 1992, P. 37–38.
- Lietuvos gyventojų genocidas 1939–1941. Vilnius, 1999, T. 1, P. 85.
- Lietuvos gyventojų genocidas 1944–1947. Vilnius, 1998, T. 2, P. 42.
- Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953. Vilnius, 2001, T. 1, P. 67, 173.
- Dukters Genutės Aldonytės (1928–2005), gyv. Alytuje, 2002 m. suteiktos žinios

Vilniaus krašto atgavimo 70-metis

Liūdnų ir džiaugsmingų valandėlių praeitis

Sostinės Vilniaus ir jo krašto atgavimo 70-mečiui paminėti

Dr. Nastazija KAIRIŪKŠTYTĖ, Vilnius

Nors laiko metų danga užklojo nemažai įvykių, susijusių su sostine Vilniumi ir lietuvių etninėmis žemėmis rytuose ir pietuose, tačiau tarp jų yra tokių, kurie gyvi tautoje ir laikas prieš juos bejėgis. Taip galima pasakyti apie skaudulius, patirtus 1920 m., kai Lietuvos valstybė neteko etninių žemių buvusioje Suvalkų gubernijoje su Seiniais ir Vilniaus gubernijoje su sostine Vilniumi. Džiaugsmo valandėlės nuvilnijo per visą nepriklausomą Lietuvą, kai 1939 m. rudenį buvo atgauta sostinė Vilnius ir kai kurios etninės žemės rytuose. Nors trumpai grįžtelėjime praeitin apie tų praradimų ir atgavimų įvykius.

Kovos dėl nepriklausomybės

1919–1920 m. Lietuva buvo kovų sūkuruose. Jai teko vesti kovas dėl valstybingumo išsaugojimo ne tik su sovietine Rusija, Lenkija ir 1919 m. su Pabaltijyje vokiečių kariuomenės likučiais, kovojusiais kartu su Rusijos baltagvardiečiais. Pavojingiausias priešas buvo kaimyninė Lenkija, su kuria siejo buvusieji kelių šimtų metų unijiniai ryšiai. Lenkai siekė turėti teritoriją buvusią iki 1772 metų, t. y. Pirmojo jungtinės Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybės padalijimo.

Kelių šimtmečių istorijoje atsispindi lietuvių tautos kovos su lenkais, siekusiais ištrinti iš istorijos lietuvių vardą. Lietuvius, norinčius išlikti lietuviais, lenkai šmeižė, šantažavo, pajuokė, ypač XIX a. pabaigoje, kai vyko lietuvių tautinis atgimimas. 1899 m. Gabrielius Žemkalnis knygelėje „Lietuviai ir lenkai nuo 1230 m. iki 1410 m.“ pratarmėje rašo: *Šiame laike nuolat girdžiame rugojant ant lietuvių už jų separatistiskus norus, tie rugojimai apsirėškia tai vaikiškais klyksmais. Prasimanė lietuviai koki separatizmą nuo lenkų ir tuomi tiktai palengvina obrusenijos darbą; kiti dar koailiaus šaukia: „Litvomanai“ – teip vadina jie darbininkus ant tautiškos diros, – „tai šių dienų valdžios papirkti priklausytojai“.*

*Šiandien lietuviai neprasimanė separatizmą, kadangi tai lietuvių noras (prgd) nenuaujas. Jis prasidėjo pradėjus Jogailai lenkus valdyti, ypač kada lietuviai suprato, jog susivienijimas su lenkais-tai nepaprasta politinė dviejų viešpatysčių sandara, bet gera lenkams proga, be kovos, pigiai pasisavinti Lietuvą: „Štai tuomet gimė tas noras atsiskirti, kuris tęsiasi jau su viršum penkis šimtmečius ir neturi pasliauti, koliai yra jo priežastys. Iš tikrųjų ilgametės lenkų pastangos polonizuoti lietuvius nebuvo bevaisės. Sulenkėjo didikai, bajorija, paliko lietuvių tautą be inteligentų. Įvairiais būdais brukdama lenkų kalbą. Atsirado etninės lietuvių žemės sulenkinti vietovardžiai, žmonių pavardės. Daugelyje lietuviškų parapijų bažnyčiose buvo vartojama vien lenkų kalba. Vyko lietuvių nutautimas, ypač Vilniaus gubernijoje. 1861 m. šioje gubernijoje lietuviai sudarė 46 proc, lenkai 12 proc, iš jų Vilniaus aps. Atitinkamai – 61 ir 35,5 proc. 1909 m. gyventojų surašymo duomenimis, Vilniaus apskrityje lietuvių užrašyta tik 6,9 proc. Nors gyventojų surašymai nebuvo objektyvūs, bet, nors ir ne pagal surašymo duomenis, vyko lietuvių mažėjimas. Jie lenkėjo, gudėjo, keitė lietuvių kalbą ir „po prostu“, keitė tikybą. 1864 m. palikti be spausdinto gimtojo žodžio buvo neatsparūs nutautimui. 1910 m. Lietuvos žinių redaktorius Mykolas Sleževičius apie Vilniaus krašto lietuvius rašė: *Su širdėgala reikia pripažinti, kad daugiausia esame kalti mes patys...Kaip galima reikalauti, kad kitataučiai ir ta pati vyriausybė gerbtų mūsų kalbą, jeigu mes patys jos negerbiame, jeigu visur kur reikia ir kur nereikia, mes kalbame rusiškai, lenkiškai, vokiškai, bet tik ne lietuviškai. Nejaugi mes nenorime ir laukiame, kad už mūsų teises kovotų kitataučiai, kad jie pripažintų mūsų kalbai tas teises, kurių nereikalaujame mes patys.**

Prisijungti etnines lietuvių žemes lenkai mėgino įvairiais būdais. Jau XIX a. pabaigoje tarėsi dėl bendros kovos prieš carinę Rusiją. Kai lietuviai suprato, kad ši kova tėra tik dėl lenkų vienašališkos nepriklausomybės siekis, dėl lietuvių etninių žemių prijungimo, lietuviai pasitraukė. Lenkai smerkė lietuvius dėl atsiskyrimo nuo lenkų, dėl siekimo savo

tautai savarankiškumo, ypač kai 1917 m. lapkričio 5 d. Lenkija tapo nepriklausoma valstybe. Jie godžiai žiūrėjo į Lietuvą. Tal-kon atėjo Lietuvos lenkai. 1917 m. gegužės 25 d. jų 44 atstovai paskelbė memorandumą Vokietijos kancleriui. Jame rašoma: *Mes Lietuvos lenkai ... didžiausioje pagarboje laikome lenkų kalbą ir kultūrą... Lenkų gaivalas tame krašte daugiausia nusveria, viešpatauja ūkyje, kultūroje, politikoje... tad mes, Lietuvos lenkai, neatskiriama dalis didžios lenkų tautos, siekiame ir visados bus mums tai siektina, susidėti su lenkais valstybėmis. Lietuviai atsakė kontramemorandumu, pareikšdami, kad jų siekis nepriklausoma Lietuva. Lietuvos lenkai nenurimo ir 1919 m. vasarą tapo karinės lenkų organizacijos (POW) talkininkais ir dalyviais, siekiančiais užgrobti Lietuvą. 1919 m. rugpjūčio 27–28 d. Kaune organizavo sąmokslą. Lietuviams pavyko sąmokslą nuslopinti ir organizatorius suimti. Taigi Lenkijai teko ieškoti naujų Lietuvos pavergimo būdų.*

1919 m. pavasarį lietuviams teko ginklu kovoti su lenkais, o kartu ir su bolševikais. Kai mūsų kariuomenė artinosi prie Vilniaus, lenkai, iš pietų spausdami Raudonąją armiją, užbėgo lietuviams už akių ir balandžio 19 d. užėmė Vilnių.

1919 m. vasarą lietuviai kovojo Suvalkų krašte su lenkų partizanais, remiamais reguliarios kariuomenės. Kovos tęsėsi apie metus. 1920 m. įsikišant Tautų Sąjungos karinei kontrolės komisijai lenkų užgrobtos lietuvių etninės žemės pietuose atiteko Lenkijai. Seinuose likviduoti bei sunaikinti buvę lietuvių kultūros, spaudos židiniai, mokyklos, išstremti aktyviausi lietuvių veikėjai.

1920 m. vasarą kariniai veiksmai su lenkais vyko rytų Lietuvoje. Tik įsikišus Tautų Sąjungai lietuviai ir lenkai buvo priversti sienų klausimą spręsti derybomis. 1920 m. spalio 7 d. po savaitės derybų Suvalkuose pasirašyta utartis, kurioje nutarta sustabdyti karo veiksmus ir derybomis spręsti sienų klausimą. Tačiau jau derybų metu gen. Lucjano Želigovskio (Żeligowski) kariniai daliniai – daugiau kaip 13 tūkst karių ruošėsi užimti Vilnių. Ir tai įvyko spalio 9-ąją. Tuo nesitenkino ir veržėsi gilyn. 1920 m. lapkričio 19 d. ties Širvintomis, lapkričio 21 d. ties Giedraičiais pavyko lietuvių kariuomenei laimėti mūšius ir sustabdyti tolesnę kovų eigą, į kurią įsikišo Tautų Sąjungos karinės kontrolės komisija. 1920 m. lapkričio 29 d. ji nustatė neutralią zoną, kuri vėliau virto demarkacine zona. Lenkų pusėje liko jų okupuota teritorija, sudariusi apie vieną trečdali lietuvių etninių žemių. Tai buvo didesnioji buvusios Vilniaus gubernijos teritorijos dalis. Okupuotose žemėse gyveno įvairių tautybių asmenys, iš jų apie 220 tūkst. lietuvių.

Pavergtieji lietuviai

Lenkijos okupacijoje lietuviams teko gyventi aktyvios polonizacijos sąlygomis. Lietuviams polonizacija buvo itin pavojinga. Apie tai 1930 m. E. Janutis rašė: *Toji banga dabar dar nebūtų tokia plati ir pasėkminga, jei nuo amžių čia nebūtų buvę stiprios lenkų įtakos per dvarininkus, per bažnyčią. Be to, ir dalies gyventojų kalbos slaviškumas yra gera lenkiškai diroai. Seniau tik per dvarininkus ir bažnyčią plito lenkinimas. Dabar dar prisideda mokyklos, kariuomenė ir policija.*

Lenkijos tikslas okupuotame Vilniaus krašte buvo ne tik integruoti lietuvių žemes į Lenkiją, bet ir jos gyventojus nutautinti. 1924 m. vasarą Lenkijos švietimo ministras Stanislas Grabskis (Grabski) nurodė, kad visų srovių lenkai laikosi vieno nusistatymo: mažumas žūt būt reikia asimiliuoti arba nors išauklėti savo kultūros dvasia. Taigi šie nurodymai buvo vykdomi. Jei iki 1927 m. Vilniaus krašte veikė 9 lietuvių draugijos su 789 skyriais, 166 skaityklos, 2 gimnazijos, mokytojų seminarija, apie 200 privačių pradininių mokyklų, leidžiami 7 periodiniai leidiniai, tai praėjus daugiau nei 10 metų šis lietuvių kultūrinis tinklas sumažėjo iki minimumo.

Vilniaus rinktinės štabo viršininkas gen. št. plk. K. Sprangauskas su rusų karininkais aptaria žygio tvarką (Maišiagalos kryptis)

Nuolat buvo siauriamos galimybės lietuviams mokyti vaikus gimtąją kalbą. Jau 1927 m. rudenį buvo uždaryta lietuvių mokytojų seminarija, veikusi nuo 1915 m iki 1922 m. kaip Vilniaus lietuvių pedagogijos kursai, uždarytos 42 Vilniaus lietuvių *Ryto* švietimo draugijos privačios pradinės mokyklos, kurios vienintelės išmokindavusios mokinius gimtosios kalbos, nes pagal valstybinių pradinį mokyklų įstatymą mokyklos, kuriose būtų dėstoma gimtoji kalba, galėjo būti atidarytos ten, kur nelenkų tautybės gyventojai sudarė ne mažiau kaip 25 proc. gyventojų ir jei reikalavo nemažiau kaip 40 tėvų. Tačiau šia teise galėjo pasinaudoti tik Vilniaus, Trakų ir Švenčionių apskričių lietuviai, o lenkų mokyklai įkurti tereikėjo 20 tėvų pageidavimo. Be to, valdiškose mokyklose dauguma dalykų buvo dėstoma lenkų kalba. Dažnu atveju lietuvių kalbos mokydavo jos nemokantys mokytojai, be to, dažnai jos mokymas nebuvo privalomas. 1938 m. rudenį veikė tik privati Vytauto Didžiojo gimnazija, neturinti valstybinės gimnazijos teisių, ir miesto pradinė lietuvių mokykla.

Nuo 1935 m. Vilniaus vaivadiją pradėjus valdyti plk. Liudvikui Bocianskiui (Bocianski) lietuvių nutautinimas sustiprėjo. 1936 m. pr. buvo parengtas slaptas memorialas apie valstybinės administracijos politiką Lenkijos lietuvių atžvilgiu. Sutriko lietuvių draugijų veikla, nes vienas po kito buvo likviduojami jų skyriai, o ir pačios draugijos. 1937 m. pb. uždarytos Šv. Kazimiero, Lietuvių mokytojų sąjunga, Lietuvių labdarybės draugija, turėjusi 5 mokinių bendrabučius, 5 amatų dirbtuves, 1938 m. negalėjo veikti Vilniaus lietuvių *Ryto* švietimo, Lietuvių ūkio draugija ir jos rateliai, sustabdyta lietuvių mokslo draugijos veikla. Didelė lietuvių netektis buvo 1937 m. uždraustas Laikinas Vilniaus lietuvių komitetas (nuo 1935 m. pb. vad. Tautinis Vilniaus lietuvių komitetas), kuris koordinavo visą Vilniaus krašto lietuvių kultūrinę visuomeninę veiklą, turėjo ryšius su Nepriklausoma Lietuva. Ne kartą gindamas lietuvių pažeistas teises rašė Lenkijos įvairioms valdžios įstaigoms prašymus, memorialus, palaikė ryšius su Lietuvos vyriausybe, visuomene.

Suvaržyta lietuvių spauda, nes griežta lenkų spaudos cenzūra trukdė leisti lietuviškus laikraščius, nuolat jie buvo uždaromi, redaktoriams priteisiamos piniginės baudos. 1937 m. rudenį uždarytas Vilniaus *rytojus*, populiariausias lietuvių laikraštis, turėjęs per 6000 prenumeratorių, neleidžiama bibliotekose, skaityklose naudotis daugelio lietuvių autorių knygomis.

Skaudžių išgyvenimų teko patirti aktyvesniems lietuvių kunigams. Ne vienas iš jų nukentėjo už lietuvišką veiklą, išsiunčiamas dirbti į tolimas nelietuviškas parapijas. Tai palietė ir kitus lietuvius, tremiamus į Lietuvą ar kitas tolimas nuo gimtųjų namų Lenkijos vietas. Nelengva buvo gauti lietuviams lojalumo Lenkijos valstybei bei pilietybės pažymėjimus, be kurių negalėjo dirbti mokyklose bei kitose įstaigose.

Įvairiais būdais buvo brukama lenkų kalba. Bažnyčiose lietuviams teko klausyti pamaldų, pamokslių lenkiškai, veltui jose buvo dalijami lenkų kalba laikraščiai. Lietuvių draugijos iškabos turėjo būti tik lenkų

kalba. Uždrausta vartoti spaudoje žodžius *Nepriklausoma Lietuva, Vilniaus kraštas*. Negalėjo lietuvius krikštyti tautiniais lietuviškais vardais, buvo lenkinamos lietuvių pavardės: Gaidys tapo Goidz, Grigonis – Grygian, Jurėnas – Juraniec, Puodžius – Podzevič ir t. t., vietovardžiai: Butrimonys – Butymance, Sužionys – Sužany, Gervėčiai – Gierwiaty, Varėna – Orany ir kt. Viešai kalbantys lietuviškai ne kartą buvo užpuldinėjami, tekdavo už tai net ir baudas mokėti. Lietuvių kalbos nesigirdėjo administracinėse ir kitose įstaigose, nes jose dirbo daugiausia atvykusieji iš Lenkijos ir kalbantys tik lenkiškai.

Lietuviai jautė diskriminaciją ekonominiame gyvenime, siekiant juos palikti skurdžiais ir beturčiais. Dažnai žemės galėjo įsigyti tapdami lenkais. Vilniaus krašto žemė dosniai dalijama atvykėliams lenkams, kurie buvo keliai, siekiant kraštą polonizuoti. 1940 m. Vilniaus krašto teritorijoje, perduotoje 1939 metais Lietuvai, buvo 99,2 tūkst. atvykėlių iš Lenkijos. Per 1921–1932 m. Vilniaus krašte atsirado apie 2,6 tūkst. naujų ūkių, iš kurių 1,1 tūkst. savininkų buvo Lenkijos kariškiai, 1,3 tūkst. ūkių – kitų kolonistų. Žemės trūkumas sunkino lietuvių gyvenimą. 1928–1929 m. nederliaus metais teko nemažam valstiečių skaičiui badauti. O ir vėliau tekdavo badauti.

Pastangos dėl užgrobtų žemių atgavimo ir paramos lietuviams

Rytinių žemių su sostine Vilniumi praradimas buvo didelė skriauda jaunai Lietuvos valstybei. Prezidentas Antanas Smetona rašė: *Lietuva be Vilniaus, tai kaip be vieno sparno į ateitį ir į aukštį. Taip manyti nuosaku: nustojusi trečdali savo žemės ji negali turėti pilno savo uždavinį plano, neturi tos reikšmės kaimynų tarpe, kokios galėtų turėti.*

Iki 1931 m. tęsėsi diplomatinė kova dėl Vilniaus ir jo rytinių žemių. Lietuvai, nesant Tautų Sąjungos nare, nepripažintai daugelio Vakarų valstybių, itin nelengva buvo diplomatijoje. Lenkai ne tik Tautų Sąjungai ir kitoms tarptautinėms organizacijoms pateikdavo daug Lietuvos atžvilgiu šmeižto ir netiesos. Buvęs Lietuvos užsienio ministras Dovas Zaunius nurodė: *Lenkija argumentuodavo Lietuvą iš tikro esant ne laisvą valstybę, o Lenkijos priešų sukurtą Sovietų Rusijos ir Vokietijos, kovai prieš Lenkiją, sukurtą, taikai pavojingą padarą, kurį pašalinti nuo Europos žemėlapiu reikalauja visų kitų valstybių interesai.* Taip Lenkija siekė pridengti savo grobikiškus tikslus. Pasakyti apie Lietuvą tiesą Europos šalims siekė ne vienas iškilus tautietis, iš jų – 1921 m. Petras Vileišis parašė ir savo lėšomis išleido prancūzų kalba knygelę apie lietuvių ir lenkų santykius. Tačiau lėmė ne jaunos Lietuvos valstybės pastangos atgauti savo žemes ir sostinę. 1923 m. kovo 15 d. Ambasadorių konferencija, nedalyvaujant Lietuvai, priėmė sprendimą dėl Lenkijos ir Lietuvos sienų. 1931 m. Lietuvai pavyko pasiekti, kad Vilniaus klausimas buvo svarstomas Tarptautiniame Hagos tribunole, kurio verdictas skelbė, kad lenkai, užgrobdami Vilnių ir kitas lietuvių žemes, pažeidė tarptautinę teisę ir tuo Lietuvą įgalino atsi-

Tėsinys kitame numeryje

Muziejus laikraštyje Nr. 45 (97)

Didysis Vilniaus pasas

Šiuo metu vienintelis išlikęs ir nekeliantis abejonių rašytinis Vilniaus miesto buvimo įrodymas yra Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino laiškas Vokietijos miestams ir vienuolynams. Keturi jų datuoti Vilniuje, taigi šis miestas jau pirmajame žinomame rašytiniame dokumente laikomas valstybės sostine.

Dinamiškiausias periodas Vilniaus, kaip valstybės sostinės, istorijoje yra XIV- XVI a. Čia 1324 m. vyko derybos dėl Lietuvos krikšto, įsikūrė ištisi svetimšalių kvartalai, buvo statomos mūrinės bažnyčios. Jogaila suteikė, o 1432 m. Žygimantas patvirtino miestui ir visų tikėjamų gyventojams savivaldos teises. Po Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro 1503 m. įsako miestas buvo apjuostas mūro siena. Vilniuje rinkdavosi seimai posėdžiavo Ponų Taryba. Žygimanto Senojo ir jo sūnaus Žygimanto Augusto laikais iškilo europinio lygio Valdovų rūmai su biblioteka ir teatru.

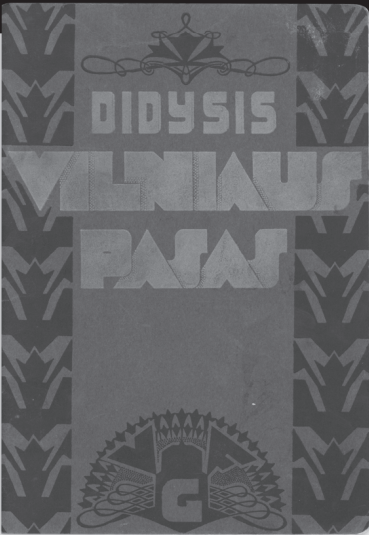
Po 1795 m. Abiejų tautų Valstybės III- jo padalijimo Vilnius tapo vienu iš šešių Rusijos gubernijų centru. Po 1795, 1831, 1863–1864 m. suklimų, ilgo lietuviškos spaudos draudimo laikotarpio ir atgavimo, Vilniuje 1905m. vykusiam Didžiajame lietuvių seime buvo aiškiai pareikšta, kad bus siekiama kiek įmanoma platesnės tautinės autonomijos su sostine Vilniumi.

1915 m. vokiečiams užėmus dabartinės Lietuvos teritoriją, 1917 m. pavyko suaukkti Vilniaus konferenciją, kurioje buvo išrinkta Vilniaus Taryba. Jos Aktai, tiek 1917 m. (sąjungoje su Vokietija), tiek 1918 m. vasario 16 d., Vilnių skelbė Lietuvos Respublikos sostine. Lietuvos Vyriausybei 1919 m. sausį teko pasitraukti į Kauną

nuo raudonųjų, o po dviejų mėnesių Vilnių pirmą kartą užima lenkai. Maskvoje 1920 m. liepos 12 d. pasirašius taikos sutartį su Sovietų Sąjunga – Vilnius ir jo teritoriją pripažinti Lietuvai. Tai buvo didelis diplomatinis jaunos valstybės laimėjimas.

Tautų sąjunga pasiūlė nustatyti laikiną demarkacinę liniją (Kerzono liniją) tarp Lietuvos ir Lenkijos, kurią 1920 m. spalio 7 d. Lenkija buvo priversta pripažinti Suvalkų sutartimi, ir pagal kurią Vilnius liko Lietuvos pusėje. Tačiau jau po 2 dienų lenkai šią sutartį sulaužė – į puolimą pasiuntę generolą L. Želigovskį, patys dėl atsargumo paskelbė jį maištininku. Jo vadovaujamų pajėgų puolimas buvo sustabdytas ties Giedraičiais, o užgrobta Lietuvos teritoriją lenkai paskelbia „nepriklausoma“ Vidurio Lietuvos respublika (Litwa sródkowa). Vidurio Lietuvos teritoriją sudarė Vilniaus, Ašmenos, Švenčionių apskritys ir dalis Trakų apskrities. Tautų sąjunga pasiūlė Vilniaus klausimą spręsti plebiscitu, tačiau su tuo nesutiko nei Lietuva, nei Lenkija. Vilniaus lenkų seimas 1922 m. vasarį priėmė rezoliuciją apie Vilnijos prijungimą prie Lenkijos.

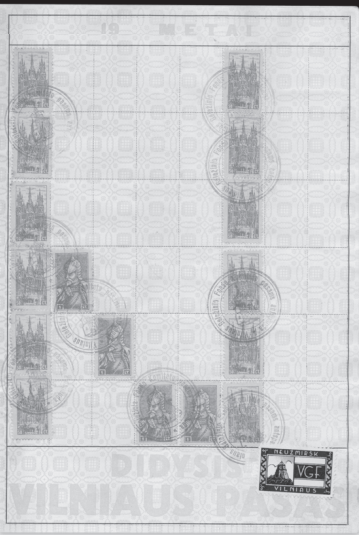
Aktyviausiu kovos dėl Vilniaus krašto atgavimo dalyviu tapo Vilnuiui Vaduoti Sąjunga (VVS), įsteigta 1925 m. Kauno universitete, jos pirmininku tapo prof. M. Biržiška. 1938 m. VVS turėjo 612 skyrių Lietuvoje ir 60 užsienyje, jai priklausė 30 tūkst. tikrųjų narių ir 600 tūkst. rėmėjų su vadinamaisiais Vilniaus pasais. VVS išleido 98 leidinius apie Vilniaus kraštą, leido žurnalą, prie jos veikė Vilniaus Geležinis Fondas (VGF), telkęs lėšas VVS Vilniaus pasų, Vilniaus ženklų ir rinklavių metodu. Asmuo, įsigijęs

Didžiojo Vilniaus paso viršelį.
Kaunas, XX a. 4 deš. O.Ševeliov nuotr.

Vilniaus pasą ir įklijavęs į jį ženklų už 250 litų gaudavo Rinktinio, už 150 – Aušrininko, už 100 – Vėliavininko, už 75 – vartininko, už 35 – Kovotojo vardus.

Trakų istorijos muziejus yra įsigijęs VVS VGF Rinktinio Didįjį Vilniaus pasą. Jis daugiaspalvis, 24x17 cm dydžio, dešimties puslapių, spausdintas „Vilniaus“ spaustuvelyje Kaune. Viršelyje aukso raidėmis atspausťas pavadinimas „ DIDYSIS

Paso puspalis su ženklais.

VILNIAUS PASAS“ ir ornamentai, pirmajame puslapyje nurodytas numeris – 2421, VGF komiteto spaudas, VGF VK pirmininko F. Kemežio, išdininko ir sekretoriaus parašai. Kuklus paso savininkas, net 300 litų parėmęs organizaciją, panoro likti nežinomas – specialioje grafoje jo pavardės nėra. Kituose puslapiuose įklijuoti Vilniaus ženklai – nuo 10 centų iki 5 litų nominalo, ir VGF ženklas. Ženklaai meniškai, juose pavaizduoti

Vokietijai 1939 m. rugsėjo 1 d. užpuolus Lenkiją, Lietuva atmetė pasiūlymą su vokiečių karinių pajėgų pagalba atsiimti Vilnių ir jo kraštą. Įsijungusi į karą Sovietų Sąjunga pagal Molotovo – Ribentropo pakto protokolus 1939 m. rugsėjo 17 d. užėmė Vilnių. Sovietų Sąjungos ir Lietuvos 1939 m. spalio 10 d. savitarpio pagalbos sutartimi Vilnius buvo perduotas Lietuvai, sovietams pasiliekanť teisę Vilniaus krašte turėti karines bazines. Nors nemažai Vilniaus krašto atgavimą tokiomis sąlygomis vertino skeptiškai, sostinės grąžinimas Lietuvai buvo džiaugsmingas įvykis – kariuomenės įžengimas buvo nufilmuotas net spalvotoje juostoje, įvykius tiesiogiai komentavo rašytojas K. Inciūra iš Vilniuje įrengto modernaus Radiofono.

1939 metų spalio įvykiai turi išskirtinę reikšmę Lietuvos valstybei, jos istorijai. Grąžinus Vilniaus ir jo krašto žmones Lietuvai, valstybė atgavo ir ilgaamžę savo sostinę.

Muziejininkas Saulius Zalas

Ekspонатus pamatysite „Sakralinio meno“ ekspozicijoje, Kęstučio g. 4, Trakuose, Pusiasalio pilies teritorijoje buvusio Dominikonų vienuolyno koplyčioje. Darbo laikas: 10.00-18.00. Išeiginė-pirmadienis ir antradienis.

Muziejus laikraštyje Nr. 46 (98)

Kiprijonas Kamilis Norvidas

Vienas žymiausių XIX a. Lenkijos rašytojų romantikų, šalia A. Mickevičiaus, J. Slovackio ir Z. Krasinskio, yra ir lietuviškų šaknų turintis Kiprijonas Norvidas (Cyprianus Kamil Norwid, 1821-1883) – poetas, dramaturgas, rašytojas, dailininkas.

Kalbininkai sako, kad pavardės ir vardai Norvidas, Narvydas sudaryti iš dviejų žodžių – „norėti“ ir „(iš)vysti“. Ši pavardė plačiai paplitusi Žemaitijoje. K. Norvido protėviai ir yra kilę iš Žemaitijos, dabartinio Telsių rajono. Manoma, kad Kiprijono senelis Simonas šalia Džiuginėnų turėjo savo ūkį. Čia gimė ir Kiprijono tėvas Jonas Norvidas, vėliau buvęs Radvilų patikėtiniu jų dvaruose Lenkijoje, užsienio reikalų ministerijos darbuotoju, pašto direktijos išdininku. Senelė Ana iš motinos pusės priklausė garsiai Sobieskių giminei.

XVIII a. pabaigoje Simonas Norvidas pardavė savo turtą Žemaitijoje ir persikėlė į Torgūnų dvarelį (dabar Baltarusija). Tačiau būsimasis rašytojas ir dailininkas gimė ne čia, o Laskowo-Gluchy kaime Mozovijoje, motinos Liudvikos Zdzieborskos gimtinėje. K. Norvidas anks'ti tapo našlaičiu: motina mirė, kai jam tebuvo ketveri, o tėvas paliko šį pasaulį, kai antram sūniui (iš keturių) suka'o 14 metų.

Kartu su vyresniuoju broliu Liudviku Kiprijonas mokėsi Varšuvos gimnazijoje, vėliau

įstojo į tapybos klasę privačioje mokykloje.

1840 m. K. Norvidas debiutavo kaip poetas eilėraščių „Paskutinis mano sonetų puslapis“. Po dviejų metų jis persikėlė į Drezną, kelia'o po Italiją, 1844 m. apsigyveno Romoje, kur pasitiko „Tautų pavasarį“ (1848-1849), palaikė ryšius su A. Mickevičiumi, Z. Krasinskiu.

XIX a. viduryje K. Norvidas apsigyveno Paryžiuje, su kuriuo susiejo beveik visą savo likusį gyvenimą. Čia jis kūrė, rašė, tapė, savo darbus skelbė lenkų išeivių savaitraštyje „Lenkų pasiuntinys“, bet honorarų neužteko, gyveno skurde. Blogėjo sveikata. K. Norvidui viena iš didžiausių grėsių kurtumas, regėjimo ligos.

Grafo Vladislavo Zamoiskio rūpesčiu, 1853 m. K. Norvidas išvyko į JAV, Niujorke gavo gerai apmokamą grafiko darbą, bet meniškai sielai reikėjo audros. Sužinojęs apie Krymo karą, K. Norvidas nusprendžia grįžti į Europą, atplaukia į Londoną, čia verčiasi atsitiktiniais užsakymais, grįžta į Paryžių, kur vėl paskelbia keletą savo darbų. Paryžiuje sužino apie 1863 m. sukilimą, tačiau pablogėjusi sveikata jam neleidia vyk'ti į Lenkiją. Be to šalia jau buvusius sveikatos problemų prisideda dar ir tuberkuliozė. 1877 m. K. Norvidas išvyksta į Florenciją, kur pavyksta sustabdyti progresuojančią ligą.

Grįžusį į Paryžių K. Norvidą globojo

Medalis, skirtas Liublino unijos 300 metų jubiliejui.
Autorius K. Norvidas. Nuotr. O. Ševeliov

pusbrolis Mykolas Kleckovskis, lenkų kilmės Prancūzijos diplomatas, ambasadorius Kinijoje. Jis išrūpino vietą Paryžiaus priemiestyje Ivy esančiame Šv. Kazimiero pensione, kur K. Norvidas ir gyveno iki savo mirties. 1882 m. rudenį jis susirgo ir kitų metų gegužės 23 d. mirė. Palaidotas Paryžiuje Montmorency kapinėse. Krokuvoje Varyelyje nišoje stovi urna su žeme nuo K. Norvido kapo.

K. Norvidui gyvam esant buvo paskelbta tik labai nedidelė jo kūrybos dalis. XIX a. pab. jo kūrybą plačiau paskelbė Zenonas Pšesmyckis. Tačiau didesnė kūrybos dalis paskelbta tik 1968 m., ir tik 1971-1976 m. išėjo 11 tomų K. Norvido „Raštai“, kuriuose sudėtas jo

literatūrinis palikimas, laiškai, meno kūrinių reprodukcijos.

Gyvendamas Paryžiuje K. Norvidas sukūrė varinį atminimo medalį, skirtą Liublino unijos 300 metų jubiliejui. Medalis 64 mm skersmens. Jo averse pavaizduotas karūnuotas skydas su Lenkijos herbu Ereliu, Lietuvos – Vyčiu ir Rusiją simbolizuojančiu archangelu Mykolu, aplink skydą užrašas lenkų kalba: „Lygūs su lygiais. Laisvi su laisvais“. Reverse – javų varpų ir ažuolo lapų vainikas, virš jo šešiakampė spinduliuojanti žvaigždė, centre užrašas lenkų kalba: „Lenkijos Lietuvos Rusijos unijos Trijų šimtų sukaktis. 1569 rugpjūčio 11 1869“. Medalis buvo dovanotas Juzefui Babinskiui

(1857-1932), pasaulinio garso lenkų kilmės prancūzų gydytojui neurologui, neuropatologui, nuo 1925 m. Stepono Batoro universiteto Vilniuje garbės daktarui, ką liudija išgraviruotas įrašas medalio briaunoje. Čia taip pat išgraviruotas augalinis motyvas ir įrašas CUIVRE (varis).

1933 metais K. Norvido 50-tųjų mirties metinių proga Varšuvoje buvo išleista Z. Falkovskio knyga „Cyprian Norwid. Portret et ólny“ (Kiprijonas Norvidas. Išsamus portretas). Jos tituliniam puslapyje įdėta K. Norvido rankraščio faksimilė.

Apie 1865-1866 m. parašytame eilėraštyje „Pelenai ir deimantas“ poetas kalbėjo apie tai, kad nieko po mūsų nelieka, tik pelenai... Ir abejojo, ar liks juose deimantas – amžinosios pergalės pranašas... Šie žodžiai – lyg apie jį patį. Šiandien galime neabejoti – pelenuose žėri deimantas – didis lenkų poetas lietuviška pavarde.

Trakų istorijos muziejaus direktoriaus pavaduotojas mokslui Vydas Narvidas

Ekspонатus pamatysite „Sakralinio meno“ ekspozicijoje, Kęstučio g. 4, Trakuose, Pusiasalio pilies teritorijoje buvusio Dominikonų vienuolyno koplyčioje. Darbo laikas: 10.00-18.00. Išeiginė-pirmadienis ir antradienis.

Muziejus laikraštyje Nr. 47 (99)

Pirmosios Lietuvių tautinės operos

Lietuvių profesionali muzika pradėjo vystytis tik XX a. pradžioje. Nors bandymų kurti nacionalinę operą būta dar iki spaudos draudimo panaikinimo. 1895 m. libretą parašė Maironis, o XX a. pradžioje Vydūnas su broliu muziku Albertu Storosta pradėjo kurti operą „Gilanda“, kuri liko nebaigta. Tautinių operų kūrejai siužetų savo kūriniams ieškojo krašto istorijoje, mituose, legendose.

Pirmosios lietuviškos operos „Birutė“ autoriais likimas lėmė tapti Gabrieliiui Landsbergiui –Žemkalniui (dviveiksmė jo melodrama buvo išspausdinta 1906 m. Vilniuje) ir vargonininkui, chorvedžiui ir kompozitoriui Mikui Petrauskui. Amžinininkai prisimena, kad ši opera buvo sukurta spontaniškai. Šiai operai pasirinktas siužetas iš šlovingos Lietuvos praeities, tačiau istorinių kovų su kryžiuočiais fone – būsimos vaidilutės Birutės ir kunigaikščio Kęstučio meilės ir vedybų istorija. Ši dviejų veiksmų opera, pagrįsta lietuvių liaudies melodijomis, pastatyta 1906 m. lapkričio 6 d. Vilniaus miesto salėje (dab. Nacionalinė filharmonija) Vilniaus lietuvių savišalpos ir „Vilniaus kanklių“ draugijų iniciatyva. Pritaikyta mėgėjamų, operos muzika nesudėtinga, o dalis teksto tiesiog deklamuojama. Šiuo požiūriu ji primintų vokalinius ar zingspylius. Kūrinys sudarytas iš 12 savarankiškų numerių ir uvertūrų. Muzikos paprastumą kompensavo vaidmenis atlikę to meto kultūros veikėjai: knygų leideja Marija Piasackaitė-Šlapelienė (Birutė), rašytojas Kazys Puida (Kęstutis), G. Landsbergis–Žemkalnis (senasis Vaidila), dailininkas Antanas Zmuidzinavičius (Lizdeika), Birutės brolius suvaidino vėliau tapę

profesionaliais dainininkais Kipras Petrauskas ir Stasys Audėjus. Nors kūrinys remiasi liaudies kūryba, tačiau nemažą muzikos dalį sudaro mazurkos, polonezai, maršai, kurie tuo metu buvo populiariūs ritmai. 1906 m. „Birutės“ partitūra neišliko, todėl vėliau ji buvo atliekama pagal 1928 m. išleistą paties M. Petrausko nuorašą. Iš to meto valdžios pozicijų į kultūrinį atgimimą buvo žvelgiama su nepasitikejimu, todėl pirmosios lietuviškos operos premjera įvyko su „Liaudies dainų vakaro“ priedanga. Dėl politinės padėties Lietuvoje, tremčių ir įkalinimų, netrukus po operos premjeros M. Petrauskas emigravo į JAV.

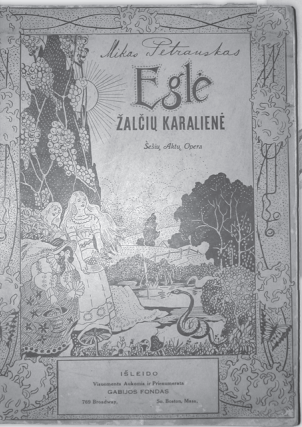
Ne vieną dešimtmetį muzikos profesionalai nesutarė, kuris kūrinys yra pirmoji opera. Ilgą laiką buvo manoma, kad visus, operos žanrui būdingus bruožus turi ne M. Petrausko „Birutė“, o to paties autoriaus „Eglė žalčių karalienė“, sukurta 1918 m. Jai libretą parašė pats kompozitorius pagal liaudies pasaką ir A. Fromo–Gužučio scenos veiklą. Ši šešių veiksmų kūrinių pats kompozitorius vadina „opera granda“ (t. y. Didžiąja opera). Jo muzika yra ištisai komponuota ir visiškai atitinka rimtosios operos žanrą.

Trakų istorijos muziejus rinkiniuose sukaupia nemažai įvairių ekspонатų minėtų operų sukaktims pažymėti: Lietuvos operos, teatro grandų portretų, teatrų pastatų fotonuotraukų, atvirukų, spaudinių ir knygų su libretais ir partitūromis.

Vienas tokių ekspонатų – fotoatvirukas, kuriame operos „Birutė“ pagrindinių vaidmenų atlikėjai, pasipuošę sceniniais drabužiais. Šis

Atvirukas. Lietuva,
XX a. 2-3 deš.

M. Petrauskas. Eglė žalčių karalienė. 6 aktų opera. JAV, 1924 m. U.Budvydo nuotr.

ekspонатas puikiai iliustruoja net operos amžininkų išsakytas mintis, kad kūriniu muzikos paprastumą kompensavo to meto muzikos vakarams nebūdingas puošnus scenovaizdis ir tautiniais kostiumais pasipuošę pagrindiniai atlikėjai (operos premjeroje dalyvavo apie 70 žmonių, o visa „masuotė“ buvo aprengta iš Dusmenų valstiečių surinktais drabužiais). Pirmosios operos pastatymas to meto kultūroje buvo ypač reikšmingas įvykis (žinant ilgalaikio

lietuviybės slopinimo aplinkybes), todėl kunigaikštienės Birutės atlikėja su rūtų vainiku, vilkinti kostiuminiais drabužiais, ir Kęstutis, kurio kostiumas atitinka to meto vaizduojamajam menui būdingą šio kunigaikščio vaidavimo tradiciją, – lyg šlovingos Lietuvos praeities, kai mūsų valstybė išgyveno didžiausios galybės laikus, ir tautinio atgimimo samplaika.

Kaip kontrastas kitokiame kunigaikštienės Birutės portretui iliustruoti pasirinkta litografija,

išleista 1931 m. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio 550–sioms gimimo metinėms paminėti. Šioje litografijoje matome kitokią Birutę – atitinkančią barokinį grožio supratimą, su tam laikmečiui būdingais rūbais ir šukuosena.

Iš muziejaus rąstijos rinkinio pristatomas išskirtinis ekspонатas – į visas lietuviškos muzikos chrestomatijas įtrauktos, 1918 m. JAV sukurtos ir 1924 m. pastatytos M. Petrausko operos „Eglė žalčių karalienė“ pastatymo metais Bostone išspausdintas klavyras. Tituliniam puslapyje yra paties kūrėjo ranka rašytas įrašas „Laimėjusiam nuo Autoriaus 1929 m.“, deja, kam buvo skirtas šis įrašas, nėra žinoma. Beje, pastarosios operos pastatymas buvo pats reikšmingiausias įvykis to meto JAV lietuvių kultūriniame gyvenime, pats kompozitorius atliko Žilvino partiją, Eglę vaidino Aldona Putvinskaitė.

Šios dvi M. Petrausko sukurtos operos tiesė tolimesnį kelią profesionaliai lietuvių muzikai, skatino jaunimą rinktis muziko profesiją, iškąštino jos prestižą. Lietuvių visuomenė galėjo mėgautis istoriniais siužetais paremtais šio naujo žanro kūriniiais. Naujai sukurtų operų herojai išpildė dar Maironio išsakytą troškimą: „prikelti nors vieną senelį iš kapų milžinų ir išgirsti nors vieną, bet gyvą žodelį iš senųjų laikų“.

Istorijos skyriaus vedėja Alvyga Zmejevskienė

Ekspонатus pamatysite „Sakralinio meno“ ekspozicijoje, Kęstučio g. 4, Trakuose, Pusiasalio pilies teritorijoje buvusio Dominikonų vienuolyno koplyčioje. Darbo laikas: 10.00-18.00. Išeiginė-pirmadienis ir antradienis.

Lietuvos karo istorija

Lietuvių policijos 14-asis (Šiaulių) batalionas

*Dr. Arūnas BUBNYS, Vilnius***Formavimas, sudėtis, vadovybė**

1941 m. rugpjūtį Šiauliuose buvo formuojamas 14-asis policijos batalionas (iš pradžių vadinosi kuopa). Į batalioną buvo stojama savanoriškai. Priimti į tarnybą savanoriai buvo aprūpinami maistu, uniforma, ginklais ir gaudavo piniginių atlyginimą. Į batalioną daugiausia stėjo jauni – 1920–1923 m. gimę vyrai.¹ 1941 m. rudenį batalione tarnavo 332 policininkai, ginkluoti rusiškais ir vokiškais šautuvais. Šiaulių kuopos (vėliau bataliono) štabas buvo įsikūręs Vilniaus gatvėje. 1942–1944 m. 14-ąjį batalioną sudarė trys kuopos: pirmoji dislokavosi Šiauliuose (Aušros alėjoje), antroji – Telšiuose ir trečioji kuopa – Plungėje.²

Telšių kuopa

Telšių kuopa pradėta formuoti 1941 m. liepos pradžioje. Kuopą organizavo lt. Vladas Nakutis. Tarnybai tinkamo amžiaus vyrams buvo išdalinti rašytiniai šaukimai. Atvykusieji tarnauti buvo nuvesti į gimnazijos patalpas ir suskirstyti į būrius ir skyrius bei apginkluoti. Telšių kuopoje iš pradžių tarnavo apie 100 žmonių.³ 1941 m. rugsėjo 1 d. Telšių pagalbinės policijos kuopos vadas prašė Telšių burmistro išduoti kolektyvinį nevardinį pažymėjimą 125 asmenims, pagal kurį kuopa būtų aprūpinama maisto produktais.⁴

Žinoma, kad 1941 m. vasarą kuopa dalyvavo Telšių miesto ir apskrities žydų žudynėse. 1941 m. birželio pabaigoje Telšių žydai buvo suvaryti į už kelių kilometrų nuo miesto esantį Rainių dvarą. Čia buvo įsteigta laikina žydų koncentravimo stovykla. Žydai buvo apgyvendinti mažuose dvaro nameliuose. Rainių stovykloje buvo įkalinti ne tik Telšių miesto, bet ir Varnių, Luokės, Alsėdžių, Rietavo ir kitų Telšių apskrities miestelių žydai. Šios stovyklos viršininku buvo paskirtas Benediktas Platakis.⁵ Masinės Rainių stovyklos žydų vyrų žudynės buvo vykdomos 1941 m. liepos 20–21 d. Žudynėms vadovavo vokiečių gestapininkai. Pasmerktuosius mirčiai žydų vyrus šaudė stovyklos sargybiniai, vietiniai policininkai ir apie 50–60 Telšių kuopos savisaugininkų. Dėl prasidėjusios liūtės nespėta sušaudyti visų žydų, todėl žudynės buvo tęsiamos ir kita diena. Tikslus aukų skaičius nėra žinomas. Įvairūs šaltiniai pateikia labai skirtingus skaičius. Tikėtina, jog šių žudynių metu galėjo būti sušaudyta apie 800–1500 žydų vyrų. Lavonai buvo užkasti miške netoli dvaro. Po savaitės dėl baisaus yrančių lavonų kvapo ir epidemijų baimės žydų moterys su vaikais iš Rainių stovyklos buvo perkeltos į Gerulių kaime įrengtą žydų stovyklą (apie 7 km į rytus nuo Telšių). Gerulių stovyklos komendantas buvo tas pats B. Platakis.⁶ Geruliuose žydų moterys su vaikais buvo apgyvendintos daržinėse. Jose iš lentų buvo sukalti dviaukščiai gultai. 1941 m. rugpjūčio pabaigoje (apie 28–30 d.) į Gerulius atvažiavo dvi mašinos ginkluotų lietuvių savisaugininkų ir policininkų. Visos moterys buvo suvarytos į aikštę. Jaunos moterys ir merginos (iki 30 metų) buvo atskirtos nuo vyresniųjų ir vaikų. Jos (iš viso apie 400–500) buvo išsiųstos į Telšių getą. Vyresnio amžiaus moterys su vaikais buvo nuvarytos į netoli esančią giraitę ir ten sušaudytos iškastame griovyje. Iš viso buvo nužudyta apie 1500–2000 žydų moterų ir vaikų. Aukų drabužiai buvo išvežti į Telšius ir parduoti vietos gyventojams.⁷

Gen. št. plk. lt. Izidorius Kraunaičio 1941 m. rugsėjo 29 d. rašte Telšių kuopa jau vadinama batalionu, kuriame tuomet tarnavo 275 žmonės.⁸ Dalis kuopos kareivių saugojo kelią tarp Telšių ir Sedos, vėliau apie 30 kuopos vyrų buvo išsiųsti tarnauti į Rietavą. Ten jie saugojo karinius sandėlius. Vienas Telšių kuopos būrys dislokavosi Varniuose. Šiam būriui vadovavo Juozas Gudas. Varniuose būrys saugojo šaudmenų ir maisto produktų sandėlius.⁹ 1942 m. vasario 6 d. į Telšių ir Plungės kuopas buvo papildomai verbuojami savanoriai. Į tarnybą galėjo stoti 18–35 metų vyrai. Ligi tol kariuomenėje netarnavę vyrai turėjo baigti 3 mėn. karinio

parengimo kursus specialiuose daliniuose. Stojantys privalėjo komisijai įteikti asmens dokumentus, raštišką prašymą, gyvenimo aprašymą, vietos policijos išduotą ištikimbės liudijimą, jaunesni negu 21 metų dar tėvų arba auklėtojų sutikimą, patvirtintą valsčiaus viršaičio arba miesto burmistro įsitaigos. Komisijos pripažinti tinkamais tarnybai savisaugos daliniuose gaudavo raštiškus pažymėjimus.¹⁰ 14-ojo bataliono štabas iki 1942 m. rugsėjo 1 d. dislokavosi Telšiuose ir tik po to buvo perkeltas į Šiaulius.¹¹

Batalionas saugojo geležinkelius, pramonės įmones, karinius sandėlius, sovietų karo belaisvių stovyklą ir kitus objektus. 1941 m. spalio 24 d. lietuvių savisaugos daliniai (toliau LSD) dislokacijos ir valdymo atžvilgiu buvo suskirstyti į keturias apygardas – Vilniaus, Kauno, Šiaulių ir Panevėžio. Šios apygardos egzistavo iki 1942 m. rugsėjo 15 d., kai SS ir tvarkos policijos vado Lietuvoje įsakymu apygardų štabai buvo išformuoti. Šiaulių apygardos vadu iš pradžių buvo gen. št. plk. lt. Petras Vertelis.¹² 14-asis batalionas buvo pavaldus LSD Šiaulių apygardos štabui ir vokiečių žandarmerijos štabui Šiauliuose. Batalionui iš pradžių vadovavo kpt. Stanislovas Lipčius (už girtavimą iš pareigų atleistas 1942 m. rugsėjo 1 d., į jo vietą 1942 m. rugsėjo 7 d. buvo paskirtas gen. št. plk. lt. P. Vertelis), kpt. Petras Puodžiūnas, kpt. Jonas Matulis, kuopų vadai – kpt. Jonas Gentneris, kpt. Jonas Tinteris (1-os kuopos), lt. Jonas Grubonis (3-ios kuopos).¹³ 1942 m. rugpjūčio 26 d. žiniomis 14-ame batalione tarnavo 13 karininkų, 85 puskarininkiai ir 234 eiliniai.¹⁴ Vokiečių tvarkos policijos vado Ostlande 1942 m. gruodžio 31 d. įsakymu buvo išformuotas lietuvių policijos 10-asis batalionas Panevėžyje. Šio bataliono policininkai buvo įjungti į 14-jo bataliono sudėtį. Tuo pačiu įsakymu 14-jo bataliono vadu buvo paskirtas kpt. Jonas Matulis, bataliono ryšių karininku vokiečių policijos kpt. Franzas Salhoferis. Batalioną turėjo sudaryti štabas (su 5 karininkais) ir keturios kuopos.¹⁵ 1943 m. kovo 19 d. žiniomis 14-jame batalione tarnavo 20 karininkų, tarp jų penki kapitonai: J. Matulis, Jonas Jakubonis, Petras Nazaras, Jonas Tinteris ir Stasys Vasiūnas, likusieji turėjo vyresniųjų leitenantų ir leitenantų laipsnius.¹⁶ Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 m. kovo 24 d. įsakymu, nauju 14-jo bataliono vadu buvo paskirtas kpt. P. Nazaras.¹⁷

Šiaulių kuopa

1941 m. spalio 2 d. bataliono 1-oji kuopa (55 asmenys) dalyvavo likviduojant Žagarės getą. Akcijos metu kuopos kareiviai saugojo getą ir konvojavo žydus į šaudymo vietą Naryškino dvaro parke. Po žudynių savisaugininkai dar apie savaitę laiko saugojo gete likusį nužudytųjų turtą.¹⁸ Likviduojant Žagarės getą buvo nužudyta 2236 žydai: 633 vyrai, 1107 moterys ir 496 vaikai.¹⁹ Žagarės geto žydus šaudė vokiečių gestapininkai, Linkuvos pagalbinės policijos būrio nariai ir 14-jo bataliono 1-os kuopos kareiviai. 1942 m. 1-oji kuopa saugojo bataliono štabą ir tiltą per Dubysą. Kuopa buvo ne visos sudėties, joje tuomet tarnavo tik apie 50 žmonių.²⁰

Plungės kuopa

Kuopa (14-ojo bataliono 3-ioji kuopa) pradėta formuoti 1941 m. rugpjūtį. Ją formavo kpt. S. Lipčius. Kuopos štabas ir kareivinės buvo įsikūrusios Aušros alėjoje. Daugumą kuopos narių sudarė buvę 1941 m. birželio sukilimo dalyviai, Plungės sukilėlių (partizanų) būrio nariai. Stojantys į tarnybą vyrai rašydavo prašymus kpt. S. Lipčiui. Kuopa sudarė du būriai, o būrį d skyrė. 1941 m. būrių vadai buvo viršila Pranas Šapalas (1-ojo būrio), 1942 m. pradžioje jį pakeitė lt. Balys Orvydas, kuris kartu ėjo ir kuopos vado pavaduotojo pareigas) ir viršila Stasys Mončys (2-ojo būrio). Kuopoje tarnavo 50–70 žmonių. Maistą, aprangą ir ginklus kuopa gaudavo iš Šiaulių.²¹ Kuopos kariai dėvėjo Lietuvos kariuomenės uniformas su lietuviškais skiriamaisiais ženklais, buvo ginkluoti šautuvais ir pistoletais. Uniforma

ir maistu kareiviai buvo aprūpinami nemokamai, be to, kas mėnesį gaudavo apie 250 reichsmarkių atlyginimą.²² Plungės kuopa nakties metu patuliavo mieste, saugojo geležinkelio stotis ir tiltus, karinius sandėlius, elektrinę Stanaičių kaime bei kitus karinės ir ūkinės reikšmės objektus. Laisvi nuo sargybų kareiviai buvo mokomi rikiuotės ir kitų karinių dalykų.²³ 1943 m. pradžioje (sausį-vasarį) dalis kuopos kareivių buvo išsiųsta į Vilnių papildyti 2-ąjį lietuvių policijos batalioną. Čia plungiškiai buvo kariškai apmokomi ir ruošiami išsiųsti į frontą. Tarp kareivių pasklido gandai apie vokiečių kariuomenės pralaimėjimus Rytų fronte, ir nemažai karių dezertyravo dar iki išvykstant iš Vilniaus.²⁴

Žinoma, jog viena bataliono kuopa (3-ia ar 4-a?) nuo 1943 m. lapkričio iki 1944 m. pavasario buvo dislokuota Ukmergėje ir saugojo kelius. 1944 m. balandį buvo perkelta į Troškūnus (Panevėžio apskritis) saugoti pieninę nuo sovietų partizanų. Čia kuopa išbuvo apie dvi savaites. Priartėjus frontui, ši kuopa iš Šiaulių pasitraukė į Tauragę.²⁵ 1944 m. vasarą 14-asis batalionas buvo perkeltas į Tauragę ir ten išformuotas. Kareiviai buvo apmokyti vokiškomis uniformomis ir išsiųsti į Dancigą. Iš ten po mėnesio buvo perkelti į Drezdeną ir įjungti į vokiečių pulko sudėtį. Šis pulkas 1944 m. gruodį buvo išsiųstas į Jugoslaviją kovoti su Broz Tito vadovaujamais partizanais. 1945 m. vasario viduryje pulkas buvo sugrąžintas į Vokietiją – Kotbuso miestą, vėliau mestas į frontą kovoti su puolancia sovietų kariuomene.²⁶

Dezertyrai

Dezertyravimo iš tarnybos atvejų padažnėjo 1943 m., kai vis labiau ėmė ryškėti Vokietijos pralaimėjimas kare, ir tai skatino bataliono karius pasišalinti iš tarnybos. Tokias karių nuotaikas dar labiau skatino lietuvių tautinio pagrindžio agitacija, nuolatos raginusi lietuvius netarnauti svetimiesiems, bet kovoti tik už Lietuvos nepriklausomybę ir tik lietuviškose ginkluotose pajėgose. 1943 m. vasario 22 d. iš bataliono dezertyravo eilinis Feliksas Bytautas. 1943 m. balandžio 17 d. į jo gimtąjį Gečių kaimą Naujamiesčio valsčiuje atvyko 6 lietuvių policininkai ir norėjo Bytąutą suimti. Kilus susišaudymui Bytautas buvo sužeistas į kairę ranką ir koją.

Lietuviai, tarnavę Vermachte Italijoje 1945 m. gegužės 6 d. Nuotraukoje užrašas „Prisimink aukštuo-sius Italijos kalnus. Jonui nuo Mečio“ Vorutos laikraščio archyvas

Jis buvo gydomas Šiaulių kalėjimo ligoninėje. Po šešių mėnesių F. Bytautui iš kalėjimo pavyko pabėgti.²⁷ 1943 m. balandžio 22 d. iš bataliono pasišalino eilinis Mykolas Anuškevičius²⁸, 1944 m. balandžio 6 d. – dezertyravo puskarininkis Bronius Plestys²⁹, balandžio 7 d. – eilinis Stasys Butkus³⁰, gegužės 25 d. – vachmistras Kazys Spetyla.³¹ Pasišalinusius iš tarnybos karius persekiodavo okupacinė valdžia ir jai tarnaujantys vietiniai kolaborantai. Dėl to dezertyrai buvo priversti slapstyti arba gyventi su padirbtais dokumentais. Kai kurie jų buvo suimti ir nubauti įvairiomis bausmėmis. 1943 m. lapkritį iš bataliono pasišalino 1-os kuopos kareivis Antanas Zajarskas. Tačiau po trijų dienų vokiečių žandarai jį sulaukė ir uždarė į kalėjimą, o vėliau išsiuntė priverstiniais darbams į Vokietiją. Ten A. Zajarskas buvo uždarytas į rusų darbininkams skirtą stovyklą Berlyne ir dirbo karinėje gamykloje, gaminančioje minas.³² Sovietų kariuomenei priartėjus prie Lietuvos, beveik visa Šiauliuose dislokuota bataliono kuopa išsibėgiojo. Didelė pasišalinusių kareivių dalis pasitraukė į Šiaulių apskrities miestelius ir kaimus.³³

1. J. Smilgevičiaus 1947-04-07 tardymo protokolas, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau LYA), F. K-1, Ap. 58, B. 5950/3, L. 29.
2. LSSR MGB 1953-05-06 pažyma apie 14-ąjį batalioną, LYA, F. K-1, Ap. 47, B. 1268, L. 161.
3. J. Gudo 1951-04-04 tardymo protokolas, LYA, F. K-1, Ap. 58, B. P-18708, L. 21.
4. Telšių pagalbinės policijos kuopos vado 1941-09-01 raštas Telšių burmistriui, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau LCVA), F. 1075, Ap. 2, B. 3, L. 2.
5. Telsiai, Lithuania: Crime and Punishment, 1999, January, Nr. 6, p. 91; Išrašas iš S. Šugam 1945-01-28 apklausos protokolo, LYA, F. K-1, Ap. 8, B. 194, L. 20; Išrašas iš J. Jurevičiaus 1945-01-26 tardymo protokolo, ibid., B. 194, L. 124.
6. K. Idzelevičiaus 1944-11-22 tardymo protokolo išrašas, LYA, F. K-1, Ap. 8, B. 165, L. 236–245; B. Mikutos 1968-08-23 apklausos protokolas, ibid., Ap. 46, B. 1253, L. 6.
7. Išrašas iš K. Idzelevičiaus 1950-02-19 tardymo protokolo, LYA, F. K-1, Ap. 8, B. 194, L. 24; ibid., Ap. 46, B. 1253, L. 80.
8. Savisaugos referento gen. št. plk. lt. I. Kraunaičio 1941-09-29 raštas, LCVA, F. R-729, Ap. 1, B. 72, L. 63.
9. J. Gudo 1951-04-04 tardymo protokolas, LYA, F. K-1, Ap. 58, B. P-18708, L. 22–22 a. p.
10. Telšių apskrities viršininko A. Ramanausko skelbimas. Be datos, LCVA, F. 1075, Ap. 2, B. 6, L. 147.
11. Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942-09-01 raštas, ibid., F. R-1018, Ap. 1, B. 93, L. 38.
12. 1942-09-11 įsakymas Nr. 51 Lietuvos savisaugos dalims, ibid., F. R-1444, Ap. 1, B. 20, L. 48–49.
13. Ibid., l. 162; Įsakymas LSD Nr. 55 (1942-09-22), LCVA, F. R-1444, Ap. 1, B. 20, L. 35.
14. Lietuvių policijos batalionų dislokacijos schema, ibid., F. R-1018, Ap. 1, B. 102, L. 28.
15. Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943-01-23 ypatingasis įsakymas, LCVA, F. R-1018, Ap. 1, B. 96, L. 8.
16. Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943-03-19 raštas dėl laipsnių suteikimo lietuvių policijos batalionų karininkams, ibid., B. 102, L. 10 a. p.
17. Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943-03-24 įsakymas, LCVA, F. R-1018, Ap. 1, B. 96, L. 54 a. p.
18. J. Smilgevičiaus 1947-04-07 tardymo protokolas, LYA, F. K-1, Ap. 58, B. 5950/3, L. 28–32, 129.
19. Masinės žudynės Lietuvoje, d. 1, V., 1965, P. 135.
20. J. Urbono 1949-11-16 tardymo protokolas, LYA, F. K-1, Ap. 58, B. 22896/3, L. 40.
21. V. Kontauto 1951-07-06 tardymo protokolas, ibid., B. P-16600, L. 20–28.
22. I. Saukalo 1951-06-20 tardymo protokolas, ibid., B. 20876/3, L. 18–22.
23. V. Kontauto 1951-07-10 tardymo protokolas, ibid., L. 31–32.
24. I. Saukalo 1951-06-20 tardymo protokolas, LYA, F. K-1, Ap. 58, B. 20876/3, L. 24, 39, 40.
25. P. Pilkauko 1949-05-12 tardymo protokolas, ibid., B. 47688/3, t. 1, L. 153, 154 a. p.
26. J. Bagdono 1946-02-28 tardymo protokolas, ibid., B. 39432/3, L. 10 a. p.
27. F. Bytauto 1945-04-30 tardymo protokolas, LYA, F. K-1, Ap. 58, B. P-4058, L. 10 a. p. -11.
28. 1943-07-10 įsakymas dėl M. Anuškevičiaus suėmimo, LCVA, F. R-691, Ap. 1, B. 68, t. 1, L. 69.
29. 1944-04-19 įsakymas dėl B. Pleščio suėmimo, ibid., B. 81, L. 12.
30. 1944-04-15 įsakymas dėl S. Butkaus suėmimo, ibid., F. R-691, Ap. 1, B. 80, L. 65.
31. 1944-06-21 įsakymas dėl K. Spetylos suėmimo, LCVA, F. R-659, Ap. 1, B. 65, L. 16.
32. A. Zajarsko 1946-12-17 tardymo protokolas, LYA, F. K-1, Ap. 58, B. 47023/3, L. 9.
33. J. Urbono 1949-11-29 tardymo protokolas, LYA, F. K-1, Ap. 58, B. 22896/3, L. 46.

Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčiai - 600 metų

Palaimintasis kun. Henrikas Hlebovičius

Vytautas ČESNULIS, Vilnius

Trakų klebonas Henrikas Hlebovičius

Henrikas (kai kur rašyta Enrikas) Hlebovičius gimė 1904 m. liepos 1 d. Gardine (pagal Julijaus kalendorių, pagal Grigaliaus – liepos 14 d.); pakrikštytas liepos 25 d. – žr. H. Hlebovičiaus rašytą autobiografiją be datos ir Vilniaus kurijos 1930 m. lapkričio 25 d. patvirtintus gimimo metrikus (Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA), F. 175, Ap., B. 25). Tėvai – Pranciškus ir Jadvyga, kilę iš Chreptovičių giminės. Kai kurie Hlebovičiai (Glebavičiai) ir Chreptovičiai (Chreptavičiai) kadaise ėjo aukštas pareigas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: buvo kancleriai, Vilniaus, Smolensko bei Minsko vaivados ir kt. Henrikas šeimoje buvo pirmagimis.

Be aukščiau minėto šaltinio, žinių apie H. Hlebovičių daugiausia semtasi iš jo asmens bylos Lietuvos Mokslių Akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – MAB, F. 318, B. 5178). Kunigo gyvenimas ir veikla aprašyta Lenkijoje ir kitose šalyse išleistose knygose bei periodiniuose leidiniuose. Čia daugiau rėmsimės kunigo Tadeušo Krahelio knyga *Błogosławiony Henryk Hlebowicz. Kaplan – Męczennik*. Białystok, 1999 – „Palaimintasis Henrikas Hlebovičius. Kunigas – kankinys“. Knygoje kunigas labai išaukštinamas, nors yra kai kurių netikslumų ir prieštaravimų.

Mokslai

Mokytis Henrikas pradėjo Gardine, privačioje mokykloje prie evangelikų bažnyčios. Tačiau, pasak T. Krahelio, tėvui atsisakius įvykdyti Gardino gubernatoriaus siūlymą pereiti į stačiatikius, 1912 metais šeima su trimis vaikais (be Henriko, dar buvo Brunonas ir Regina) išsiųsta į Orenburgą – Rusijos miestą prie Uralo upės. Čia atvežtas Henrikas greitai susirgo vidurių šiltine ir vos išgyveno. Lankė gimnaziją, buvo vienas geriausių mokinių klasėje, priklausė lenkų skautų draugovei, patarnavo mišioms vietos bažnyčioje. Paskutiniųjų dviejų gimnazijos klasių kursą baigė per vienerius metus ir 1921 m. išlaikė brandos egzaminus. Tų pačių metų rugpjūčio 22 d. šeima grįžo į Gardiną (Orenburge buvo gimęs ketvirtas vaikas – duklė Mečislava).

Grįžęs iš Orenburgo H. Hlebovičius norėjo stoti į Varšuvos politechnikos institutą, tačiau brandos atestatai reikėjo papildyti lenkų kalbos ir Lenkijos istorijos egzaminais, bet tam trūko laiko. Todėl 1921 m. rugsėjį įteikė dokumentus Vilniaus dvasinei seminarijai ir tą patį mėnesį joje pradėjo mokytis. Visų Šventųjų šventei pas tėvus parvažiavo jau sutanotas. Seminarija tuo metu glaudėsi senajame karmelitų vienuolyne prie Šv. Jurgio bažnyčios. Hlebovičius priklausė Marijos sodalicijai (brolėjai), dalyvaudavo jos renginiuose kaip smuikininkas. Atostogas praleisdavo Gardine.

Vilniaus kunigų seminarijos kursą baigė per trejus metus. Rektoriui leidus, paskutiniaisiais metais išlaikė dviejų kursų egzaminus. Seminarijos rektorius J. Ušila 1924 m. birželio 19 d. išrašė pažymėjimą, kad Hlebovičius „1923–1924 mokslo metais baigė visą filosofijos ir teologijos kursą, parodęs tokį pažangumą: filosofija 5 (labai gerai), Šventasis raštas (I. gerai), dogmatinė teologija 5 (I. gerai), moralinė teologija 5 (I. gerai), kanonų teisė 5 (I. gerai), Bažnyčios istorija 5 (I. gerai), homiletika (religinių pamokslų teorija) 4 (gerai), apeigos 4 (gerai). Mokydamasis seminarijoje elgėsi pavyzdinai.“ Turėdamas tik žemuosius šventimus (būdamas vos 20 metų aukštesniems šventimams buvo per jaunas), tęsti mokslų 1924 m. rugpjūčio pabaigoje įstojo į Liublino katalikų universitetą. Reikėjo pačiam užsidirbti pragyvenimui: kiti kunigai galėjo pragyventi

iš mišių stipendijų, o Hlebovičius buvo tik klierikas su žemaisiais šventimais tad tokios stipendijos negavo. Liublino vyskupo Mariano Fulmano įgaliotas nuo rugsėjo 1 d. ėmė dėstyti tikybą dviejose Liublino pradinėse mokyklose. Gyveno universiteto internate.

Trečiais mokslo universitete metais, neturėdamas nė 23 metų, tačiau leidus Apaštališkajam Sostui, 1927 m. vasario 20 d. iššventintas kunigu. Iššventinimo dieną jo surašytame „Pasiukojimo Dievui akte“ ypač pabrėžiamas atsidavimas šv. Kūdikėlio Jėzaus Teresėlei. Pirmąsias mišias vasario 27 d. atlaikė gimtojo Gardino parapijos (buv. jėzuitų) bažnyčioje, dabartinėje katedroje. Priimdamas kunigo šventimus H. Hlebovičius jau buvo baigęs magistrantūrą ir rengė daktaro darbą. Jo vadovas buvo fundamentinės teologijos (apologetikos) specialistas prof. Piotras Kremeris.

Liublino katalikiškojo universiteto auklėtinis 1927 m. gruodį išvyko tobulintis į Popiežiškąjį Rytų institutą Romoje (vad. *Angelicum*). Studijas pradėjo nuo antrojo semestro, išlaikęs ir pirmojo semestro egzaminus. Prof. P. Kremerio vadovaujamas parengė daktaro darbą „Kristaus Bažnyčios vienybė pagal šv. Joną Chrizostomą“. (Šv. Jonas Chrizostomas, kitaip – šv. Jonas Auksaburnis, Konstantinopolio patriarchas, graikų bažnyčios pamokslininkas IV a. pab.–V a. pr.; popiežius Pijus X Joną Chrizostomą paskyrė krikščionių pamokslininkų globėju.) Disertaciją Hlebovičius gynė Liubline 1928 m. spalio 18 ir 19 d., įgijo teologijos daktaro laipsnį (spausdintas didžiulio formato – 57,5 ir 47 cm – diplomą patvirtintas gruodžio 14 d.).

Apgynęs disertaciją, grįžo į Romą testuoti filosofijos studijų. Kun. prof. Barbado vadovaujamas rašė antrąjį – filosofijos daktaro darbą. Per tris semestrus išėjęs visą filosofijos kursą, Rytų institutą baigė 1929 metais: dar iki tų metų atostogų išlaikė visus egzaminus ir apgynė darbą „Apie sielos substanciją“ (*De substantialitate animae*). Filosofinę problemą pateikė Aristotelio ir Tomo Akviniečio mokslo šviesoje.

Studijuodamas Romoje, Hlebovičius aplankė Šveicariją, Vieną, Berlyną, Liublianą. Pasak rašinio pradžioje minėtos autobiografijos, dar mokojo rusų, italų, prancūzų, vokiečių ir lotynų kalbas. Apgynęs antrąją disertaciją, grįžo į Vilnių, parsivežęs ne tik du daktaro diplomus, bet ir... džiovą, kurios požymiai reiškėsi dar pirmaisiais mokymosi Vilniuje metais.

Pirmosios bažnyčios.

Vilniaus universitetas

1929 m. rugpjūčio 23 d. H. Hlebovičius paskirtas vikaru į anuomet didžiausios Vilniaus parapijos – Visų Šventųjų bažnyčią. Parapijai priklausė apie 13 tūkst. tikinčiųjų, bažnyčioje dirbo klebonas ir du vikarai. Naujasis vikaras apsigyveno Pylimo g. 54. Spalio 22 d. Hlebovičius paskirtas dar ir gimnazistikos draugijos „Sakalas“ Vilniaus lizdo (skyriaus) kapelionu (pagal T. Krahelį – vyrų mokytojų seminarijos prefektu). Be to, jam pavesta globoti Šv. Kūdikėlio Jėzaus Teresės mergaitių ratelius miesto pradinėse mokyklose, o greitai, 1930 m. sausio 13 d., Hlebovičius tapo tos draugijos arkivyskupijos direktoriumi.

Džiova! 1930 m. kovo pabaigoje H. Hlebovičius išvyko į Vinikolis prie Dnestro (dabar Ukrainos Ternopolio sritis). Sanatorijoje praleido du mėnesius.

Liublino vyskupas 1930 m. gegužės 12 d. prašė Vilniaus arkivyskupo išleisti Hlebovičių į Liublino katalikų universitetą, kur jam numatyta lyginamosios teologijos profesoriaus vieta. Savo ruožtu Liublino universiteto senatas liepos 2 d. pranešė į Vilnių, kad birželio 28 d. nutaręs nuo spalio 1 d. Hlebovičių paskirti Teologijos fakulteto profesoriaus pavaduotoju.

1930 m. rugsėjo 4 d. kunigas paskirtas Vilniaus šv. Pranciškaus ir Bernardo (bernardinų) bažnyčios vikaru. Būdamas Užutrakyje gavo rugsėjo 8 d. Liublino universitetui Vilniaus kurijos išsiųsto rašto nuorašą, kad viskas paliekama pačiam Hlebovičiui spręsti. Siūlymo dėstyti Liubline Hlebovičius atsisakė rugsėjo 29 d. laišku ir liko Vilniuje. Arkivyskupo R. Jalbžikovskio pavedimu kunigų seminarijoje trumpai dėstė logiką, kritiką ir ontologiją (būti tiriančią filosofijos discipliną). Bernardinų parapijoje atgaivino Katalikų jaunimo draugijos veiklą.

Iš Vilniaus Stepono Batoro universiteto išėjus kun. prof. Boleslavui Vilanovskiiui, Teologijos fakultetas 1930 m. lapkričio 27 d. nutarė H. Hlebovičių patvirtinti profesoriaus pavaduotoju ir patikėti jam Vilanovskio dėstytą fundamentinę teologiją su pratybomis; universiteto senatas tam pritarė gruodžio 5 d. Dar prieš Naujuosius metus Hlebovičius

ėmė dėstyti universitete (tai pripažįstama jam adresuotame kurijos 1930 m. gruodžio 11 d. rašte). Tarp profesorių H. Hlebovičius buvo jauniausias – tik 26 metų. Arkivyskupija 1931 m. balandžio 15 d. Hlebovičių paskyrė universiteto studentų Marijos kongregacijos vadovu, o 1932 m. sausio 9 d. – kurijos Tikėjimo mokymo ir papročių sekcijos direktoriumi. Jis taip pat buvo kurijos Liturgijos, giedojimo ir bažnytinės muzikos reikalų tarybos narys. 1932 metais Vilniuje išspausdinta H. Hlebovičiaus teologijos daktaro disertacija – apie šv. Joną Chrizostomą, arba studija apie šventojo mokymą, lyginant jį su šiuolaikine katalikų ir stačiatikių teologija.

Universiteto Teologijos fakultetas 1933 m. gegužės 18 d. nutarė toliau leisti Hlebovičiui eiti fundamentinės teologijos profesoriaus pavaduotojo pareigas, o kitą dieną tam pritarė ir arkivyskupas metropolitas. Be to, Hlebovičius turėjo ir kitų pareigų: tebevadovavo studentų Marijos kongregacijai, buvo krikščioniškojo jaunimo organizacijos *Juventus Christiana* skyriaus vadovas.

1933 m. pradžioje akademinis katalikų jaunimas ėmė leisti žurnalą *PAX*. H. Hlebovičius buvo žurnalo cenzorius, paskelbęs leidinyje daug savo straipsnių. Janina Zagalova rašo: „Tai buvo kovingas, aštrus, kartais negailestingas žurnalas. Rodė šalyje augančius sunkumus. Reikalaudamas visuomenės reformų, jų būtinumą stengėsi pagrįsti Evangelijos pamokymais. Atakavo katalikų pasyvumą, reikalavo aktyvios jų pozicijos pribrendusiems šalies sunkumams spręsti“ (T. Krahelio knygos p. 34).

H. Hlebovičius dažnai būdavo kviečiamas ir rekolekcijas ar konferencijas provincijoje. Jo siūlymu 1933 metais rekolekcijos transliuotos per Vilniaus radiją. Jų tekstai, pavadinti „Mokymo iš Nazareto kalbos“, du kartus – 1933 ir 1936 metais – išleisti. Pajamas už pirmąjį leidimą autorius paskyrė bedarbiams sušėlpti. Hlebovičius dalyvavo radijo diskusijoje apie savižudybę – ginčijosi su medicinos profesoriumi Sergijum Šilingu-Sengalevičium ir teisės daktaru marksistu Stefanu Jendrichovskiu.

Per adventą 1933 m. Hlebovičius buvo išvykęs pailsėti į Vareną. Iš visų visuomeninių pareigų gruodžio 11 d. prašėsi atleidžiamas.

Universiteto Teologijos fakulteto taryba 1935 m. kovo 28 d. patvirtino Hlebovičių profesoriaus pavaduotoju 1935–1936 mokslo metais (rektorius sutartį su dėstytoju galėjo nutraukti, apie tai išspėjęs prieš tris mėnesius; savo ruožtu dėstytojas apie pareigų atsisakymą irgi privėlėjo perspektyvą prieš tris mėnesius). Tačiau Teologijos fakulteto dėstytojų – kunigų – veiklą reguliavo ir arkivyskupija. 1935 m. rugsėjo 10 d. H. Hlebovičius paprašė arkivyskupijos atleisti jį iš universiteto ir „patikėti man ganytojišką darbą“. Arkivyskupija rugsėjo 18 d. pasiūlė jam perimti Trakų parapiją po birželį įkaltinto klebono Mečislovo Malyničiaus-Malickio.

Trakuose

Spalio 11 d. raštu arkivyskupija paskirstė *iura stolae* ir beneficijos pajamas Trakuose: 1) vikariate prie klebonijos Malyničiui palikti 2 kambariai su apšvietimu, 2) Malyničius gaus klebono dotaciją, 3) visos iplaukos natūra ir pajamos už iš pusės nuomojamą beneficijos dalį bei dalį žemės, išnuomotos už 160 pūdų grūdų per metus, dalinamos pusiau – Malyničiui ir kun. profesoriui Hlebovičiui, 4) 3-me punkte nurodyta norma liečia tik einamuosius metus, o vėliau ji bus apibrėžta iš naujo. H. Hlebovičius 1935 m. spalio 16 d. raštelio patvirtino, jog gaves 1 egz. Trakų bažnyčios inventoriaus (LVIA, F. 694, Ap. 5, B. 4419).

Trakų parapiją H. Hlebovičius ilgiau kaip pusmetį tik administravo, kol Vilniaus vaivada Liudvikas Bocianskis 1936 m. balandžio 2 d. pranešė arkivyskupui, jog pritaria Hlebovičiaus patvirtinimui Trakų klebonu (MAB 318-9262). Be to, pirmaisiais metais Hlebovičius dar važinėjo į Vilnių dėstyti universitete. Klebonu paskirtas 1936 m. balandžio 4 d. per arkivyskupo R. Jalbžikovskio vizitaciją. Parapiją oficialiai perėmė balandžio 19 d.; perėmimo aktą patvirtino Trakų dekanas Liudvikas Stefanovičius (MAB 318-1736). Iš rašinio apie M. Malyničių-Malickį matyti, kad daugelis parapijiečių palaikė buvusį kleboną ir buvo nusiteikę prieš Hlebovičių. Tačiau ir pastarasis turėjo savo šalininkų. Pavyzdžiui, 1936 m. kovo 25 d., kai jis klebonu oficialiai dar nebuvo patvirtintas, daugiau kaip 1700 pasirašiusių Trakų miesto ir įvairių kaimų žmonių kreipėsi į arkivyskupą su prašymu palikti kunigą jų parapijoje ir „nekreipti dėmesio į jokių paskvilus kun. klebono Hlebovičiaus adresu, nes tie yra rašyti blogos valios žmonių“.

Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčia iš paukščio skrydžio. 2005 m. Danos Buinickaitės nuotr.

Arkivyskupas 1936 m. rugsėjo 2 d. pranešė Hlebovičiui, kad skiria jį klebonu Senuosiuose Trakuose, kol pasveiks jų klebonas L. Stefanovičius (S. Trakų klebonas ir Trakų dekanas Stefanovičius mirė 1942 m. gruodžio 7 d.).

R. Jalbžikovskis 1937 metais Hlebovičių paskyrė Trakų, Senujų Trakų, Rykantų, Lentvario ir Baltosios Vokės parapijų mokyklų vizitatoriumu. Pats metropolitas Trakuose vėl lankėsi su popiežiaus nuncijumi Marmadžiu ir Vilniaus vaivada Bocianskiu. Buvęs Trakų prefektas Petras Vasiucionekas T. Krahelio knygoje (p. 112-118) pasakoja, jog per pietus klebonijoje, kuriuose dalyvavo 30 žmonių, arkivyskupas jau norėjęs pakilti: reikėjo dar aplankyti ežerus, pilį, Užutrakį... Hlebovičius pabeldęs šakute į lėkštę ir, stojus tylai, pasakęs: „Aš Ekscelencijos nuolankiausiai klausau jau dešimt metų, tegu Ekscelencija paklauso manęs bent vieną kartą ir ramiai pasėdi iki pietų pabaigos“. Nuncijus republikos nesuprato, bet kai šalia sėdėjusi grafienė Jadvyga Tiškevičienė jam išvertė prancūziškai, nuoširdžiai nusijuokė. Hlebovičiui dirbant Trakuose, čia yra lankęsis ir lenkų kardinolas Augustas Hlondas.

Karo arkivyskupas Juzefas Gavlina 1937 m. Hlebovičių paskyrė Pasienio apsaugos korpuso (KOP) Trakų kapelionu. Lenkijos karinė vadovybė 1938 m. apdovanojo ženklu „Už pasienio tarnybą“. Ministrų tarybos prezidiumas 1939 m. sausį paskyrė jam Nuopelnų aukso kryžį.

Kai kur klaidingai rašoma, kad į Trakus Hlebovičius atkeltas dėl liudijimo kairiosios pakraipos laikraščio *Poprostu* procese. Tačiau tas procesas vyko 1937 m. gruodį ir į jį Hlebovičius važinėjo iš Trakų. Kunigas pasisakė Henriko Dembinskio ir Marijos Žeromskos gynyboje. Tai buvo įvairiai komentuota, kai kas Hlebovičiui prikišo komunistų gynimą. Anot Hlebovičiaus liudijimo (MAB 318-9264), su abiem minėtais ir kitais teisiamaisiais jis palaikęs ryšius, kai 6 metus buvo profesoriaus pavaduotoju universitete ir aktyviai bendravo su jaunimu. Jis skaitė laikraščius *Poprostu*, *Karta* – jie radikalūs, tačiau nieko kenksmingo valstybei juose nebuvo. Hlebovičiaus manymu, Dembinskis ir Žeromska niekada nebuvo pasidavę komunistinei ideologijai, niekada nenutraukę ryšių su religija. Jie buvo idėjos žmonės ir tik ieškojo kitų žmonių, su kuriais galėtų savo idėjas įgyvendinti. Vilniaus apygardos teismo priekaištai jiems per griežti. Požiūrį apie jų polinkį į komunizmą suformavo spauda, pirmausia laikraštis *Šloto*. Pasak Hlebovičiaus, tarp įvairių filosofinių sistemų dažnai nėra griežtų ribų ir todėl, „jeigu, pavyzdžiui, iš komunizmo atimtum jo filosofinio materializmo prielaidą, tai pati visuomeninė ir ekonominė komunizmo programa neitų į koliziją su krikščioniškąja doktrina“.

(H. Dembinskio pažiūros evoliucionavo nuo katalikiškųjų, kai jis vadovavo akademinio jaunimo organizacijai „Atgimimas“, iki komunistinių; 1934 m. įstojo į pagrindinę Lenkijos komjaunimo organizaciją; *Poprostu* byloje nuteistas 4 metus kalėti, bet dėl sveikatos būklės po dvejų metų paleistas; 1941 m. rugpjūčio 12 d. hitlerininkų sušaudytas. M. Žeromska irgi žuvo 1944 m. Dvisavaitis laikraštis *Poprostu* leistas Lenkijos kompartijos iniciatyva. – V. Č.)

Dirbdamas Trakuose H. Hlebovičius turėjo ir kitų reikalų su teisėsauga. Vilniaus apygardos teismo prokuroras 1938 m. gegužės 7 d. slapta raštu pranešė kurijai, kad balandžio 30 d. prokuroro nutarimu nutrauktas kun. H. Hlebovičiaus tardymas, įtarus jį nusikaltus pagal Baudžiamąjo kodekso 129 str. ir 132 str. 1 paragrafą: pagal pirmąjį straipsnį trūko kaltės įrodymų, o pagal antrąjį nusikaltimas nepasitvirtino. Mat, anot prokuratūros 1938 m. kovo 23 d. pranešimo kurijai, Hlebovičius nuplėšęs garbę Vilniaus vaivadijos Finansų

Generolas leitenantas Vytautas Stomma

Mintys apie dvasingumo krizę Lietuvoje

Viktoras JENCIUS-BUTAUTAS, Rokiškis

Pradžia Nr. 21

Rusijos provincijoj buvo galima pastebėti net tokių vaizdų, kada kas nors, netikėtai sutikęs „popą“, apspiaudydavo spilkutę ir mesdavo paskui jį, kad tik išvengus pranašaujamos dėliai su popu susitikimo nelaimės, arba kaimietis, pamatęs ištolo beateinanti popą, bailiai jį aplenkdamo, kad tik šis nepereitų kelio.

Kuo galima tokį įvairų prie dvasiškijos atsinešimą išaiškinti? Manau tuo, kad tais laikais žmonės eidavo į kunigus beveik vien iš pašaukimo. Į kunigus stodavo dažnai aukštojo luomo žmonės, išauklėti, neretai baigę aukštąjį, mokslą ir, kaipo tokie, proto žvilgsniu stovintieji žymiai aukščiau, neg apsupančioji juos liaudis. Ačiū savo taktikai, nuoseklumui ir ištvermingumui, jie lengvai įgydavo autoritetą ir didžiausią į savo avi-nyčią įtaką, nes buvo nelikta dvasiniais vadovais, bet kartu teisėjais ir patarėjais, ramintojais ir šelpėjais, arba tikriau sakant – ganytojais pilnoje to žodžio prasmėje. Atsiminkime dar, kad tuo metu Petrapilio katalikiškoji dvasinė akademija buvo pastatyta pavyzdingo aukštumo, o be to dar, mūsų dvasiškijos vadovų skaičiuje buvo visa eilė įžymiausių veikėjų. Gana tik bus čia paminėjus arcivyskopus: Šembeką, Klapatauską ir Ropą; vyskopus: Valančių, Lozinską, Baranauską, Paliulionį ir Simoną; kunigus: Prapuolenį, Pranaitį, Sidoravičių, Čajevskį ir Konševskį. Iš to viso bus suprantama, dėl ko rusų valdžia nelabai juos temylėjo, o katalikiškoji visuomenė taip giliai juos gerbė ir mylėjo. Juk šiame skaičiuje buvo ir diduomenės atstovai, kaip pav. Šembekas ir Ropas, ir mokslo, kaip Baranauskas, Lozinskas, Simonas, Jaunius; ir tokie žydų kalbos žinovai, kaip Pranaitis ir asketas Lozinskis; nuostatus dvasininkas Sidoravičius; garsus administratorius Čajevskis ir nenuilstamas kovotojas už tikybą Ziskaras. Beveik visi jie puikiai pamokslininkai ir tokie dvasininkai, kad atlikę pas juos išpažinti žmogus pasijusdavo, jog netik atnaujino savo sielą, bet tapo tiesiog sužavėtu jais ir kaipo žmonėmis. Gal pasakys kas, jog vis tai – sostinės dvasiškija. Bet turiu pasakyti, kad ir provincijos dvasiškija turėjo labai garbingų savo luomo atstovų ir dėlto nestebėtina, kad tuose laikuose, vyskupų, dalinai dar apsupų kankinių aureole, bažnytinės vizitacijos buvo teisingai laikomos kokiomis tai ne vien bažnytinėmis iškilmėmis, bet ir tautinėmis šventėmis.

Nuo 90-ųjų praeitojo amžiaus metų vaizdas pradeda kiek keistis. Nors sostinės dvasiškija ir dvasiškijos viršūnės aplamai pasiliko savo pašaukimo aukštumoj, bet jau apačion pradėjo skverbtis žmonės, kurie dvasininku luoma mato vien tik gerą karjerą ir todėl, likę dvasininkais, žengia žemiausio priešinimosi keliu, tai yra – stengiasi iš to luomo kuo daugiausiai išgauti ir kuo mažiausiai jam duoti. Vieton aukštojo ir

aukštesniojo mokslo, einantieji į kunigus pradėjo tenkintis viduriniu – keturių klasių mokslu, o palaikymui savo jau puolusio autoriteto metėsi politikon. Iš pradžios (1905 metais) dar atsargiai, nedrąsiai, (mat tuolaikinis režimas neleido atvirai užsiimti politika), pradėjo žaisti liaudies tautiniais jausmais, toliau politikos sukurin buvo įtraukta luomų kova, o pasiliosavus iš po rusų ir vokiečių valdžios ir atsiradus galimybei užsiimti politika jau nebesislapstant, mūsų dvasiškija šia galimybe pasiskubino pasinaudoti pirmoj eilėj. Ir štai kas iš to išėjo! Politinės sferos perpildytos vilkėjančiais sutonus asmenimis, kurie apėmė čia svarbiausias ir vadovaujančias vietas, dvasininkais gi, beveik daugumoj, pasiliko tik tie, kuriems nei gyvenime, nei politikoj neperdaug jau sekasi, tai yra: savo luomo nemetė tikrai antros rūšies dvasininkai. Viso to pasekmės apsiereiškė stebėtinu greitumu.

Liaudies ištvirtimas eina tokiais sparčiais žingsniais, jog netolimoj ateity jos atgaivinimu ir pakėlimu prisieis labai ir labai rimtai susirūpinti. Liaudies pagarbos dvasiškija visai nustojo ir ji dabar ne tik kad drąsiai kritikuojama, bet tiesiog jau be jokios atodairos koliojama. Bažnyčios visai ištuštėjor šventadieniais, laike pamaldų, dabar palei bažnyčią daug daugiau atrasime žmonių, negu pačioj bažnyčioj. Pamokslų žodžiai užtrenkiami urmu bėgančių iš bažnyčios žmonių. Girtuoklystė išsiplatino ne tik tarp vyrų, bet ir tarp moterų, kurios nė kiek nebeatsilieka nuo vyrų, ir todėl dabar jau visai neberetenybė pamatyti traukiantį bažnyčion būrį stipriai išgėrusių vestuvinių. Tinginystė ir dykaduoniavimas pasiekė didžiausio laipsnio. Štai, mugių dienomis, kas tik jaučiasi kiek liuosėnis, iš pat ryto, reikia ar nereikia, traukia miestan ir grįžta jau vėlybą vakarą girtas ir, žinoma, darbei nebetinkas. Paimkime domėn visus sekmdienius, metines šventes ir atlaidus, kurių kiekvienoj parapijoj po keletas ir kurie sulig dabartinės mados švenčiami po keletą dienų iš eilės; neužmirškite dar valstybinių švenčių, kaip pavyzdin: 16 vasario, 1 gegužės, 1 rugpjūčio, dieną atidengimo seimo, uždarymo seimo dieną, o be to dar pripuolamai atsitikusios iškilmingai apvaikščiojamos dėl kokios nors priežasties jaunai mūsų valstybei džiaugsmingos dienos, ir suskaitykite, kiek bepaliks darbo dienų, ir kiek, taip dažnai švėsdami, besugebėsime pagaminti kokių nors vertybių. Nekuriose mažose valstybėse, kurių gyventojai nevengia darbo, kaip pav. Belgija, kitados būdavo 60 nedirbamų dienų metuose, Rusijoj buvo jų 100, o pas mus, vos tikrai susikūrusioj, nuvargintoj valstybėj, šventadienių pasirodo žymiai daugiau. Pasikaitykite dar vokiečiais įvestas ir taip mūsų kaimo jaunimo pamėgtas vakaruškas, kurioms pasibaigus, jaunuomenė, nepasilsėjus, tiesiog iš „baliaus“ eina į darbą, tai galėsitė

Ignacijus Stomma

įsivaizdinti, kokie iš jų begal būti darbininkai ir kiek vertas tas darbas. Tos vakaruškos turi dar ir tą blogą pusę, kad skaičius gimdymų pas neištekėjusias žymiai padidėjo.

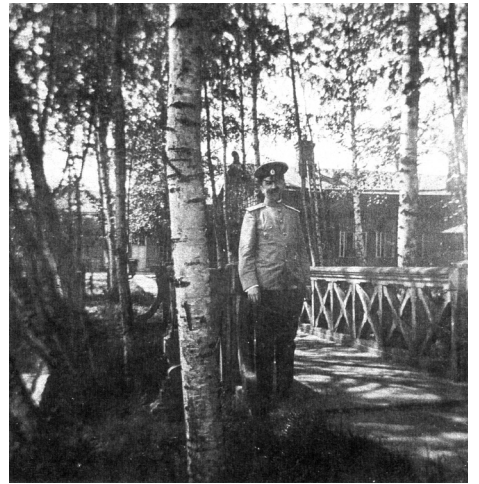
O ką reikia bemanoti apie tai, kad žu-dymas jaunomis netekėjusiomis motinomis pagimdytų kūdikių pasidarė tiek jau paprastu kasdieniniu reiškiniu, kuris nieko nebestebina ir nebegąsdina. Vagystė išbujojo: ji pavirto kokia tai visuotina nelaime, kokia tai epidemija, kokiui tai psichozu. Vagia nebesivaržydami, kada ir kur papuola. Vagia žemę, mišką, medžiagą; vagia nuo laukų javus ir dovilus, nuo pievų šieną, iš sodnų vaisius, iš daržų daržoves; vagia rūbus ir kitokius daiktus; apvagia bažnyčias, kapines ir namus; vagia pas savus ir svetimus, pas tolimus ir kaimynus. Vagystė išsiplėtė jau tiek, kad jos sustabdymui prisieis ar įstatymo keliu įvesti tokius baudžiamuosius straipsnius, kokie kitados už vagystę buvo Suomijoj (nukirsdavo tiesiąją ranką), ar leisti taikinti Linčo Teismą.

O ką veikia ir kaip į visą tai reaguoja mūsų dvasiškija?

Gabesnieji jos atstovai pradeda varžytis kunigiškų rūbų ir bėga nuo jų, geresniam atvejui pakeisdami dar juos nors į uždeng-taliemenį pastorišką švarką; daugiausiai gi į moderniškų kostiumus, o karo kapelionai į elegantiškus frenčius.

Jie nebeturi laiko užsiimti dvasiškais reikalais ir todėl, devintai valandai pasibaigus, jį net sostinėj nebeįeisite nei į vieną bažnyčią, nes jos jau uždarytos, o patys dvasiškojo luomo atstovai toly nuo bažnyčios kur nors pirmininkauja, posėdžiauja, vadovauja ministerijomis, bankais, partine politika; redaktorijau, profesoriauja; užsiima literatūra, poezija, muzika; veda politinę propagandą ir, kas visai ne paslaptis, verčiasi net spekuliacija. Kuklesnieji ir mažiau laimingesnieji dvasiškijos atstovai dar, pakol kas, palieka prie savo tiesioginių pareigų. Bet pavyzdžiai užkrečia. Platus visuomenės veikėjų kelias vilioja ir juos, ir jie stengiasi tapti panašiais į savo virtusius civiliais draugus ir nesi-varžant skinti nuo „gero ir blogo pažinimo medžio“. O ir pareigų pildymas sulig sena mada, kaip kitados buvo pildoma, jiems jau nebeapatinka ir rodosi nuobodus. Ieškoma kelių kuo nors atsižymėti; kuo nors pragarsėti; sudaryti sensaciją. Ir štai toj kryptyje pradedama veikti.

Vienas davusį laiką bažnytinės rinklia-vos tikrai 10 centų žmogelį pradeda garsiai kolioti ir triukšmingai stengiasi išvyti iš bažnyčios, kitas išmeta iš bažnyčios pamin-klinę lentą, pakabintą kitados pagerbimui žmogaus, kuris ne tikrai yra tą bažnyčią

Plk. Vytautas Stomma Sankt Peterburge

pastatę, bet buvo kartu viso miestelio ir apylinkės nepamirštamų šelpėju ir tiek aukštai gerbiamu visuomenės veikėju, kad kitose šalyse tokiems statomi net paminklai. Trečias grąso iš sakyklos tiems, kurie išdrįstų nebalsuoti už jo partiją. Ir daug dar būtų galima priskaityti tokių netakingumo, netolerancijos ir kišimosi į ne savo reikalą pavyzdžių!

Ir norisi politikuojančių kunigų paklausti: kurioj Evangelijos vietoj yra nurodyta, už kurią partiją Lietuvoj reikia balsuoti?

Kokie gi dabar kunigų santykiai su parapijiečiais? Reikia pasakyti tiesą, jog – kuo biauariausi. Susirinkimuose ir pokiliuose kunigas retai nepasirodo, o jei kuomet ir pasirodo, tai sodinamas kur nors toliau nuo garbės svečių vietos, o arčiau prie degtinėlės. Vyskupas, lankydamas parapijas, pasitenkina vien dvasiškijos, geresniame gi atvejį dar ir kariškių, draugija, o, jei kas, sutikęs Kauno gatvėje mūsų dvasiškijos galvą – vyskupą, nukels prieš jį kepurę, tai į tokį žmogų jau žiūrima, kaip į koki originalą. O kad mūsų dvasiškija girdėtų, ką už akių apie juos liaudis kalba; kaip liaudyje puolė jų autoritetas; kaip jau dabar nebeberbiama ir nebemylima sutono ir jos vilkėtojų, manau, kad daugelis iš jų apie Tėvynės ateitį rimtai užsimastytų. Susirūpintų ateitimi ir likimu tos Tėvynės, kurios dėliai dauguma iš jų, manau, ir pametė savo tiesiogines pareigas ir tikrąjį kelią, gal ir nuoširdžiai tikėdami, jog ten jie reikalingesni, neg čia. Bet aš skaitau, jog, taip manydami, jie skaudžiai klysta. Politikoj yra, kas gali juos pakeisti, bet kas juos pakeis dvasinės žmonių vadovybės pareigose? Čia jau nėra kas juos pakeičia. . . jei bent komunistai!

Ir juos, pametusius tą, kam jie yra iškilmingai prisiekę; tą, prie ko jie ruošėsi, – juos, bėgančius iš savo vietų norisi sustabdyti, kaip kitados Kristus tokiose pat aplinkybėse, kurios taip puikiai išdėstytos Senkevičiaus veikale „Quo vadis?“ sustabdė jų pirmąją apaštalą šv. Petrą. Juk baisu, kad kartais būsimasis istorikas, rašydamas Lietuvos istoriją, nepažymėtų, jog „...Lietuvos valstybės atstatymo metu labai buvo nupuolusi tautos dora tikrai ačiū dvasininkijai, nes jos tarpe buvo daug kunigų, bet mažai ganytojų“. V. Stomma.

Generolas Vytautas Stomma pranašiskai numatė, kad neveiklumas dvasinėje srityje sudarys sąlygas plisti bolševizmui, kurį įveikti nebus lengva. Šiandien bolševizmas apėmė visas gyvenimo sritis ir todėl jau nieko nestebina žmonių kaulai, išbarstyti palei Alvito ežerą. Atstatant Antrojo pasaulinio karo pabaigoje vokiečių susprogdintą Alvito bažnyčią, UAB „Vilkasta“ paskubomis šventoriuje iškasė duobes naujosios bažnyčios pamatams, o žemes su žmonių kaulais ir įkapėmis išbarstė Alvito ežero pakrantėse. Alvitiečiai metalo detektoriais pradėjo rinkti senąsias monetas ir kolekcionuoti įkapes, o šunys senolių kaulus tampo po parapiją...

Pabaiga

Ignacijus Stomma Kungure, 1868 m. Stovi antras iš dešinės, iš kairės stovi kunigaikščiai Volkonskis ir Trubeckojus

Mažosios Lietuvos etnografiniai kaimai

Minijos kaimas

Dr. Martynas PURVINAS, Kaunas

Danos Buinickaitės nuotr.

Marija ir Martynas Purvinai

Minijos (arba Mingės, Minės) kaimą daug kas vadina „Lietuvos Venecija“. Nežinantys Mažosios Lietuvos istorijos ir šiandien dar vadina tą kaimą vieninteliu ir nepakartojamu.

Kaip yra iš tikrųjų?

Iki sovietinės okupacijos ir krašto sunio-kojimo Nemuno deltoje buvo bent keliolika paupio žvejų kaimų, įsikūrusių prie upės ar jos atšakos, dažnai dėsčiusių savo sodybas abiejose krantuose. Tokie kaimai dar vadinami gatviniais upiniais, nes juose upė atstodavo žemdirbių kaimams įprastą kaimo gatvę (anot Rytų Lietuvos žmonių „sodžiaus ulyčių“ – ją plaukta į žvejybą ar į ganyklas bei visur kitur).

Po 1944 m. buvusiam Klaipėdos krašte buvo nugyventi Skirvytelės, Vorusnės, Pakalnės, Šyšos ir kiti paupių kaimai, keli kaimai buvo visai likviduoti. Daug gatvinių upinių kaimų buvo sunaikinti Karaliaučiaus krašte. Antai, neblogai išlikusį Tovės kaimą liepė sunaikinti tenykštė valdžia, nes ten pokariu apsigyvenusius žmones buvo nepatogu kontroliuoti iš administracinių centrų. Šiandien ten dar galima pamatyti didžiųjų Gilijos, Isės bei Karklės kaimų liekanas.

Minijos (kaip ir kitų panašių kaimų) istorija buvo itin susijusi su gamtos istorija, įdomiai priklausė nuo gamtinės aplinkos pokyčių.

Tyrimų duomenys rodo, kad dabartinė Nemuno delta susiklostė gana neseniai istoriniais laikais, upių sąnašoms užpylus ligtolinius vandenų plotus. Potvynių užliejamame plote atsirasdavo naujos protakos, kitos sunykdavo. Vienur srovė išplaudavo įdubas, kitur suklostydavo sąnašų aukštumėles.

Tokiame efemeriškaame plote, tarp vandenų ir šlapynių nuo seno kurdavosi žmonės, viliojami žuvingų Kuršių marių bei Nemuno atšakų. Laikinas stovyklavietės vėliau keisdavo pastovesnės žvejų sodybos bei kaimai. Naujesniais amžiais imta administraciškai reguliuoti gyvenimą žvejų kaimuose, juos pertvarkinėti. Taip būta ir Minijos kaime.

Šio kaimo likimą lėmė Minijos upės istoriniai pokyčiai. Dabar ši upė neretai vadinama Nemuno dešiniuoju intaku, nors žinovai pasi-šaipio, kad dar nežinia, kuri upė į kurią įteka. Tik savo žemupiais susiliečiančios upės (Minija ir Nemuno atšaka Atmata) neretai skiriasi savo vandens lygiais; tekdavo stebėti, kaip patvinsios Atmatos (Nemuno) vandenys plūsta į Miniją, paskui visas vyksta atvirkščiai.

Senovėje Minija buvo visai savarankiška upė, tekėjusi į Kuršių marias. Juokaujama, kad jos žemupį sukūrė žemaičių žemdirbių uolumas: naujesniais amžiais pradėjus intensyviai arti Vakarų Žemaitijos plotus, vis daugiau žemių liūčių vandenys nuplukdydavo link Kuršių marių. Abipus Minijos žemupio besiklosčiusios sąnašos per šimtmečius kūrė vis toliau į marias besiveržusį pusiasalį, XVIII a. pradžioje nuo Kuršių marių Kniaupos įlankos galutinai atskyrusį jos rytinę dalį (dabartinį Krokų Lankos ežerą). Tame sąnašų suplūstame ruože ir įsikūrė Minijos žvejų kaimas.

Senieji krašto žemėlapiai užfiksavo visai kitokias Kuršių marių pakrantes, Minijos žemupio bruožus, buvusias ir vėliau išnykusias gyvenvietes. Dar XVI a. minėtos ten gyvenusios žvejų šeimos bei sodybos.

Nuo seno Minijos upe buvo plukdyti sieliai bei įvairūs kroviniai iš Žemaitijos, Kuršių mariomis bei jų intakais plaukiojo žvejai bei laivininkai. Nenuostabu, kad nuo 1601 m. prie Minijos žemupio veikė karčema – anuomet daugeliui svarbi įstaiga, nestokodavusi sužvarbusių klientų.

Krašto modernizacijos laikais imtasi pertvarkinėti ir Nemuno deltos žvejų kaimus, nioktus kasmetinių potvynių bei ledonešių. Pagal valdžios nurodymus žvejai turėjo susikelti į tvarkingai išplanuotus kaimus su glaudžiai sustatytomis sodybomis. Tokius kompaktiškus kaimus juosė apsauginiai pylimai, gelbėję nuo menkesnių potvynių. Taip buvo pertvarkytas ir Minijos kaimas, kurio pastatai buvo tvarkingai išrikiuoti abiejuose upės krantuose.

1785 m. Minija buvo apibūdinta kaip mišrus kaimas (kuriame gyveno įvairias teises turėję žmonės) su 26 ugniakurais (sodybomis), priklausęs Rusnės valsčiui ir Kintų parapijai. Pagal savo dydį tuomet Minija pranoko daugelį krašto kaimų, ten galėjo gyventi gal 150 žmonių.

XIX a. pradžioje kaime buvo užfiksuota jau 31 sodyba su 270 gyventojų.

XIX a. viduryje Minijos kaime gyveno įvairaus statuso žmonės: kulmiškiai, laisvieji paveldėtojai bei laisvieji šatulininkai, ten įsikūrę skirtingu laiku. Tuomet kaime buvo 406 gyventojai, kurie valdė 484 margus ir 24 rykštes žemes (apie 120 hektarų plotą – daugiausiai drėgnų pievų ir daržų).

Kaimiečiai laikė tik 27 arklius (žvejams, pievų šienautojams ir gyvulių augintojams arkliai nebuvo tokie svarbūs, kaip kad žemdirbiams – artojams). Čia arklinius vežimus dažniausiai pakeisdavo gausios burinės bei irklinės valtyys, su kuriomis plukdytas šienas, malkos, daržovės bei žuvis į krašto prekyvietes. Įprastos būdavo kelionės iš Minijos kaimo į Rusnę bei Šilutę, Klaipėdą ar Kuršių neriją. Prireikus plaukta ir toliau – link Tilžės ar Karaliaučiaus. Dešimtys įvairaus dydžio valčių naudotos ir kasdieniniams reikalam.

Tuomet, Minijos kaime dar laikyti 108 galvijai bei 38 avys, ganytos apylinkinėse ganyklose – šlapiose pievose. Turėtos 62 kiaulės daugiausiai buvo šeriamos žuvų atliekomis bei smulkiomis žuvelėmis. Beje, kaimo žvejai sugautas smulkias žuvelės (kaip gera pašarą kiaulėms) tiekdavo ir krašto žemdirbiams, už tai gaudami grūdų ir kitų produktų.

Nuo 1736 m. veikusios Minijos mokyklos mokytojas tada versdavosi iš kaime surinktu 20 taleriu, 27 sidabrinį grašių bei 5 pfenigiu. Tą duoklę dar papildydavo kurui naudotos durpės, šiaudai ir šienas mokytojo gyvuliams, rūgį bei miežių grūdai duonai bei alui.

Kaime gyveno nemažai amatininkų (neretas užimdavo keliais verslais – ir žvejodavo

ir prekiaudavo, ir darką nors padirbdavo). Ten nuo seno gamintos valtyys, siūtos burės, megzti tinklai.

Kaimo bendruomenės reikalams buvo surenkama didelė (daug didesnė nei kituose kaimuose) rinkliava. Už tuos pinigus buvo prižiūrimi apsauginiai pylimai, sausinta kaimvietė, taisytos prieplaukos ir pan.

Minijos kaime veikė pašto agentūra, vietos vaistininkas be kitko parduodavo lietuviškų knygų. Tenykščiai žvejai žvejodavo kaimui priskirtame Kuršių marių plote – svetimuose plotuose žvejoti nebuvo galima (tą prižiūrėdavo žūklės inspektoriai ir kiti).

1873 m. baigus tiesti Karaliaus Vilhelmo (Klaipėdos) kanalą, Minijos kaimas atsидūrė judioje vietoje. Per kaimą plaukė baržos su mediena, kartais ir sieliai į Klaipėdos lentpjūves, aplenkdami audringą Ventės raga bei banguotąsias Kuršių marias. Iš pradžių juos prieš Minijos upės srovę tempdavo petingi samdiniai, išnuomoti arkliai. Vėliau išgalėjo gariniai vilkikai, pajėgdavę patempti po kelias baržas su rasta ir popiermalkėmis Klaipėdos fabriku. Nuo to judraus vandens kelio šis bei tas tekdavo ir iki tol ramiam paupio kaimui. Neretai čia laivininkai sustodavo atsipūsti ar palopyti sielius.

Minijos kaimas, XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje pasiekęs savo išsivystymo viršūnę, daugiau plėstis ir nebegalėjo. Tą kaimo raidą gana aiškiai riboja išteklų ribotumas – priskirtame marių plote nebūtų išsitekę pernelyg daug žvejų, žuvų nebūta begaliniai daug. Nedidelis valdytų pievų plotas (vienam Minijos gyventojui teko tik po ketvirtadalį hektaro žemės) neleido auginti daugiau gyvulių. Vis daugiau jaunimo pavojingą bei sunkų žvejo ar pievininko amatą iškeisdavo į lengvesnius uždarbius Vakaruose.

1912 m. kaime dar gyveno 400 žmonių. Ten veikė pašto, telegrafo ir telefono skyriai, dvejys užkeigos su įvairių prekių krautuvėmis (jas laikė Fritzas Schutteris ir H. Teisingas). Dar vieną krautuvę laikė Johanna Gebauer. Žuvies prekyba užsiėmė Ad. Banseminas ir A. I. Groegeris, bulvėmis prekiaavo Augustas Šukys (Schukies). Buvo savas dvarelis, priklausęs Hansas Pyčui (Pietsch). Darbavosi kepėjas Fritzas Schutteris, stalius Otto Kohlowskis, kalvis Karlas Mallwitzas, siuvėjas Martinas Pozingys (Posingies), batsiuvys Franzas Starkas. Kiti užsiėmė menkesniais amatais bei tradiciniais verslais – žvejyba, pievų šienavimu ir pan.

Po pirmojo pasaulinio karo Minijos kaimą užgriuvo nelauktos bėdos. Dėl užsitęsusio Lietuvos bei Lenkijos konflikto beveik nutrūko medienos plukdymas iš Nemuno aukštupio, labai sumenko laivyba Minijos upe bei kanalu iki Klaipėdos. Nebereikėjo tiek pagalbininkų, krovikų ir kitų. Vien žvejyba bei pievų šienavimas nebepatenkino veiklesnio jaunimo – vis daugiau žmonių kėlėsi dirbti ir gyventi kitur.

Vis tik 1941 m. Minijos kaime dar gyveno apie 250 žmonių, tebegyvavo tradiciniai verslai.

Antrojo pasaulinio karo metais kaime gyveno, pavyzdžiui, ūkininko žmona Katarina Adomaitienė, žvejys Adamas Babbelis, ūkininkė Marie Baužienė (Bauszus), žvejo žmona Ana Berg, darbininkė Madlinė Bundoks, darbininko žmona Ana Dauksienė (Daugschies), ūkininkas ir žvejys Fritzas Dreizas (Dreyszas), ūkininkė Ana Gižas (Giszas), mokytoja Gottfriede Grabau, ūkininkai Franzas Gutkuhnas ir Maxas Herrmannas, valstietis Johannas Jurkaitis, žvejys Jurgė (George) Jurksaitis (Jurkscheit), žvejys Kristupas (Christoph) Kalvellis, ūkininkė Ana Kubilienė (Kubillus), žvejys Davidas Lankauckis (Lankautzky), darbininkai Hansas ir Marta Lardongai, stalius Otto Lehmannas, darbininkė Madline Lippke, ūkininkė Madline Mikehs, žvejys Vilhelmas Namgalys (Namgalies), darbininkas Johannas Pičas (Pitsch), žvejai Fritzas Rademacheris, Fritzas Rapillus, Adamas Ramanauskas (Ramanovsky) ir Otto Rugalys (Rugalies), ūkininkės Ana Šlepienė (Schlepps) ir Marie Schmidt, žvejai Jakobas Šilalys (Schillallies), Augustas bei Davidas

Šukiai (Schukies), darbininkė Betty Stašaitienė (Staschat), žvejai Adamas Vaičys (Vaitschies) ir Erdmannas Venskus, ūkininkai Martinas ir Else Vybernaičiai (Vieberneit) bei kiti žmonės. Tuo metu kaime buvo likę daugiau moterų bei pagyvenusių žmonių, nes jaunesni vyrai buvo mobilizuoti į nacistinės Vokietijos kariuomenę, atsидūrė įvairiose tarnybose bei frontuose, iš kur daug kas negrįžo.

1944 m. vasarą ir rudenį evakuojant krašto gyventojus, apylinkes užplūdo žmonės iš Klaipėdos apylinkių. Negausiomis valtelėmis keltasi į Kuršių neriją, ten ieškant saugesnio kelio pasitraukimui į Vakarų. Kuršių marių rytinėse pakrantėse nusidriekė pamesti vežimai su manta, palikti gyvuliai – pasklido gandai, kad sovietinė kariuomenė jau atkirto pasitraukimą per Tilžę, tad daugelis besitraukusiųjų, viską metę, gelbėjosi patys.

Beveik ištuštėjusį Minijos kaimą pokariu ilgai siaubė marodieriai, vėliau ir atkeltieji naujakuriai. Nepalikti ramybėje ir mirusieji – kaimo kapinėse nebeliko puošnių antkapinių paminklų, dailių metalinių kryžių.

Ramesniais laikais Minijos kaimo likimas pakrypo keista linkme. Medžioklę bei žvejybą Kuršių marių pakrantėse pamėgo sovietinės Lietuvos valdovas Antanas Sniečkus ir jo svita. Nusiaubtas, bet vis dar egzotiškas kaimas (kaip ir netolima Skirvytelė) susilaukė netokėtos malonės – tie du žvejų kaimai buvo paskelbti architektūros paminklais. Į sovietmečiu sudarytą istorijos ir kultūros paminklų sąrašą taip ir nebuvo įtraukti kiti saviti Mažosios Lietuvos kaimai, ypatingos sodybos, unikalūs lietuvininkų trobesiai, tačiau sovietinių funkcionierių pamėgtos vietos buvo pamalonintos.

Net ir sovietmečiu anuometiniai šviesuoliai spaudos puslapiuose užsimindavo apie Minijos kaimo – oficialaus architektūros paminklo apleistumą. Retsyiais rengti kaimo gaivinimo planai taip ir nepajėgė pakeisti sovietinės tikrovės. Dauguma senųjų pastatų bei sodybų toliau nyko ir buvo niokojami (protėvių palikimą kruopščiai tausoję tik Šukiai bei kiti dar likę senieji vietos gyventojai), vaizdingas kaimas palaipsniui virto negyventa dykvieta. Prieš trisdešimt penkis metus ten daug kur riogsojo apgriuvę pastatai, supami šiukšlynų bei mėšlynų.

Kaimo apleistumas buvo aprašinėjamas ir Atgimimo laikais. Tiesa, gorbaciovinės pertvarkos metais atsivėrus naujoms galimybėms, Minijos kaimą sumanyta paversti poilsavieta tuometiniams galingiesiems bei apskriesiems. Parengus kaimo pertvarkymo projektą, ten pradėjo kilti senąsias liekanas, autentišką paveldą stelbiantys mūrai. Besikeičiant aplinkybėms, kai kurie nebaigti mūrūnukai dar ilgai riogsojo Minijos pakrantėse.

Pastarąjį dešimtmetį prasidėjo rimtesnis kaimo atgimimas. Tiesa, toliau buvo griunamami vaizdingi senieji pastatai, ilgai stūksojusių sodybų liekanų vietose vėrėsi vis naujos dykvietsės, praeityje tankiai apstatytuose ruožuose suvešėjo brūzgynai. Abipus upės sustatytų keliasdešimties sodybų tankų užstatyma su pakrantėse išrikiuotais pastatais nuo 1944 m. pakeitė pavieniai senojo kaimo likučiai bei kur kas gausesni naujadarai tarp apleistų ruožų.

Vis tik pastaraisiais metais daugiau statytųjų bei projektuotojų pagarbiau žiūri į Mažosios Lietuvos liaudiškosios architektūros tradicijas. Atsirado gan vykusiai atkurtų pastatų, tinkamai primenančių senojo žvejų kaimo vertybes. Praeityje taip gausias burines kuršvaltes iš dalies pakeitė dabartinės burinės jachtos naujoviškame jų uoste. Laivai bei laiveliai vasarą čia atplukdo būrelius turistų.

Kaimo puošmena tapo buvusios mokyklos sodyba. Jos ilgai apleistus pastatus rūpestingai atkūrė ir dar padailino dabartinis šeimininkas Žygimantas Šarakauskas. Jo rūpesčiu tvarkomos ir kaimo kapinaitės, neseniai papuoštos įdomiais mediniais vartais. Minijos kaime dažniau apsilanko ir menininkai, deja, dažniau tesirūpinantys saviraiška, o ne Mažosios Lietuvos bei senojo žvejų kaimo paveldo ypatybėmis.

*Suremontuotas ir papuoštas senosios mokyklos pastatas**Vienas iš tebenykstančių senųjų pastatų**Minijos upės pakrantėje tebestovi seni pastatai*

Lietuvos pilių istorija

Medininkų pilis laukia geresnių laikų

Austra ZAPOLSKIENĖ, Trakai*Medininkų pilies vaizdai*

Trakų istorijos muziejaus (toliau TIM) Medininkų pilies skyriaus vedėjas Olegas Ševeliovas gimė ir užaugo Senuosiuose Trakuose, kur, kaip žinome, kadaise stovėjo nemaža pilis, kurioje gimė Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas. Vos už kelių kilometrų Trakuose dunkso dvi pilys: salos bei pusiasalio. Tad nekeista, kad užaugęs tokioje aplinkoje, baigęs Trakų vidurinę mokyklą Olegas pasirinko istorijos mokytojo specialybę. Tačiau gavęs Vilniaus pedagoginio universiteto diplomą, „mokytojauti“ nebenorėjo. Pradėjo domėtis archeologija. 2006 metais įgijęs magistro diplomą Olegas pradėjo dirbti TIM archeologijos skyriuje.

2008-ųjų pavasarį paskirtas Medininkų pilies skyriaus vedėju. Šiose pareigose Olegas dirba antrus metus ir mielai sutiko papasakoti apie Medininkų pilį.

Tiek Medininkų, tiek Trakų pusiasalio pilys turi daug panašumo, tačiau Medininkų pilį vis dar gaubia paslapties šydas. Nėra net tikslios jos pastatymo datos. Kryžiuočių

kronikose Medininkai minimi jau 1329 metais. Spėjama, jog iš lauko akmenų bei plytų pilis buvo statoma XIII–XIV a. sandūroje. Tai viena iš didžiausių gardinio-aptvarinio tipo pilių. „Medininkai įsikūrę 40 kilometrų į pietryčius nuo Vilniaus, prie kelio į Baltarusiją. Vos už 2 kilometrų – Lietuvos–Baltarusijos siena.

Vieta pilies statybai parinkta neatsitiktinai. Kadaise netoliese driekėsi klampios miškai apaugusios pelkės. Natūralios gamtinės kliūtys ir du aplink pilį iškasti grioviai, stabdė kryžiuočių puolimus.

Tiems, kurie nebuvo Medininkuose sunku net įsivaizduoti, jog tai buvo tikrai galinga tvirtovė, užimanti 6,5 km plotą.

15 metrų aukščio sienų ilgis – 566 m. Jose buvo įrengta per 280 šaudymo angų, ketveri vartai, penkiaaukštis 30 m donžonas. Jis buvo skirtas ne vien gynybai. Ten buvo įrengtos puošnios menės, kuriose lankėsi ir gyveno Lietuvos valdovai. Čia vasarodavo ir jaunasis karalaitis Kazimieras. XV a. pasi-

baigus kryžiuočių antpuoliams, pilis neteko savo svarbos. Per 1655 metų karą su Rusija buvo apgriauta ir nebe atstatyta. Per Antrąjį pasaulinį karą vokiečiai viename bokšte buvo įsirengę ginklų sandėlį. Traukdamiesi jį susprogdino.

Medininkų pilis pradėta tvarkyti tik 1960 m., – pasakojo O. Ševeliovas. Anot jo, Medininkų pilį perdavus Trakų istorijos muziejui 2004 m. planuota daug gerų perrmainų, bei pakeitimų. 2005 m. Medininkų pilyje surengtoje konferencijoje žurnalistams buvo žadėta, jog pilis bus atstatyta 2009 m. Ketinta visą pilies teritoriją pritaikyti turizmo reikmėms: restauruoti bokštų donžoną ir įrengti ant jo apžvalgos aikštelę, viduje – nuolat veikiančias ekspozicijas. Kieme prie pilies sienų planuota atstatyti šaulių galerijas, nuo kurių buvo šaudoma į priešus bei įvažiavimo vartus.

Vėliau viską sutvarkius, pilies kieme turėtų įsikurti viduramžių amatų miestelis: puodžiai, kalviai, odininkai, račiai, vais-

tažolių rinkėjai ir kt. Pastaraisiais metais vasarą Medininkų pilies kieme rengiamos šventės bei renginiai, skirti populiarinti istoriją ir ugdyti pilietiškumą. 2008 m. liepą buvo įgyvendintas asociacijos „Atvažiavo meška“ projektas „Teatralizuotas budėjimas Medininkų pilyje – istorinio-kultūrinio mito gimimas“. Projektą finansavo Krašto apsaugos ministerija, parėmė Vilniaus rajono savivaldybė bei Trakų istorijos muziejus.

Kaip šventės meninės raiškos forma buvo pasirinktas terakotinių skulptūrų (žmogaus ūgio karių) kūrimas.

Šventės metu buvo atlikti netoli esančio Svironių pilkapyno tyrinėjimai. Dalyvaujami archeologiniuose tyrimuose, šventės dalyviai gyvai prisilietė prie krašto istorijos.

Nors jau prabėgo keleri metai, Medininkų pilies atkūrimo planai dėl įvairių priežasčių kol kas neįgyvendinti. Belieka tikėtis, kad sunkmetis ilgai neužtruks ir Medininkų pilis pagaliau bus pradėta restauruoti. Juolab kad visi tam reikalingi dokumentai parengti.

Lietuvos policijos istorija

Lietuvos milicijos – policijos istorijos atspindžiai 1918–1940 metai

Saulius ZALYS, Trakų istorijos muziejaus muziejininkas

Lietuva, 1918 m. vasario 16-osios aktu paskelbusi nepriklausomybę, dar turėjo ją apginti ir įtvirtinti. Reali grėsmė valstybiniam buvo ne tik priešišku kaimyninių valstybių – bolševikinės Rusijos, Lenkijos net Vokietijos politinės jėgos, kurios siekė smurtu užgniaužti naująją respubliką, bet ir suirutė krašto viduje. Pirmasis pasaulinis karas (1914–1918) Lietuvoje caro engėjus pakeitė kaizerinė okupacinė administracija. Vokietijai pralaimint šį karą galutinai pakriko finansų sistema, atėjo sunkmetis – prekių trūkumas, nedarbas, ispaniško gripo, šiltinės, dizenterijos ir kitų ligų protrūkiai. Padėtį dar labiau komplikavo pabėgėlių srautas (vien 1921 m. jų buvo 27 tūkst.). Į gaudas susibūrė paleisti karo belaisviai, dezertyrai, po 1918 m. lapkričio įvykusios Vokietijos kapituliacijos jokios vadovybės nebeklausantys kareiviai ir savi plėšikai.

Užtikrinti gyventojų ramybę, apginti viešąjį ir privatų turtą, įstaigų darbą ėmėsi milicija – Lietuvos policijos pirmtakė. Nuo 1918 m. krašto gynėjai į milicijos būrius buvo telkiami tiek Lietuvos Tarybos ir Vyriausybės šaukimu, tiek per gaivališkus rinkimus valsčiuose, miesteliuose ir miestuose. Pirmieji milicininkai neturėjo bendros uniformos ir pareigų ženklų – tik raiščius ant civilių drabužių ar trofėjų uniformų, buvo ginkluoti dažniausiai rusiškais ir vokiškais šautuvais, konfiskuotais iš kontrabandininkų ar atimtais kovose su bolševikais, lenkais ar bermontininkais. Iš pradžių jiems alga nebuvo mokama, vėliau – nedidelė ir nereguliari. Tarp pirmųjų milicininkų, be mažamokslio kaimų ir miestelių jaunimo, buvo nemaža asmenų, tarnavusių įvairiose kariuomenėse, advokatų, vaistininkų, gydy-

tojų, turinčių nemenką bendrąjį išsilavinimą. Jie padėjo organizaciją įforminti struktūriškai, kaip instituciją. Veiklos reglamentaciją užbaigė Lietuvos Vyriausybės 1920 m. gegužės 20 d. Milicijos įstatymas, nustatęs jos priklausomumą Vidaus reikalų ministerijai. Apibrėžtos pareigos – saugoti įstatymais numatytą valstybės bei visuomenės tvarką, vykdyti įstatymus bei privalomus įsakymus (Lietuvos valstybės žinios, 1920 Nr. 32).

Pastangos davė vaisių – vien 1921 m. suimtas 15441 nusikaltėlis, grąžinti pavogti 888 arkliai, 550 galvijų, daug kitokio turto. Sustiprėjo gyventojų pasitikėjimas savo valstybės vidaus reikalų pareigūnais.

Vadovybė suprato, kad silpnoji jaunosios milicijos vieta – apmokymo ir paruošimo stoka. Todėl jau 1922 m. rugsėjo 15 d. pasirodė leidinys „Milicijos žinios“. Jo sumanytojai ir redaktoriai – Piličių apsaugos departamentų direktorius J. Navakas ir Trakų apskrities viršininkas B. Stasiūnas. Laikraštis, 1924 m. reorganizuotas ir pavadintas „Policija“, daug rašė policijos teisės ir teorijos tema.

1922 m. lapkričio 16 d. Kaune įkurta Aukštesnioji mokykla, ruošusi nuovados viršininkų padėjėjus. Kursai truko 4 mėnesius, laidą baigė 62 milicininkai.

Kaišiadoryse pasienio milicijos mokykla įsteigta 1923 m. birželio 1 d. Mokyklai vadovavo pasienio milicijos vadas J. Mikuckis. Buvo mokoma Lietuvos istorijos, lietuvių kalbos, matematikos, teisės, tikybos, rikiuotės, specialiosios pasienio instrukcijos. Kursai truko 4 mėnesius. Įdomus šios mokyklos 1-osios laidos baigimo pažymėjimas nr. 22, išduotas Aleksui Balbačinskui, pasirašytas pasienio policijos vado J. Mikuckio, su antspaudais, kunigo A. Varno, C. Petriko

ir kitų mokytojų ir kvotimo komisijos narių parašais. Su 2 litų vertės žyminiu ženklu ir absolvento nuotrauka. Tai puošnus dokumentas, spausdintas Sokolovskienės, Labo, M. Jolko spaustuvių Kaune. Beveik visa 1-oji 57 vyrų laida buvo paskirta tarnauti Latvijos pasienyje.

Kita Žemesnioji milicijos mokykla nuo 1923 m. veikė Rokiškyje. Ji ruošė vidaus tarnybos darbuotojus.

Lietuvos milicija 1924 m. sausio 15 d. oficialiai pavadinta policijos vardu. Milicijos mokyklos tapo policijos mokyklomis. Tuo metu jau visos policijos grandys turėjo nustatytą uniformą, ženklus, komplektavimo ir paruošimo nuostatus.

Trakų istorijos muziejuje saugomas labai įdomus ankstyvojo Lietuvos policijos gyvavimo periodo ženklas. Tai – 50x50 mm balto metalo, 4 platinčių galų balto emalio kryžius, kurio centre pritvirtinta balto metalo žvaigždė su reljefine Vyčio figūra. Tikėtina, kad tai – Rokiškio Žemesniosios policijos mokyklos dėstytojo ženklas. Panašus yra šios mokyklos kursanto ženklas – tokio pat stiliaus žvaigždė ir Vytis, tačiau be kryžiaus, o juostelėje aplink Vytį įrašas: Žemesnioji policijos mokykla.

Policija 1924–1940 m. plėtėsi ir tobulėjo, patyrė kelias reorganizacijas. Jos veiklą ir organizaciją, be jau minėto įstatymo, reguliavo Policijos tarnautojų komplektacijos instrukcijos, Policijos departamento aplinkraščių sąvadas. Gyvavimo pradžioje policijos reikalus tvarkė Vidaus reikalų ministerijos piliečių apsaugos departamentas. 1935 m. sausio 1 d. įkurtas atskiras Policijos departamentas, kurio žinioje palikti grynai policinės tarnybos dalykai ir ginklų kontrolės reikalai.

Šio departamento direktoriumi 1935–1940 m. buvo K. Svilas. Lietuvos policija dalijosi į keltą šakų, iš kurių svarbiausios buvo viešoji, miestų, pasienio, vandens, saugumo, geležinkelio, privatinė, kriminalinė.

Kriminalinė policija priklausė piliečių apsaugos departamentui, o vėliau tapo atskira Valstybės saugumo departamento dalimi. Jos valdininkai turėjo savo ženklą – balto metalo 33 mm skersmens skritulį, kurio centre – gulbinio liūto, sudėjusio letenas ant knygos, figūra, šalia sukryžiuotos policininkų lazdos. Šio 1927 m. pavyzdžio ženklo autorius dailininkas A. Žmuidzinavičius, tuomet žymus šaulių sąjungos veikėjas, daug prisidėjęs prie Klaipėdos išvadavimo.

Atgavus Klaipėdos kraštą, vietos policija turėjo ypatingą autonomiją, priklausė ne centrinei valdžiai, o Klaipėdos krašto direktorijai. Nors ir bendradarbiavo su Lietuvos policija, tačiau veikė pagal ankstesnę vokišką sistemą bei tradicijas, turėjo savo uniformą, laipsnius ir ženklus. Ryškus tokios dvilypės priklausomybės pavyzdys – retas Kriminalinės policijos valdininko ženklas – bronzinis 40 mm skersmens skritulys, kurio aversė dviem kalbom (liet. ir vok.) užrašyta: Kriminalinės policijos valdininko liudijimas, o reverse pavaizduotas Vytis, iškaltas numeris, o aplink įrašas: Klaipėdos krašto policijos direkcija (dviem kalbom).

Policijos šventė – Angelų sargų diena (spalio 2 d.) pradėta švęsti 1921 m. Atkuriant Lietuvos valstybės institucijas, 1990 m. gruodžio 11 d. priimtas LR policijos įstatymas, sukurta ir Arkikatedroje pašventinta policijos vėliava, kurioje įrašyti žodžiai: „Įstatymas ir teisėtumas“. Atkurtas ir policijos dienos minėjimas.

Kriminalinės
policijos ženklas.
Lietuva, 1927 m.
Autorius
A. Žmuidzinavičius

Policijos
mokyklos baigimo
ženklas.
Lietuva,
XX a. 3 deš.

Policijos
ženklas.
Lietuva,
XX a. 3–4 deš.

Kaišiadorių
pasienio
milicijos 1923 m.
laidos baigimo
pažymėjimas

Lietuvos atgimimo istorijos bruožai

Pasklaidžius 20 metų senumo dokumentus

Dr. Juozas ČAPLIKAS, Vilnius

Rašytojų veiklos baruose 1989-aisiais

1989 metais birželio 24 dieną LKP CK 18 plenumo buvo akcentuojama būtinybė konsoliduoti visas progresyviausias jėgas, priitariančias pertvarkai, vadovaujantis devizu: „Lietuva be suvereniteto – Lietuva be ateities!“ Tiesa, kai kurie pasisakiusieji plenumo buvo sutikti priešišškai. Nuskambėjo mintis, nekonfrontuoti su Sąjūdžiu, nes tai labai populiarius judėjimas. Sąjūdis savo veiklos pirmajame etape paspartino visą pertvarkos procesą, iškėlė daug naujų idėjų, dar labiau išryškino aktualias problemas. Vykstantis atsinaujinimas pažadino Lietuvos gyventojų pilietinį aktyvumą, demokratizaciją, galiną minčių srautą, sukėlė didelių emocijų. Ypač suaktyvėjo mokslo ir meno atstovai (LYA, F. 1771, Ap. 272, B. 18, L. 5).

Šiame plenumo kalbėjęs Romas Gudaitis pasakė: „Gerbiami bendraminčiai! Suvažiavimo pabaigoje, Maskvoje, mes audringai plojome akademikui Sacharovui. Šiandien klausydamiesi dalykiškų Algirdo Brazausko ir Vladimiro Beriozovo pranešimų gėrėjomės jų principingumu ir gilia analize. Visų pirma, pertvarka ir gyvenimas mus padalijo į dvi stovyklas. Viena jų norėjo, kad viskas liktų po senovei, kita buvo už Lietuvos nepriklausomybę“ (ten pat, L.31). Pasklaidykime Lietuvos rašytojų susirinkimų protokolus, kuriuose atsispindi 1989 metų įvykiai.

Rašytojai 1989 m. sausio 9 d. savo susirinkime akcentavo, jog Algirdo Brazausko kalboje, pasakytoje 1988 m. gruodžio 16 dieną, nuskambėjo nemaža naujų Lietuvos istorijos momentų. Vertinga principinė šios kalbos nuostata: Respublikos ekonominis, kultūrinis ir politinis suverenumas imanomas tik apmaščius, įvertinus dramatišką ir sudėtingą istoriją.

Ne vienas susirinkime kalbėjęs nurodė, jog mūsų visuomenės piktžaidės, negalios ir bėdos turi galias istorinės šaknis. 1918–1941 metų laikotarpiu reikia nedelsiant apvalyti nuo primityvaus ideologizavimo, pseudomokslinių išvadų.

Lietuvos tarybų respublikos reikšmė iki šiol gerokai pervertinta. Nutyliama tiesioginė priklausomybė nuo proletarinės revoliucijos eksporto ir Raudonosios armijos karinių veiksmų. Nenuosekli ir prieštaringa tarybų vidaus ir užsienio politika neišreiškė lietuvių tautos siekių. Švenčiausius tautos valstybingumo ir nepriklausomybės tikslus atspindėjo tik Lietuvos Respublika. Vieninteliu teisiniu ir moraliniu kriterijumi reikia laikyti 1920 m. liepos 12 d. pasirašytą Taikos sutartį, k RTFSR visiems laikams atsisakė teritorinių pretenzijų ir pripažino Lietuvos nepriklausomybę.

Priimtame nutarime nuskambėjo būtinybė pasmerkti aneksionistines, elementarias tarptautinės teisės normas pažeidžiančias TSRS–Vokietijos 1939–1940 metų sutartis bei slapčius jų protokolus, fašizmo ir stalinizmo idėjinį bei užsienio politikos suartėjimą; atsakyti pseudomokslinių teiginių apie vienu metu subrendusias revoliucines situacijas Pabaltijo valstybėse 1940 m. vasarą, apie tarybų valdžios atkūrimą Lietuvoje. Prievarantinį aneksionistinį įjungimą į TSRS sudėti laikyti grobiškiškos stalinizmo užsienio politikos akto; vykdančioms stalinizmo aukų reabilitavimą kompetentingoms instancijoms būtina įsigilinti į tragišką kiekvieno žmogaus likimą, vadovaujantis nuostata, jog stalinizmo politika ir praktika, genocido reiškiniai 1940–1941 metais pražūtingai palietė didelę lietuvių tautos dalį.

1989 m. kovo 6 d., tik po praėjusio LKP CK 17 plenumo, rašytojai kartu su Lietuvos kūrybinių sąjungų partinių biurų nariais bei Lietuvos Mokslų akademijos patriotinio komiteto atstovais aptarė kai kurias plenumo išsakytas mintis. Pirmasis susitikime kalbėjęs Romas Gudaitis sakė: „Pranešimai partiniuose susirinkimuose glostydavo ausis pasakymais „gyvename nuostabių laikų“, „nuolatinė partijos ir liaudies vienybė“ ir kitais bereikiškiais žodžių junginiais. Šiandien lyg ir palaidoti ne vien štapai, ideologiniai stereotipai, bet ir nemaža dalis totalinės partinės saviapgaulės mitų“.

Ivyko LKP 17 plenumas, kalbėjo R. Kašauskas, kuriame protinga A. Brazausko ir kitų šneka sukėlė kai kam nerimą. Kai kas plenumą vadina stagnatorių ir pensininkų šneka. Partija vieninga iš išorės, o ne iš vidaus. Dar tebegyvuoja stalinistinė sistema. Partijoje yra net nusikaltėlių. Dabar po 17

plenumo džiaugsmo nedaug. Ar galima eiti keliu, kurį siūlo abejotinos šlovės Gureckas ir saujelė žmonių, kurie ilgisi senos „tvirtos“ tvarkos. Jei Songailos, Mitkino laikais pertvarka buvo puolama „frontaliai“, tai dabar „atšipusiu kirvuku“.

Labai kritiškai susirinkime kalbėjo poetas Justinas Marcinkevičius. Tai buvo šio susirinkimo „vinis“: „Žemdirbių suvažiavimo metu išleistame leidinyje „Arimai“ – kalbėjo poetas, – perskaičiau pensininko (atrodo, ne personalinio) žodžius: „Mirė Stalinas, o stalinizmas atgulė pokaičio. Kas bus, kai jis pabus?“ Šiandien i ši klausimai jau galima atsakyti irgi pensininkų (bet jau tikrai personalinių) lūpomis – štai kas bus: uždaryti, neleisti, uždrausti, pareikalauti, apriboti, atimti, nutraukti, griežtai nubausti ir t.t. Trūksta tiktai žodžių: suimti, įkalinti, ištremti... Tokiu kvapu šiame plenumo padvelkė, nes jame reikšmingai buvo paklausta (o gal patarta?): ką veikia mūsų visuomenės saugumą užtikrinantys žmonės? – Kur, kas kėsina į visuomenės saugumą? Kažkas grėsmingai teiravosi, ką veikia Mokslų Akademijos žmonės, kuo užsiima, jeigu randa laiko dalyvauti rinkiminėje kampanijoje, Sąjūdžio veikloje. Kažkas nemokšišškai siūlė sulaukusius 60 metų išmesti iš Akademijos. Tartum nebuvo 20 ir 27 partijos suvažiavimų, 19 konferencijos, paskutinių metų plenumų. Atrodė, kad skaitai ne 1989, o 1949 metų „Tiesą“. Kaip netoli nuėjom pertvarkos keliu, koks amžinas išlas kai kurių CK narių protuose ir širdyse!“

„Partija, – toliau kalbėjo poetas Justinas Marcinkevičius, – iškilmingai prisiekusi, kad niekada daugiau neleis pasikartoti asmenybės kultui, ir toliau kūrė tuos kultus vieną po kito, persekiojo kitaminius, reglamentavo kūrybą, aneksavo respublikų ir tautų suverenitetą, žmogaus ir piliečio teises. Sakome: partija pradėjo pertvarką. Tačiau tai pati partija savo galingu biurokratinio sluoksniu priešinasi pertvarkai. Kaip niekas kitas priešinasi. Argi nematom šito, argi 17-asis plenumas ne ryškus to pavyzdys? Jis parodė, kokia sunki kova dar laukia mūsų – ir partijoje, ir visuomenėje. Gerai kad pamatėme, išitikinome, jog pagrindinių pertvarkos gėrybių – demokratijos, viešumo, plurialtizmo – niekas neatnė ant lėkštutės, kad už tas visuomeninio gyvenimo gėrybes, už jų teisinę sampratą reikia kovoti, – kad taip – kaip duona kasdienė, kurią turi teisė valgyti visi, kad ji nėra nei Sąjūdžio, nei partijos nuosavybė, kad yra pagaliau bendražmogiška demokratijos ir viešumo esmė, bendražmogiška teisė į ją“.

Susirinkime kalbėjęs J. Avyžius sakė: „Partijos susikompromitavimas šiandien svarbiausia problema, varijuojama iš kairės ir dešinės. Partijos pagrindinis negalavimas – prisitaikėliškumo sindromas. Partijos narys neturėjo savo nuomonės principiniais klausimams, tik pritaravo, palaikydavo, smerkdavo, vykdėdavo pagal aukštesnių instancijų nurodymus. Suprantama, kad tokiomis sąlygomis negalėjo vystytis asmenybė, – tęsė kalbėtojas. Persitvarkymas, skelbiantis „naująją mąstymą“, visa tai lyg ir pateisinama. Man atrodo, – toliau dėstė J. Avyžius, – galima tik pritarti plenumo pateiktam Respublikos pilietinės situacijos vertinimui. Iškelti jame klausimai buvo ne iš piršto laužti. Kiekvienas turėtų pripažinti, kad Lietuvoje kuo toliau, tuo labiau plinta anarchistinės nuotaikos, trinka normalus darbo ritmas, trūkstant išnaudoti visas persitvarkymo proceso atveriamas galimybes. Juk pakėlė galvas rusiškai lenkiški nacionalistai po ironiškai skambančia „Vienybės“ iškaba. Išlindo iš maišo yla, seniai slepiama po melagingais tautų draugystės lozungais, į ką dar prieš dvidešimt penkerius metus bandžiau atkreipti dėmesį kalbėdamas miesto partinėje konferencijoje apie didžiarusiško šovinizmo reiškinius Vilniaus mieste. Blaiviai galvojęntys ir patriotiškai nusiteikę lietuviai, priitariančys Respublikos vyriausybės pozicijai, supranta tautos prisikėlimą, sudėtingą ir prieštarinę procesą. O maksimaliai nusiteikęs Sąjūdis, kritiškais momentais pašokantis iki ekstremizmo, lengvabūdiškai operuoja Lietuvos nepriklausomybės idėja, tikina apsvaigusias minias galis per kalias dienas padaryti stebuklą. Baigdamas galiu tik pastebėti, kad šiuo metu susidariusioje politinėje situacijoje plenumas buvo daugiau negu savalaikis“.

Susirinkime kalbėjęs akademikas J.

Minkevičius pabrėžė, jog žvelgiant į situaciją, respublikoje blaiviai ji atrodo normali. Svarbiausia – suvokti nūdienos tendenciją. Todėl politinės kultūros šiandien reikia ir Partijai ir Sąjūdžiui. Nekurkime naujų mitų. Mikitokratija šiandien dar aktyviau reiškiasi biurokratija, technokratija. Kaip šiandien visa tai įveikti? Iškyla ir ideologijos monstras. 17 plenumas mūsų sąlygomis – beveik normalus. Kur tie buvę biurokratai šiandien pasireikš, jeigu ne tribūnoje. Visi mes labai gerai suvokiame, kad A. Brazauskas daug aukščiau stovi už plenumo oratorius. Jis per 4 mėnesius jau įsirašė į istoriją. Ne tiktai istorija daro žmones, bet ir istoriją daro žmonės. Algirdas Brazauskas savo veikla tai įrodė.

Ypač išsiskyrė rašytojo Juozo Baltušio pasakyta kalba, kurią, mano manymu, tikslinga pateikti skaitytojams daug plačiau, negu kitų kalbėjusiųjų. „Savo gyvenime,– sakė J. Baltušis, – teko 7 metus pabūti po caro vėliava, vėliau – 20 metų po Smetonos vėliava, paskui 40 metų po raudona vėliava, dabar vėl pastatė po trispalve. Tačiau ne vėliavų spalvose esmė. Ne vėliavos lemia tautų ir žmonių likimą. Ir ne taip svarbu, kokios charakteristikos man klijuojamos. Aš ne prieš Sąjūdį, ne kartą ji esu užtaręs už naują mąstyseną, ekologinės krašto padėties kritiką. Tarp jų yra dorų žmonių. Bet nepriimu Sąjūdžio pastangų restauruoti buvusią Lietuvą iki 1940 metų. Nepriimu pastangų idealizuoti tą Lietuvą. Ar teko jiems bernauti, matyti tų dienų gyvenimą be perspektyvos? Argi nebuvo klasinio susiskirstymo, fašistinio perversmo? Taip, tada buvo įsteigtas universitetas, buvo įvairi spauda, buvo leidžiamos knygos, tada išaugo ir daug pažangių rašytojų, kūrėsi pažangios organizacijos. Buvo tada ir varžytinės, ir bėgimas nuo skurdo ir užsienį. Aš tokios Lietuvos nenoriu. Noriu geresnės, pažangesnės Lietuvos, negaliu susitaikyti su stalinizmu, brežnevizmu. Mačiau savo gyvenime, kaip tūkstantinės minios sveikino nepriklausomą Lietuvą, o 1940 metais, įžengus tarybinei kariuomenei taip pat buvo gėlės, tūkstantiniai mitingai. Tuo metu stalininės tragedijos niekas nelaukė, nesitikejo. Šiandien noriu, kad Lietuva surastų tikrą ir teisingą kelią. Visa Lietuva – su Klaipėdos kraštu ir Vilniumi“.

„Su dideliu dėmesiu, – kalbėjo J. Baltušis, – perskaičiau visą CK plenumo medžiagą. Sujaudino, atgaivino A. Brazausko kalba, nutarimas. Plenumas surengtas pačiu laiku. Galima sutikti su Gurecko pasisakymu. Bet kodėl keliame reikalavimą atsistatydinti? Tai ne šios dienos metodai. Juk esame tik kelio pradžioje. Pasikeitimai neskuba. Dar tebevaldo seni rajonų veikėjai – karaliukai... Niekada mūsų tauta nebuvo mirusi, ji vystė liaudies ūkį, kultūrą. Žmonės klausia, kiek valdžių respublikoje – viena ar dvi? Kodėl rengiami du žemdirbių suvažiavimai? Reikia būti tolerantiškiems, mokėti išklausyti kitus, ieškoti to, kas mus jungia. Aš tikiu savo tauta, eiliniu darbo žmogumi, kuris savo darbu kuria Lietuvos ateitį“.

Rašytojai savo ir bendruose kitų kolektyvų susirinkimuose gildeno aktualias to meto problemas, drąsiai kėlė svarbius nūdienos klausimus. Tai vaizdžiai atsispindi prieš 20 metų vykusių susirinkimų protokoluose. Antai 1989 m. balandžio 4 dieną vyko Lietuvos rašytojų ir Mokslų akademijos Istorijos instituto bendras susirinkimas „Pokario Lietuva: visuomenės ir literatūros situacija“. Jau protokolo pradžioje akcentuojama „stalinizmo nuvainikavimą stabdė partiniame ir tarybiname aparate dirbę tiesioginiai represijų, išvežimų, smurto vykdytojai, taip pat ir G. Zimanas, K. Preikšas ir panašūs į juos partiniai ideologai, toli gražu nesuinteresuoti tiesa apie savo tikrąjį vaidmenį susidorojant su žmonėmis, ginančiais savo tautą, falsifikuojant prieškarį ir pokario Lietuvos istoriją“.

Susirinkimas mano, sakoma nutarime, kad būtina ryžtingai pastoti kelią stalinizmo liekanoms ideologiniame ir kultūriniame gyvenime, priešiškos pertvarkai jėgoms, žodžiais remiančioms M. Gorbačiovo kursą ir 19 sąjunginės partijos konferencijos nutarimus, o iš tikrųjų suinteresuotoms lankstymusi „stipriam centrui“ ir rūpinantis savų privilegijų išsaugojimu. Nutariamojoje dalyje ypač akcentuojama, kad būtina Respublikos Konstituciją svarstyti ir naujus Lietuvos įstatymus rengti bei priimti su teisi-nėmis garantijomis, kurios neleisėtų pasikartoti autokratinio režimo savivalei, smurtui ir

tautos tragedijai; siekti, kad LKP, objektyviai įvertinusi prieštarą savo istorijai, klaidas ir priėmusi savo programą, taptų savarankiška politine partija. Ji turi griežtai atsiriboti nuo tiesioginių stalinistinių represijų vykdytojų, stagnacinio, priešiško pertvarkai nusi-stačiusių žmonių. LKP CK būtina atšaukti partijos pokarinių suvažiavimų ir tuos savo nutarimus, kuriuos inspiravo nusikalstama stalinizmo praktika.

Susirinkimo nutariamojoje dalyje sakoma: „Prašyti LKP CK ir Vyriausybės, kad būtų nedelsiant paskelbti ne tik stalininių represijų aukų – žuvusiųjų, gyvųjų, bet ir tų represijų organizatorių, vykdytojų tikslūs sąrašai“.

Buvo rekomenduota pokario ginkluotą pasipriešinimą vadinti rezistencija, o kovotojus – partizanais. Pasitaikiusius šioje kovoje vandalizmo atvejus, sukeltus berijinės genocido politikos, kvalifikuoti kaip banditizmą ir nusikaltimą tautai. Nutarime nurodomas būtinumas panaikinti visus draudimus istorijos tyrinėtojams, rašytojams, žurnalistams susipažinti su valstybės saugumo organų archyvais.

Rašytojai ir istorikai bendrame savo susirinkime nurodė, jog tikslinga ir toliau visokeriopai remti „Vagos“ ir „Vyturio“ leidyklų, „Pergalės“, „Nemuno“ žurnalo ir periodinių leidinių pradėtą darbą publikuojant represuotų rašytojų, tremtinių, kalinių bei „tylenių“ literatų grožinę kūrybą, atsiminimus ir liudijimus. Pasiiekti, kad visi nukentėjusieji be išimties būtų reabilituoti, o talentingiausieji literatai nedelsiant priimti į Rašytojų sąjungą.

Siekti, kad būtų įtvirtintas Lietuvos rašytojų sąjungos savarankiškumas, kultūros, švietimo, mokslo autonomija. Norint įteisinti naują Rašytojų sąjungos statusą, būtina parašyti Vyriausybės rimtos finansinės paramos ir materialinių išteklių (tikslinga priminti, kad 1989 m. birželio 7 dieną Vilniuje įvykęs neeilinis rašytojų sąjungos suvažiavimas priėmė nutarimą atkurti savarankišką Lietuvos rašytojų kūrybinę organizaciją).

Nutarimo pabaigoje primenama LKP CK ir Vyriausybei, kad be atgarsio liko rašytojų atviro partinio susirinkimo, įvykusio šių metų sausio 9 dieną, primygtiniai prašymai, jog į Lietuvos saugyklas būtų grąžintos iš TSRS teritorijos archyvų kolekcijos, meno, kultūros vertybės, kad būtų valstybiniu mastu organizuojamas ir remiamas išeivijos archyvų, istorinės medžiagos ar kopijų grąžinimas į Tėvynę, o taip pat būtų skubiai apriboti senų instrukcijų archyvinės medžiagos įslaptinimo terminai (Lietuvos ypatingasis archyvas, F. 4628, Ap. 5, B. 28, L.: 1, 4, 89, 96-97, 106-108, 116, 119, 187, 189-191).

Daugelio praėjusių susirinkimų nuotarkos ir dvasia reguliariai atsispindėjo „Literatūros ir meno“, „Pergalės“ bei kituose leidiniuose, miesto ir rajonų laikraščiu puslapiuose. Rašytojų žodžių laukė visos Lietuvos žmonės. Šiltai visuomenė sutiko rašytojo S. Kašausko „Tiesos sakymas“, V. Tomkaus „Taranas“, „Atgimimo balsai“. Visuomenę sujaudino M. Martinaičio „Papiirusai iš mirusiųjų kapų“. O ką kalbėti apie rašytojų susitikimus su visuomene, kuri taip laukė jų žodžio. Tikslinga pažymėti, kad būtent rašytojai pirmieji prabilo apie Lietuvos istorijos klastotes, prisimindami 1940 metus, praradus Lietuvos nepriklausomybę, vėliau buvo prabilta apie okupaciją ir aneksiją, kartu su istorikais vyko ne vienas pokalbis, kuriuose buvo analizuojami valstybingumo praradimo ir kiti klausimai. Rašytojai su kitomis kūrybinėmis sąjungomis prabilo apie idėją LKP atsikurti nuo Maskvos.

Apibendrinamas Rašytojų sąjungos nuveikto darbo rezultatus, Romas Gudaitis 1989 metais rašė: „Aš apkabinu Jus, meilieji kolegos, istorikus, kitus mokslininkus, visus Rašytojų sąjungos techninius darbuotojus ir visus bendražygius, net tuos išskaudintus, išblaškytus, kurie susitinkant pereina į kitą gatvės pusę, – visi dirbome Atgimimui ir savo sąžinės neikeitėme imperijos banke! Tautos atgimimui mūsų balso reikėjo!“ (R. Gudaitis, „Lietuvos sąjūdis ir valstybės idealų įgyvendinimas“ V., 1998, p. 90). Labai taikliai ir jautriai pasakytai! Juk prieš 20 metų kai kas vis dar lūkurio, kiti perbėgo į priešingą barikadų pusę, bet absoliuti visuomenės dauguma nuėjo Atgimimo keliu siekdami Lietuvos nepriklausomybės. Pats gyvenimas atsijoję grūdus nuo pelų.

Pabaiga

Lietuvos mokyklų istorija

Seniausios Žemaitijos mokyklos jubiliejus

Vlada VENGRINĖ, Varniai

*Žiūriu Ragainėje į baltą debesį,
Link Varnių plaukiantį, –
Ir man ramu.
Ten broliai susirinkę stebisi
Prastųjų žodžių nepaprastumu.
K. Bradūnas*

Senasis Vilniaus universitetas šiemet mini 430-ąsias metines, o štai nuo Varnių katedros mokyklos (anot M. Valančiaus, „mokslynčėlės“) ikūrimo praėjo 540 metų – geru šimtmečiu daugiau. Tiesa, seniausia Lietuvos mokykla veikė prie Vilniaus katedros jau 1397 metais – švietimas atėjo į Lietuvą kartu su krikščionyste. Žemaitija tapo krikščionišku kraštu tik XV a. pradžioje, nes XIV a. viduryje ji dar buvo užrašyta Ordinui. Ir vis dėlto pirmosios katalikiškos lietuviškos knygos buvo parengtos būtent Žemaitijoje, Varniuose, kurie Lietuvos DK Vytauto valia tapo naujos iškurtos Žemaičių vyskupijos sostine. Naujajai vyskupijai trūko dvasininkų, kandidatų reikėjo ieškoti tarp vietinių jaunuolių, parengti juos. Čia verta atsisigrežti į dar senesnius laikus.

1218 m. gegužės 15 d. popiežiaus Honorijaus bulėje reikalaujama paremti Prūsijos vyskupą Kristijoną ir jo pagalbininkus, norinčius mokyti dvasininkais prūsų berniukus: „Taigi, kadangi mūsų sesuo bažnyčia, kurią Viešpats sau priglaudė Prūsijos krašte, yra dar mažutė ir neturi krūtų, kad netrūktų mokslo pieno kūdikiams, dar negalintiems valgyti kieto maisto, mūsų gerbiamas brolis, Prūsijos vyskupas, ir jo broliai, kaip jie praneša, nutarė įsteigti (kas labai yra reikalinga) mokyklų prūsų berniukams, kurie geriau negu ateiviai išmokyti apie viešpatį Jėzų Kristų sakyti pamokslus ir skelbti Evangeliją savo tautai atversti į Viešpatį.“

Po 200 metų panaši situacija buvo ir Žemaitijoje. „Toj gadynėj visuose Žemaičiuose nė vienos mokslynčios ir nė kokios nebuvo seminarijos, todėl jaunuomenė mūsų nieko nemokėjo, o nieko nemokančią kaip galėjo švesti į kunigus? Todėl vyskupas Motiejus II metuose 1469 įsteigė Varniuose mokslynčėlę, kurioj patalpino jauni-kaičius, ketančius kunigais būti,“ – skaitome M. Valančiaus „Žemaičių Vyskupystėje“. Mokyklos įsteigimas, be abejonės, labai svarbus faktas Varnių ir Žemaitijos istorijoje. Ilgainiui vietoj Katedros mokyklos atsirado kunigų seminarija (1622 m.), kurią globodavo jėzuitai. Apie 1628 m. seminarija iškelta į Kražius, nes ten veikė Jėzuitų kolegija ir mokyti seminaristus buvo patogiau. 1740 m. seminarija vėl gražinta į Varnius, čia jai pastatytas naujas pastatas. Kiek daug ji, gyvavusi

Varniuose iki 1864 metų, nusipelnė ne tik Žemaitijos, bet ir visos Lietuvos dvasiniam ir apskritai kultūriniam gyvenimui, neįmanoma trumpame rašinyje išsakyti – mūsų tikslas bent lakoniškai apžvelgti išlikusias žinias apie Varnių mažąją mokyklą. Iš pradžių ji buvo vyskupų ir kanauninkų išlaikoma. Kaip ir kitose tų laikų mokyklose, čia buvo dėstomas triumas: gramatika, dialektika ir retorika. Bet 1579 m. vizitatoriai pažymi, kad Varnių mokyklos magistras moko ir skaičiuoti, skaityti lotyniškai ir Katekizmo.

Varnių mokykla iki 1918 metų

„Mokslynčėlė“, istorikų duomenimis, buvo prie Katedros, o ši stovėjusi kairiajame Varnės krante, ant kalvelės, kur dabar raudonuoju iškilau buvusios seminarijos pastato stogai. Senoji Katedra buvo medinė, puošta senoviniams paveikslais, gerai prižiūrėta. 1680 metais miestelį ištiko didelė nelaimė – gaisras sunaikino Katedrą, kurios namus, patį miestelį. Po gaisro nuspręsta Katedrą perkelti į saugesnę vietą – dešinįjį upės krantą, kur Varnė daro vingį ir kur ugnis nepasiekė pastato. Kartu su Katedra kėlėsi į kitą krantą ir mokykla, vyskupijos įstaigos. Nauja mūrinė Katedra išaugo 1691 metais. Kadangi vyskupijos archyvas dar ne kartą degė, neišliko duomenų, kur tada buvo išikūrusi mokykla.

Nelaimingas Varniams buvo ir XVIII a. Šiaurės karas, maras. Varniuose iš 300 žmonių 1710 m. beliko 30. Be abejo, mokykla tuo metu irgi turėjo smarkiai apnykti, kai kuriais metais iš viso neveikė. Gyventojai labai keitėsi, daugėjo žydų tautybės žmonių. XIX a. pradžios miesto sklypų inventoriuose minima daug amatininkų (laikrodininkai, malūnininkai, net fortėpjonų ir vargonų meistras, 2 varpų liejikai, auksakaliai, odininkai, staliai, batišuviai, 12 siuvėjų), vienas gydytojas, o mokytojų, deja, nė vieno.

Žinoma, kad vyskupijos oficiolas A. Juškevičius 1774 m. užrašė mokyklėlės išlaikymui 756 raudonuosius, vyskupas Jonas Lopacinskis pastatydino trobelę mokytojui, o mokyklą ikurdino naujame pastatyttame vikariate (1777 m.). XVIII a. pabaigoje mokykla atkuto: kasmet joje mokydavosi apie 150 mokinių. XIX a. pradžioje joje mokytojavo labiausiai M. Valančiaus pagirtas mokytojas Ignacijus Štachas.

Po 1831 m. sukilimo pradėjus mokyklas rušinti, ir Varniuose mokytojai buvo nebe kunigai, o valdžios skiriami pasauliečiai. 1836 m. į Varnių mokyklą valdžia atsiuntė mokytoją Kavękį. Tuo laiku mokinių būdavo apie 40, ir tai tik žiemos mėnesiais. Lietuviškos spaudos lotynišku raidynu ir lietuviškų mokyklų draudimas atsiliepė ir Varniams: visus keturis dešimtmečius ir dar keletą metų po to Varnių mokyklos mokytojai buvo rūšiai. Buvo mėginta varniškių vaikus mokyti ir privačiai. Privačioje mokykloje vaikus mokė Beniuševičiūtė-Šimelfenigienė, baigusi Liepojos mergaičių mokyklos 3 klases, vienu metu toje mokykloje mokėsi 48 vaikai. 1907 m. mokykla buvo uždaryta.

Po nepriklausomybės paskelbimo

1918 metais Varnių mokykloje buvo 4 skyriai. Pirmasis mokytojas lietuvis – Liudvikas Vasiliauskas, dirbęs apie 1918–1922 metus. Tai buvo atkaklus, griežtas žemaitis, kilęs iš Gaudkainio (netoli Zdoniškės). Pats sunkiai prasimušęs į mokslą, labai jį brangino. Eksternu baigė Telšių gimnaziją. Sunkiu metu, kai nebuvo nei vadovėlių, nei metodikos knygų, jis auklėjo mokinius J. Biliūno kūrinių dvasia, skiepijo jautrumą, užuojautą, gerumą. Išvykęs iš Varnių, mokytojo Alsėdžiuose, dirbo mokyklų inspektoriumi. Varnių pradinėje tuo metu buvo dėstoma ir vokiečių kalba. Ją dėstė A. Paukštaitė-Jogminienė. Apie prieškarį Varnių mokyklą prisiminimuose pasakoja šviesaus atminimo buvęs jos mokynys Jonas Bartkus: „Varniuose

iki karo buvo 3 mokyklos: viena prie Žarėnų–Telšių kelių sankryžos, vadinama didžiąja, antra, vėliau sudegusi, kur dabar yra ligoninė. Ją sudarė du pastatai, sujungti siauru koridoriumi. Tai buvo caro laikų pulkininko rezidencija. Aplink namą buvo didelis sodas, aptvertas galinga spygliuota tvora. Viename tų pastatų buvo vadinama mažoji mokykla, kitame – žydų mokykla. Abiejų tautybių vaikai žaisdavome viename kieme, vieni kitiems netrukdydavome. Pirmoji mano mokytoja buvo Rudaitienė (vardo, deja, nebe prisimenu). Buvo labai gera, tikra motina. Visus vaikus, tiek turtingų, tiek biednų žmonių, tiek dvi savo dukras, kurios kartu mokėsi, vienodai vertino, mylėjo ir vienodai baudavo, o biednesnius gabius vaikus dar labiau mylėjo, net rodydavo savo dukroms pavyzdžiu.

Mokytojas Stasys Kaupas buvo Varnių valsčiaus mokyklų vedėjas, didžiosios mokyklos mokytojas. Reiklus, griežtas, žinodavo visų galimybes. Jeigu nepanaudoji savo galimybių, tinginiauji arba neleistina išdykauji, verta būdavo jo bijoti, bet buvo atlaidus ir geras. Duodavo skaityti gerų knygų iš savo bibliotekos, pasikviesdavo sekmadieniais į savo butą paklausti radijo laidų, nes radijas tada buvo naujiena.

S. Kaupas buvo aktyvus visuomenės veikėjas: kūrė jaunųjų ūkininkų organizacijas, kurioms priklausė daug jaunimo, rengdavo žemės ūkio kursus, pats skaitydavo paskaitas. Buvo gabus aktorius mėgėjas, organizuodavo vakarus su vaidinimais, pats režisuodavo. Mokykloje daug dėmesio skyrė eilėraščių deklamavimui, mėgo dainavimo pamokas – visa mokykla dainuodavom su savo mokytoju. Be to, buvo didelis patriotas, daug kalbėdavo apie Tėvynės grožį, jos istoriją, diegdamas Tėvynės meilę savo mokiniams.

Mokytojas S. Kaupas buvo kilęs iš Betygalos valsčiaus. 1941 m. buvo pirmą kartą areštuotas, šeima ištremta į Sibirą. Karui prasidėjus, mokytojas atgavo laisvę. Grįžus sovietinei valdžiai, antrą kartą suimtas, kalintas Telšių ir Kauno kalėjimuose, nuteistas 10 metų, mirė 1955 m. viename iš Karagandos lagerių insultu. Suimtas buvo Telšiuose kaip pogrindinio judėjimo organizatorius.

J. Bartkus prisiminė kitus prieškarį Varnių mokyklos mokytojus: „Labai mylėjome mokytoją Guzikaitę, kuri buvo linksma, gera sportininkė. Labai sunku buvo su ja išsiskirti, kai baigėm ketvirtą klasę. Jos brolis buvo Lietuvos kariuomenės kapitonas. Jie abu buvo geri čiuožėjai, todėl kariuomenės jėgomis Varniuose buvo įrengta gera čiuožykla su šviesom ir muzika, kurioje jie stengėsi mus, jaunesnius, sudominti šiuo sudėtingu, bet puikiu sportu. Jis ir man gyvenime suteikė daug malonių akimirkų. Kai mūsų klasei teikė baigimo pažymėjimus, sirgau, negalėjau atsiimti. Kartą meškerojau upelyje netoli mokyklos. Sakau, eisiu pasiimti pažymėjimo. Nuėjau basas, meškere pasidėjau sode. Sakau: „Atėjau, mokytoja, pažymėjimo ir šviežių žuvelių atnešiau.“ „Bet, – sako, – gausi nuskusti.“ Kol nuskutau, mokytoja apdėjo stalą saldumynais, vaišino, įteikė pažymėjimą. Taip ji mūsų klase išlydėjo į sunkią gyvenimo kovą, apginkluotus Lietuvos istoriją, gimtąja kalba ir meile artimui.“

„Skridau pro juodus debesis...“

Taip savo mokytojavimo laiką Varniuose pokario metais apibūdino literatūrologas A. Zalatorius. Tiesa, tai nebebuvo tas baisiausias pokario laikotarpis, apie kurį viena iš Varnių gimnazijos kūrėjų, Vaelava Jačionytė-Martinienė, rašė: „Padorius žmones grūdė Sibirą. Skaudžiausia ir sunkiausia buvo matyti, kaip iš klasių išveda vaikus ir veda į areštine, kur jau seniai sėdi ir verkia išvežami tėvai. Baisu buvo, kai atėję mokiniai skųsdavosi, jog juos verbuoja NKVD darbuotojai ir verčia pasirašyti jiems dirbti. Daugelį tų, kurie nesutiko, išvežė. Ne visi grįžo, daug sugulė Sibiro ledynuose. Amžina šlovė jiems!“

*Vaikeli, nebijok
Ir žodžio nenumesk.
Kur kas baisiau be jo,
Be jo ir mes – ne mes.*

Šie poeto žodžiai – apie tragišką 1941-ųjų mokytojus, tautos švietėjus, kurie pasakojo vaikams apie didžią mūsų tautos praeitį, apie protėvius, šimtmečiais gynusius Lietuvą nuo užkariautojų. Apie mokytojus, kurie dirbo Lietuvai didžiausio pavojaus akivaizdoje. Daugumą jų baisia kaina turėjo už tai sumokėti. Laisvės, Tėvynės, artimųjų netekimui. Dramatiški tie metai buvo ir Varnių mokytojams. Mokytojos A. Paukštaitės-Jogminienės vyras buvo nukankintas Rainiuose. Mokytoja Rekašienė, girininko žmona, kurią varniškiai labai gerbė už nuoširdumą, buvo ištremta su sergančiu vyru ir nepilnamečiais sūnumi. Dramatiški, be abejo, buvo ir mokytojų Jatulienės, Riminskienės, Šečkuvienės likimai, nes jos buvo Lietuvos kariuomenės karininkų žmonos.

Minint mokytojus, negalima nepaminėti ilgamečio Naujųjų Varnių parapijos klebono kunigo A. Juozapavičiaus, kuris dėstė tikybą. Jį prisimena buvusi jo mokinė V. Jačionytė:

„Buvo neaukšto ūgio, rausvo veido, visada su akiniais. Ateidavo dažniausiai į paskutinę pamoką. Mokytoja Guzikaitė pagarbiai pasitikdavo, įvesdavo į klasę ir liepdavo mums tyliai sėdėti ir klausyti. Kunigas dažnai palto nenusivilkdavo, lazda ir skrybėlę pasidėdavo ant stalo, į mus

A. Zalatorius su savo auklėtiniais prie gimnazijos – buv. Varnių kunigų seminarijos

žiūrėdavo pro akinių viršų. Poterių neklausdavo, aiškindavo Šv. Rašto Senąjį ir Naująjį Testamentą. Atsakinėti reikėdavo greitai, aiškiai. Kartais paklausdavo, kur yra Jeruzalė, kokios tautybės buvo Jėzus ir panašiai. Kartą tikrino visus pavardėmis. Išsigandom, nesupratom, kodėl. Tada klebonas ėmė aiškinti vietovardžių ir pavardžių kilmę. Sakė, kad daug lietuviškų vardų ir pavardžių yra sulenkintų, surusintų, suvokietintų. Kiekvienam mokiniui (mūsų buvo 10) paaiškino pavardės kilmę. Baufeldas – vokiška pavardė, reiškianti statytoją, Izdonas – lietuviška pavardė, Monkevičius – turi būti Monkus, pavardė sulenkinta, Zaulėvičius – turi būti Saulė, prūsiška pavardė, pirma suvokietinta Zaulė, o paskui sulenkinta. Sustoję ties mano pavarde ir pasakė, kad pagrindinė šaknis yra Jatčen- pavardė sulietuvinata Jačionis, bet kilusi iš graikų kalbos. Aš vos nepravirkau, kad esu ne lietuvis. Parėjusi papasakojau apie klebono „išmislus“ tėveliui. Jis nenustebo ir papasakojau, kad jo proproprosenelis tikrai buvo barono von Ropo atvežtas iš Graikijos, įsikūrė Lietuvoje, Šėtos valsčiuje, vedė lietuvaitę ir liko gyventi Lietuvoje. Tėvelis pripažino, kad klebonas daug žino ir moksliškai vertina pavardžių kilmę, o mane nuramino, kad aš esu lietuvis ir nieko nereikia bijoti.

Iš tikrųjų kun. Juozapavičius mokėjo daug kalbų: lenkų, rusų, hebrajų, lotynų, graikų. Buvo patriotas, visada kalbėjo lietuviškai net su sulenkėjusiais dvarininkais. Aktyviai rūpinosi Šaulių ir Tautininkų organizacijų veikla, ragino žmones dirbti savo tautos labui. Dalyvaudavo tų organizacijų renginiuose, vaidinimuose. Draugavo su pulkininku Makulavičiumi, nors šis buvo kitos tautybės (karaimas), bet Lietuvos patriotas, kovojęs Nepriklausomybės kovose. A. Juozapavičius buvo artimas Respublikos prezidento A. Smetonos draugas. Mačiau kartą, kaip prezidentas atvažiavo šv. Antano dieną, matyt, pasveikinti savo bendravardžio su vardadieniu. Klebonas pasitiko prezidentą prie vartų, abu pasibučiavo.

– Tai dėkui, Untaniuk, kad atvažiavai, – tarė klebonas ir patapšnojo prezidento petį.

Žmonės pasakojo, kad A. Juozapavičius daug naudingų patarimų duodavo prezidentui ir jį atvirai kritikavo.

A. Juozapavičius buvo ne tik aktyvus politikas (dalyvavęs rinkimuose į Valstybės dūmą), ne tik rūpestingas Naujųjų Varnių klebonas, DLK Vaidoto 8 pulko II bataliono, dislokuoto Varniuose, kapelionas, bet ir istorikas, parašęs kol kas vienintelę Varnių istoriją (gaila, iki šiol tebesančią rankraštyje), rašęs straipsnius ir to meto spaudą, pastatęs Varniuose paminklą talentingiausiam Žemaičių vyskupui Motiejui Valančiui, surinkęs apie jį vertingų prisiminimų, kaupęs medžiagą apie žemaičių tarmę, vietovardžius, asmenvardžius, pasirašinęs Poškiečių Antano slapyvardžiu, globojęs kun. rašytoją J. Lindę-Dobilą, kai šis, skaudžių išgyvenimų po 1905 m. įvykių prislėgtas, pasiprašė į Varnius, kad galėtų ramiai užbaigti romaną „Blūdas“.

Ir štai atėjo 1940-ųjų košmaras. Paniekintas, išmestas iš klebonijos, prisiglaudęs varganoje altarijoje. Jo knygas, rankraščius išmetė į šiukšlyną, rudens audra blaškė popierius po purvą. Skaudžiausia kunigui buvo tai, kad viskam vadovavo žmogus, kurio šeimai, į Varnius atbloktai Pirmojo pasaulinio karo audrų, jis buvo daug padėjęs. Neatlaikė senojo klebono širdis – suklupo priegonky grįžęs iš šv. Mišių...

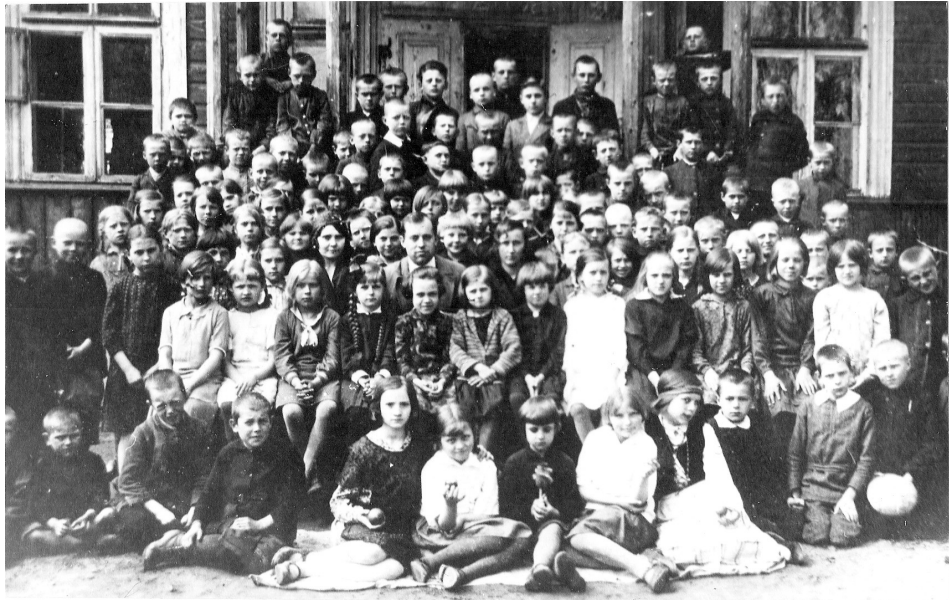
Karo metais Varnių mokyklos vedėju dirbo Vacys Mickus, mokytojo K. Miltakytė, Kybartienė, Mečiuvienė, Stragytė.

Pokariu buvo paskirtas naujas vedėjas, iš senųjų mokytojų liko tik Stragytė ir Kybartienė. Vėliau vedėjas buvo Ratkus, mokytojos Pipiraitė ir Miečienė. Paskutinis dar pradinės Varnių mokyklos vedėjas – Petras Baranauskas. Tai buvo labai geras mokytojas, gabus administratorius. Su juo pradžios mokykloje dirbo mokytojai Venclauskie-

Tėsinys kitame numeryje

Pirmasis Varnių gimnazijos direktorius Jurgis Gūžys 1934 metais

Varnių pradžios mokyklos mokiniai apie 1930 m. Centre – vedėjas S. Kaupas, jam iš dešinės – mokytoja Rudaitienė, iš kairės – mokytoja Guzikaitė. Pirmoje eilėje trečias iš kairės – būsimasis literatūrologas A. Sprindis, ketvirta – V. Jačionytė

Lietuvos bažnyčios istorija

IX konferencija iš ciklo „Šv. Bazilijaus Didžiojo ordinas“

Dr. Aldona VASILIAUSKIENĖ, Šiaulių universiteto vyr. mokslo darbuotoja

Pradžią Nr. 21

Apie Šiaulių universiteto ryšius su Ukrainos aukštosiomis mokyklomis Šiaulių universiteto prorektorius dr. (HP), prof. Donatas Jurgaitis, kalbėdamas apie Šiaulių universiteto ryšius su Ukrainos aukštosiomis mokyklomis, iškėlė mintį, kad istorija turi būti vadinama tiksliau mokslu. Tam jis pateikė Emanuelio Kanto mintį: Kiekviename moksle tiek mokslo, kiek yra matematikos. Prelegentas įdomiai išdėstė skaičiaus „3“ svarbą bendradarbiavime su Ukrainos aukštosiomis mokyklomis: Metropolito Josifo Veljamo Rutsio filosofijos-teologijos studijų bazilijonų institutu Briuchovičiuose ir Lvovo nacionaliniu Ivano Franko universitetu ir netgi su dabar vykstančia konferencija. Apžvelgęs atliktus darbus, prorektorius reziumavo, kad nieko ypatingo – grandiozinio nenuveikta, tačiau tie dėstytojai ir studentai, kuriems teko galimybė pabuvoti Lvove (o jų per tuos penkerius metus susidaro gana nemažas skaičius), pamatę lietuvių ženklus, kurių itin gausu šiame mieste, nori giliau ir plačiau susipažinti su Ukrainos istorija.

Prof. Vytenio Rimkaus „Dubysos aukštupio realijos ir paslaptys“

Bazilioniškas Šiaulių universiteto profesorius, habil. dr. Vytenis Rimkus pranešime „Dubysos aukštupio realijos ir paslaptys“ priminė šiandien labai aktualią ir opią problemą – savų tautinių šaknų paieškas. Tačiau kuo daugiau ieškai, kuo daugiau sužinai, tuo daugiau iškyla vis naujų paslapčių.

Bazilioniuose daugiau kaip prieš du amžius veikė unitų mokyklą, pastatyta bažnyčia – tai unitų kultūros – medinės architektūros paminklas. Tačiau iš karto kyla klausimas, o kas šioje vietoje buvo prieš tai, kodėl būtent čia unitai statė mokyklą.

Dubysos aukštupys, ypač Bazilionai, kupini paslapčių. Ir visai nesenos, praėjusio šimtmečio paslaptys – pasauliniai karai. Pirmojo pasaulinio karo metu čia visą mėnesį stovėjo frontas, Antrojo – 1944 m. visą vasarą – sovietų kariuomenė. Kyla klausimas: „Kodėl būtent čia?“

Partizanų karai – unikalūs reiškinys Europoje. Jie truko 10 metų. Tačiau pačios paskutinės bazės Padubysio balose. 1949 m. vasario 16 d. partizanų deklaracija, kurioje skelbiama Lietuvos valstybingumo testinumas, pačiomis sunkiausiomis sąlygomis pasirašyta taip pat šiose vietovėse. Deklaraciją prelegentas pateikė kaip Europinės reikšmės faktą, nes jos 60-mečio minėjimas vyko tarptautiniame lygmenyje. Profesorius pateikė daugybę realių, susijusių su giliomis paslaptimis.

Apie šiuolaikinio pasaulio slėpinius ir bazilijonus

Bazilioniškas Lietuvos Nepriklausomy-

bės akto signataras, filosofas Romualdas Ozolas kalbėjo tema „Bazilijonai šiuolaikinio pasaulio slėpiniuose“. Prelegentas akcentavo, kad visa Lietuvos istorija – tai tautos kovos dėl valstybingumo istorija, kuriame filosofas išskyrė du etapus.

Pirmasis etapas – karas su kryžiuočiais, pradedant jų invazija į Lietuvą, kuris baigiasi LDK sukūrimu. LDK – lietuvių karo prieš kryžiuočius tvarinys, siekiant sukurti Lietuvos valstybę. Tačiau dėl daugelio priežasčių valstybė tampa daugiataute ir 1791 m. patiria visišką fiasko – juridškai tampa Lenkijos provincija.

Antrasis etapas – 1918 m. – sukuriamą modernią valstybę. Jau žinodama, kad jokių etninių pagalbų nėra ko tikėtis: ją supančios Rusija, Lenkija, Vokietija – buvę Lietuvos priešai. Šis etapas, kaip sakė prelegentas, didus tuo, kad tai sukilimas prieš save pačius, bandant išmokyti, kaip gyventi šiame pasaulyje – tai didžiosios Lietuvos revoliucijos laikas, prasidėjęs 1918 m., tačiau besitęsiantis ir šiandien – kai mes kovojame patys su savimi.

Laikotarpis, kai buvome okupuoti daug mus mokė – kaip gyventi nelaisvėje, tai dabar gi reikia mokytis, kaip atsilaikyti gyvenant laisvėje. Tai pats didžiausias slėpinys.

Įvairūs svarstymai, samprotavimai, žvilgsnis į ateitį, netgi parengti didžiausi projektai negali būti be atsakomybės, o jeigu tą atsakomybę prisiima visa tauta – tai, pasak filosofo R. Ozolo, tautos išlikties garantas.

Nors LDK sukūrimą gali laikyti kaip pralaimėjimą, tačiau bazilijonai – unitai yra iš LDK pergalingos istorijos.

Vienuoelis Vasilijus Zinko OSBM į Lietuvą žvelgė pozityviai

Ukrainos nacionalinio miškų ūkio technikos universiteto doc. dr. Volodymyras Andriuška perskaitė pranešimą „Vienuoelis Vasilijus Zinko OSBM tarp Lietuvos ir Ukrainos“. Prelegentas akcentavo Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino veiklos pagrindį svarbą ukrainiečių kalbos, tradicijos ir tautinių papročių išlikčiai.

Profesorius 12 metų dirbo kartu su t. Vasilijumi Zinko OSBM, tad siekė, kad šis pranešimas taptų nors maža duokle savo kolegai ir mokytojui. Dievo Apvaizda visada atsiųsdavo mūsų tautai dvasinių vadovų. Vienas tokių vadų – kurį kardinolas Liubomyras Huzaras įvardijo didžiuoju vienuoliu, buvo t. Vasilijus Zinko. Jis iki paskutiniųjų dienų, sekdamas Kristumi, vykdė išgirstus žodžius: „Sek mane“.

T. Zinko OSBM daug kalbėjo apie Lietuvą ir vedė psichologinius palyginimus tarp ukrainiečių ir lietuvių. Jis skelbė pozityvius akcentus, svarbius abiem tautoms, su kuriais klausytojus supažindino doc. dr. V. Andriuška.

Apie T. Vasilijaus Zinko vardo įamžinimą Lietuvoje

Šiaulių universiteto doc. dr. Irena Ramanekienė, pratešdama prof. V. Andriuškos pranešimą apie kun. Vasilijų Zinko, kalbėjo ne tik apie šio dvasininko, bet ir apie paties Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino vardo įamžinimą Lietuvoje.

Prelegentė vaizdžiai pristatė pašventintą paminklą, atsiprašydama, gal ne taip supratusi, kaip įsivaizdavo ir kūrė skulptorė. Paminklo akmuo, kaip teigė docentė – su cementuoti akmenys, manau, tai Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino pradžia – stipri, tvirta pradžia. Žemesnysis fragmentas – bazilijonų ordino įsitvirtinimas. Vėliau – klestėjimas, sklaida. Kitos detalės asocijuojasi su prinokusiu aguonų galvutėmis: jos skleidžiasi ir bers savo grūdėlius ne tik Lietuvoje, Ukrainoje, bet ir kitose valstybėse, kad jos vėl iš naujo sudygtų ir sužydėtų, kaip tas plačiai išsiskleidęs žiedas viršūnėje.

Kitas bazilijonų ordino pagerbimas – ši konferencija, kurioje gražiai paliesta gėrio, prasmingų ir kilnių darbų tema. Tad ši konferencija, kaip teigė docentė I. Ramanekienė irgi paminklas – ji auklėja mus, tą visą dieną liudija įvairiai atskleidžiama bazilijonų ordino istorija.

Trečias – dar nepastatytas paminklas – būsimoji knyga kun. Vasilijui Zinko OSBM, tad pranešimas – tai dr. A. Vasiliauskiens monografijos „Vasilijaus Zinko studija „Sesuo Rafaila“: istorinis biografinis kontekstas, mokslinis komentaras ir teologinė terminologija“ anonsas.

Prelegentė apžvelgė kun. V. Zinko knygoje pateiktus lietuvių Aleksandro Rimkevičiaus ir ukrainietės Marusios Bylivskos santykius, sudėtingą jų gyvenimo istoriją. Akcentavo monografijoje išskirtas dvi asmenybes S. Rafailą (Vandą Rimkevičiūtę) ir kun. t. V. Zinko, jo troškimą įamžinti s. Rafailos darbus ir perduoti juos Lietuvai – tad parašė knygą apie ją.

Monografijos literatūrinė redaktorė doc. dr. I. Ramanekienė supažindino su gausiais darbe panaudotais šaltiniais, recenzentais (lietuvių ir ukrainiečių) ir jų dėmesys, nuširdžiomis pastabomis.

Konferencijos metu ne kartą nuskambėjo mintis, kad gyvename ir dirbame dėl ateities – tad monografija, pasak prelegentės, įamžinanti asmenybes, taps dvasiniu penu, kai bus labai sunku.

Kelios mintys iš Apvaliojo stalo pokalbių

Vilniaus Švč. Trejybės bažnyčioje po šv. Mišių Apvaliojo stalo metu kalbėta apie konferencijų svarbą, apgailestauta, kad per tiek laiko Lietuvoje nebuvo išleista nei vienos konferencijos medžiaga, nepasirodė,

nors buvo stengtasi, joks specialus mokslo žurnalas šia tematika. Ukrainoje taip pat išleista tik antrosios konferencijos (2003) „Šv. Bazilijaus Didžiojo ordinas“ medžiaga.

Kalbėta apie žinių sklaidą periodikoje, dėkota žurnalistams, besidomintiems šia tema, paminėti „XXI amžiaus“, „Lietuvos aidas“, „Mokslo Lietuvos“, „Vorutos“ laikraščiai, kurie suranda vietos ukrainistikos tematikai, ypač Šv. Bazilijaus Didžiojo ordinui, 2017 m. minėsiančiam savo veiklos 400 metų jubiliejų.

Konferencijų rezultatai

Konferencijų dėka Bazilijonų vidurinėje mokykloje itin susidomėta ukrainistika: sukaupta nemaža medžiagos (nuotraukos, knygos, albumai, videofilmai, periodika ir kt.), palaikomi glaudūs ryšiai ne tik su Vilniuje gyvenančiais ukrainiečiais (vienuoeliais bazilijonais bei Ukrainos ambasada), bet ir su Metropolito Josifo Veljamo Rutsio filosofijos-teologijos studijų bazilijonų instituto Briuchovičiuose kolektyvu, Lvovo nacionalinio Ivano Franko universiteto dėstytojais ir studentais. Ukrainiečiai atvyksta į mokykloje vykstančias šventes, organizuojamus renginius. Mokyklos kolektyvo atstovai yra aktyvūs įvairių ukrainiečių švenčių dalyviai tiek Lietuvoje, tiek Ukrainoje.

Konferencijos puoselėja švietėjišką Graikų apeigų katalikų veiklą, jų istoriją, kultūrinę ir dvasinę paveldą Lietuvoje, skatina lietuvių ir ukrainiečių tautų pažinimą bei tarpusavio dialogą, stiprina ir plečia Lietuvos ir Ukrainos mokslinius ir kultūrinius ryšius. Vienas iš konferencijų rezultatų – Šiaulių universiteto pasirašytos bendradarbiavimo sutartys: 2004 m. su Metropolito Josifo Veljamo Rutsio filosofijos-teologijos studijų bazilijonų institutu Briuchovičiuose, o 2005 m. su Lvovo nacionaliniu Ivano Franko universitetu (tai pirmosios iš Lietuvos aukštųjų mokyklų sutartys su Ukrainos mokslo institucijomis), organizuotos Šiaulių universiteto dienos Bazilijonų institute ir Lvovo nacionalinio Ivano Franko universiteto dienos Šiaulių universitete, mokslo leidiniuose skelbiami minėtų institucijų darbuotojų bendri straipsniai, ukrainiečiai studentai supažindinami ir mokomi lietuvių kalbos ir kultūros, keičiamasi delegacijomis mokslo – švietimo ir kultūros plotmėje.

Artėjantis 400 metų jubiliejus ir darbai atliekami Šv. Bazilijaus Didžiojo ordinui garsinti, žinioms apie Lietuvą Ukrainoje plėsti.

Kazimiero VALIAUS nuotr.

Pabaiga

Konferencijos dalyvius Bazilijonų vidurinėje mokykloje pasitiko Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino ženklas – degantis krūmas

Lietuvos Respublikos Seimo Švietimo, mokslo ir kultūros komiteto pirmininko Valentino Stundžio pasirašytą padėką prof. Donatui Jurgaičiui įteikia Seimo narė Rima Baškienė

Į Bazilijonų renkasi konferencijos dalyviai. Iš kairės: studentas iš Italijos Francesco La Rocca, Šiaulių universiteto prorektorius dr. (HP), prof. Donatas Jurgaitis, dr. Aldona Vasiliauskiene, „Mokslo Lietuvos“ redaktorius Gediminas Zemlickas, Bazilijonų vidurinės mokyklos direktorius Rimantas Gorys ir Leonora Zapareckienė

Pro memoria

Netekome žymaus visuomenės veikėjo ir mecenato

Jonas Činga 1914-12-10–2009-10-08

Šių metų spalio 8 d. JAV, Los Andžele, Kalifornijoje, eidamas 95-uosius metus, mirė žymus visuomenės veikėjas, ateitininkas, tvirtas, atkaklus, kovos už Lietuvos laisvę dalyvis ir organizatorius, kartu su žmona Aldona ilgus metus nuoširdžiai rūpinęsi lietuviybės išsaugojimu ir puoselėjimu Jonas Činga.

Velionis gimė 1914 m. gruodžio 10 d. Meškalaukyje, Joniškėlio valsčiuje, Biržų apskrityje. Mokėsi Meškalaukio ir Joniškio mokyklose. 1933 m. baigė Linkuvos gimnaziją, o 1938 m. – Lietuvos žemės ūkio akademiją. Studijuodamas priklausė ateitininkų klubui „Algimantas“, buvo jo

valdybos narys.

Baigęs mokslus dirbo Tauragės, Eržvilko, Skaudvilės, Raseinių apskričių agronomu. Mokytojas Tauragės, vėliau Betygalos žemės ūkio mokyklose.

1944 m. pasitraukė į Vokietiją, 1948 m. į Kanadą. Nuo 1950 m. buvo Kanados lietuvių sąjungos Vinipego skyriaus pirmininkas, 1951–1963 m. Ateitininkų sandraugių skyriaus, 1951–1953 m. Vinipego apylinkės pirmininkas.

Nuo 1963 m. gyveno JAV, Los Andžele, Kalifornijoje. 1963–1964 m. buvo JAV lietuvių bendruomenės Los Andželo komiteto pirmininkas. Bendradarbiavo Lietuviškojoje enciklopedijoje, rašė žemdirbystės ir kitais klausimais. Ateitininkijos rėmėjas JAV bei Europoje, ateitininkų programos vadovų mecenatas.

Likimo nublokštas toli nuo Lietuvos visą laiką rūpinosi savo Tėvyne. Ypač sielojosi dėl sulenkinto Vilniaus krašto: kad tik ten neužgestų paskutinieji lietuviybės židiniai. Kadangi lenkiškos vietos savivaldybės visai naikino to krašto lietuviybę, 1996 m. antroje pusėje įsteigė Aldonos ir Jono Čingų fondą lietuviškam švietimui Pietryčių Lietuvoje remti. Jų fondas globojo lietuviškas mokyklas, šelpė pasiaukojamai dirbančius mokytojus, lietuviškas šeimas, bibliotekas, organizavo ekskursijas moksliviams, lankė etninių žemių lietuvius Baltarusijoje, Lenkijoje, pirkė mokykloms knygas, vadovėlius...

2000 m. vasarą kartu su žmona Aldona pats aplankė kai kurias šeimas, Lavoriškų, Šumsko, Medininkų ir kt. mokyklas. Bendravo su mokytojais ir mokiniais, Mickūnų darželio vaikais.

Profesoriaus akademiko Zigmo Zinkevičiaus namelis. Čia buvo priimtas sprendimas įsteigti Jono ir Aldonos Čingų labdaros fondą. Iš kairės: Z. Zinkevičius, A. Čingienė, R. Zinkevičienė, J. Činga, J. Vasiliauskas

Gyvendamas toli nuo Lietuvos visą laiką rūpinosi Tėvyne: telefonu nuolat teiraudavosi, kas nauja Lietuvoje, sielodavosi dėl jos nesėkmių, džiaugėsi pasiekimais. Tai darė net sirgdamas.

Karstas su Velionio palaikais buvo atvežtas į Lietuvą ir 2009 m. lapkričio 7 d. palaidotas Jo tėviškės kapinaitėse Meškalaukyje. Pamaldas Joniškėlio bažnyčioje laikė vyskupas J. Kauneckas. Dalyvavo gretimų parapijų ir Panevėžio kunigai,

didelė grupė ateitininkų, iš Vilniaus atvykę Čingų labdaros fondo valdybos nariai, įvairių visuomeninių organizacijų atstovai.

Jonas Endriukaitis, Jonas Vasiliauskas, Zigmas Zinkevičius, Vidmantas Žilius, Alfredas Petrulis

Jono Endriukaičio nuotr.

Rinkimai i LR Seimą

Artūras Paulauskas: ar Lietuva baigiasi ties Šalčininkais?

Atkelta iš 1 p.

Ir visa tai vyksta 60 kilometrų nuo Vilniaus, kur dirba nemažai institucijų, ipareigotų ginti žmogaus teises, reaguoti į pažeidimus. Šioms institucijoms vertėtų prisiminti, kad ten gyvena Lietuvos Respublikos piliečiai, kuriuos gina LR Konstitucija, nežiūrint jų tautybės, lyties, rasės, išitikinimų.

Įvairių partijų stebėtojai rinkimų metu fiksavo pažeidimus, tačiau tikėjimo, kad jie bus objektyviai išnagrinėti, nėra. Taip yra atimama viltis iš ten gyvenančių žmonių, kad valstybė yra pajėgi

Šalčininkų buities vaizdai

ir suinteresuota ginti savo piliečius. Taip yra formuojama žmonių nuomonė, kad jų elementarių poreikių, problemų ignoravimas yra norma ir kad toks požiūris į žmones neturi jokių pasekmių politinei karjerai. Šiuo atveju rinkimų rezultatus lemia ne rinkėjų valia, o gerai funkcionuojanti administracinė sistema.

Būtinai sprendimai, leisiantys išlaisvinti tautos valią, grąžinantys jai teisę spręsti valstybės ateitį – pradedant seniūnijomis ir baigiant Seimu.

Laikas pradėti!

Dėl Lietuvos valstybės atkūrimo

Atviras laiškas Lietuvos Respublikos Prezidentei

J. E. Daliai Grybauskaitei

Atkelta iš 1 p.

turėtų būti prilygintas nacionalinėms aukso atsargoms.

2. Įkurti Lietuvos nacionalinį inovacinį banką ir įsteigti Krizių amortizavimo fondą. Nacionalinis inovacinis bankas (analogiškas Europos investicijų bankui) galėtų remti visas neprivatias valstybės kūrimo iniciatyvas ir administruoti Vyriausybės paskolas bei įvairių programų finansavimą. Nacionalinis inovacinis bankas turėtų būti Lietuvos gyvenimo finansinio deblokavimo valstybinis įrankis.

3. Lietuvos teritorijoje esančių energetikos resursų ir įrenginių valstybinę nuosavybę arba kontrolę. LEO LT akivaizdžiai pademonstravo, ką reiškia žaidimai su privatiniškais energetikoje: verslas negali nesiekti pelno netgi tuo atveju, jeigu valstybei gresia bankrotas. Energetikos valstybinę priklausomybę reikėtų, kad valstybės žinioje esanti ūkio šaka nėra verslo šaka, o nacionalinis turtas ir nacionalinei bendruomenei išgyventi būtina veiklos sritis.

4. Verslo, gaminančio konkurentiškas pasaulio rinkose prekes, valstybinis protekcionavimas. Finansų krizė įtikinamai įrodė, kad „laisvoji rinka“ ekonomikos problemų automatiškai nesprendžia. Nes – tiesą sakant – tokios rinkos ir nėra. Jeigu norim gyventi ne iš išmaldų, o iš savo pačių protu ir išmone pagamintų bei parduotų imanomų prekių, turim pasirūpinti, kad tokių gamintojų ir atsirastų, ir jų nenužudytų pigūs užsienioiški surogatai. Parengiamoji tokių prekių gamintojų fazė – smulkas ir vidutinio verslo valstybinio remimo programa.

5. Sustabdyti visų nacionalinių išmokų mažinimą. Mes neturim nacionalinės ekonomikos, turim tik žmones. Išsaugokim juos, kad paskutiniai neišsivaikščiūtų uždarbiauti kitur arba neišmirtų dėl skurdo. Išsaugokim žmones – jie gal sukurs naują, iš mūsų nacionalinės bendruomenės energijos iškelsimą ekonomiką, kurios sukūrimas – tai

mūsų valstybės ateities pamatas. Tačiau šiandien neturim mažinti socialinių išmokų motinoms, pensininkams, kultūrininkams, mokslo žmonėms ir kitiems nacijos gyvybinį bei kultūrinį potencialą saugojantiems ir gaminantiems žmonėms.

Visi, kurie nenori imtis kokių nors esminių pertvarkų, klausia: iš kur imti pinigų? Tai nėra argumentas, tai yra demagogijos kertinis akmuo. Jį paprasčiausiai reikia nuritinti. Jeigu reikia gelbėti paskutines tautos gyvasties liekanas, galima atsisakyti daug ko – ir niekam nereikalingų begalinių konsulatų, net ambasadų, ir pasaulio tvarkomų misijų kažkieno užraugtuose karuose, ir Eugenheimų, ir dar daug ko, ko reikalaujū nepaprastoji ekonominė padėtis, į kurią pateko Lietuva. Svarbiausia – reikėtų pagaliau pajudinti uždumblėjusiuose finansų vidaus vandenyse pūvančius privačius milijardus. Kas darosi vien lošimo biznio požemiuose?

Koks turėtų būti mūsų pokrizinis ūkis – esminės diskusijos apie postspekuliacinį kapitalizmą rūpestis. Viena iš akinančių akivaizdybių yra liberalizmo be ribų ideologijos bankrotas su pačiomis liūdniausiomis pasekmėmis Lietuvai, kurios dar ir dabar kaip gėris peršamos Laisvosios rinkos instituto.

Dėkodamas už galimybę pasidalinti savo nerimu ir mintimis, norėčiau, Jūsų Ekscelencija, priminti vieną Jūsų kadencijos pradžioje pasakytą mintį: skiriate Ministrui Pirmininkui Andriui Kubilių, nes jis dar neišnaudojo pasitikėjimo kredito. Drįstu pasiteirauti: ar tikrai jis ir dabar dar neišnaudotas?

Pagarbiai –
2009 m. lapkričio 11 d.
Romualdas OZOLAS
Vilnius

Nepriskaitomybės Akto signataras,
Lietuvos centro partijos Garbės pirmininkas

Skausmo ir liūdesio valandą mirus Mamytei užjauči
Giedrę SKIPITIENĘ, Rambyno regioninio parko kultūrologę.

Ieva JANKUTĖ, Klaipėda

Nuoširdžiai užjaučiame Rambyno regioninio parko kultūrologę
Giedrę SKIPITIENĘ dėl mylimos Mamytės mirties.

„Vorutos“ redakcijos darbuotojai

Visos prekių ženklų teisės saugomos

© Voruta 2009. Visa medžiaga (rašiniai), pateikta laikraštyje „Voruta“, yra VŠĮ „Vorutos“ fondas (įmonės kodas 181392738) nuosavybė. Laikraštį ar jo straipsnius kopijuoti ir platinti be raštiško sutikimo draudžiama.

Redakcinė kolegija:

Dr. Arūnas Bubnys, habil. dr. Kazimieras Garšva, Vytautas Gocentas, archit. Dainora Juchnevičiūtė – Vaivadienė, dr. Viktoras Jencius, dr. Napoleonas Kitkauskas, dr. Kęstutis Petrulis, Gediminas Paviržis, akad. prof. habil. dr. Antanas Tyla, akad. prof. habil. dr. Zigmas Zinkevičius, Juozas Vercinkevičius (vyriausiasis redaktorius).

© Voruta, 2009. Leidžiamas nuo 1989 m. spalio 24 d. Dvidešimties leidimo metai. Rengėjas (leidėjas) – VŠĮ „Vorutos“ fondas, įmonės kodas 181392738. Direktoriė Aušra Virvičienė. Adresas: Naujoji g. 16, Trakai. Laikraštis išsina kas antrą šeštadienį. Apimtis – 4 sp. l. Rinko ir maketavo „Vorutos“ leidykla. Redakcijos adresas: Naujoji g. 16, Trakai, tel./faks.: (8 528) 5 53 31; (8 528) 5 12 66, mob. (8 605) 19 302. Vyriausiasis redaktorius Juozas Vercinkevičius, el. p. redaktorius@voruta.lt. Spausdino AB spaustuvė „Titnagas“, Vasario 16-osios g. 52, Šiauliai. Tiražas 1200 egz.

Laiškams: „Voruta“, Naujoji g. 16, LT-21111 Trakai, LIETUVA. Tel. faksas: (8 528) 5 53 31; (8 528) 5 12 66. El. paštas: vorutosfondas@voruta.lt, voruta@voruta.lt. Interneto svetainė: <http://www.voruta.lt>

Redakcija: Aukšė Kekytė, Daiva Sedlikovska (buhalterė), Viktorija Vaškytė (Klaipėda), Birutė Zemaitaitytė, Gražina Zaleckytė, Juozas Vercinkevičius (vyr. redaktorius)

Spaudos radijo ir televizijos remimo fondas
Vilniaus krašto lietuvių sąjunga išleido